

restorica 6

STIGTING SIMON VAN DER STEL FOUNDATION
Bulletin Vol. 20 - No. 37 - Augustus/August 1979 - R1,50

An Old Master restored by Gordon Verhoef & Krause

**Gordon Verhoef
& Krause**

RESTORERS

DECORATORS • RENOVATORS • RESTORERS

JOHANNESBURG 614-6511

DURBAN 21-1266

CAPE TOWN 45-2302

WINDHOEK 2-5641

Vernon Head : Associates

Stigting Simon van der Stel Foundation

Suid-Afrika se Nasionale Heemskutliggaam
South Africa's National Trust Body

Redakteur • Editor

Mnr G J Jooste

Ere-redaksionele Assistent • Honorary Editorial Assistant

Thelma Postma

Ere-korrespondente • Honorary Correspondents

Pretoria Dr C de Jong
Bloemfontein Mev L de Bruin
Cape Town Mrs Y Ryan
Pietermaritzburg Dr J Pringle, Mr C Francis
Durban Mnr D Theron, Mr W Peters
East London Mr E.H. Bigalke
Port Elizabeth Vacant
Queenstown Mr G B Kettle
Port Alfred Mr A Basson
Grahamstown Vacant
Graaff-Reinet Vacant
Beaufort-Wes Vacant
Kimberley Vacant
Oudtshoorn Vacant
Swellendam Vacant
Stellenbosch Dr J T Botha
Worcester Mej A E van Wyk
Paarl Vacant
Tulbagh Mr D Adair
Windhoek Mev M Pottas, Dr N Mossolow
Cape West Coast Mrs M Melck
Knysna Vacant
Potchefstroom Mnr Z L Pretorius

England

London Mr Peter Burman

Europa

Amsterdam Mnr Ton Koot
Den Haag Mnr Piet Korthuys
Cardiff Mr Trevor Ineson

USA

Philadelphia Mr J Lukens
Pittsburg Mr John Wakefield

Omslag • Cover

Sendingestigmuseum, Kaapstad/Cape Town
Foto/Photo: Ray Ryan

Uit/From: *Beautiful Churches of the Western Cape*

Drukkers • Printers

Heer Drukkers (Edms) Bepker, Pretoria

Intekengelde • Subscription Rates

R3,00 per jaar minimum (op twee uitgawes per jaar)
R3,00 per annum minimum (on two issues per year)

STIGTING SIMON VAN DER STEL FOUNDATION
Ingelyfde Vereniging Sonder Winsoogmerk • Incorporated
Association not for Gain
Opgerig • Established 8 April 1959

Hoofbeskermheer • Patron-in-chief

Die Staatspresident • The State President

Nasionale Raad • National Council

Nasionale Voorsitter • National Chairman

Dr S Meiring Naudé

Nasionale Ondervoorsitter • National Vice-Chairman

Mnr F D Conradie LV/MP

Transvaal

Mnr J B C Roets
Dr N Stutterheim
Dr A J van Zyl

Kaap • Cape

Kol I P Terblanché
Mnr G Osler
Mnr S Theron
Mnr T Pauw
Dr E E A Gledhill

Natal

Dr J Pringle

Oranje-Vrystaat • Orange Free State

Prof dr F D W van Zyl

Suidwes-Afrika • South West Africa

Mnr J H Venter

Direktoraat • Directorate

Hoofkantoor • Head Office

Direkteur • Director Mnr G J Jooste
Sekretaresse • Secretary Mev Ria Groenewald
Lederegister • Membership Mev Truus Wijenberg
Boekhoudster/klerk • Book-keeper/clerk Mev Irene Pienaar
Bode • Messenger Mnr Philemon Kgwadi

Weskaap-takkantoor • West Cape branch office

Sekretaresse • Secretary Mrs Yvonne Ryan

Boekenhoutfontein

Kurator • Curator Mnr V de W Spruijt

Bradshaw Mill

Ere-opsigter • Honorary Custodian Vacant

Macrorie House

Ere-opsigter • Honorary Custodian Mr Cecil Francis

Agente • Agents

Graaff-Reinet Mnr C J Bouwer
Pietermaritzburg C Francis & Co
Cape Town Santambank
Tulbagh Boland Bank Bepker

Bankiers • Bankers

Volkskas Beperk
Standard Bank
Barclays Bank
Nedbank

Ouditeure • Auditors

Marais & Vennote, Pretoria

Streekkomitees • Regional Committees

Pretoria Voorsitter • Chairman Prof dr H L de Waal
Posbus • PO Box 1743, Pretoria, 0001
Tel 2-6748

Kaapstad Voorsitter • Chairman Kol I P Terblanché
Posbus • PO Box 4451, Kaapstad • Cape Town, 8000 Tel 43-2942

Bo-Bergrivier Voorsitter • Chairman Mnr D Diederichs
Posbus • PO Box 456, Paarl, 7620

Stellenbosch Voorsitter • Chairman Mnr George Osler
Posbus • PO Box 3003, Stellenbosch, 7600

Worcester Voorsitter • Chairman Mnr W Coetzee
Posbus • PO Box 345, Worcester, 6850
Tel 5031

Windhoek Voorsitter • Chairman Mnr F F W Sydow
Posbus • PO Box 21345, Windhoek, 9100

Pietermaritzburg en Voorsitter • Chairman Dr A Tarr
Posbus • PO Box 1194, Pietermaritzburg, 3200

OVS-Noordkaap Voorsitter • Chairman Prof L Roodt
Posbus • PO Box 1477, Bloemfontein, 9300

Oudtshoorn Voorsitter • Chairman Mev E.M. Neethling
Posbus • PO Box 453, Oudtshoorn 6620
Tel 04431-3551

Adresse • Addresses

Hoofkantoor • Head Office

Posbus • PO Box 1743, Pretoria, 0001, RSA
Ou Raadsaal 40, Kerkplein • Church Square, Pretoria, 0002, RSA Tel 012-26748

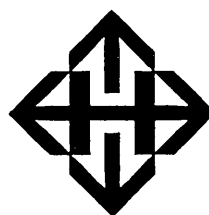
Weskaap • Western Cape

Posbus • PO Box 4451, Kaapstad • Cape Town, 8000, RSA
Groote Kerkgebou 706, Adderleystraat/Street, Kaapstad • Cape Town, 8001, RSA Tel 021-432942

Lidmaatskap | Membership

Jaarlid (individu) – per jaar	R8,00
Membership (individual) – per year	
Jaarlid (egpaar) – per jaar	R12,00
Membership (husband and wife) – per year	
Jaarlid (maatskappy of vereniging) – per jaar	R15,00
Membership (corporate) per year	
Junior lid (onder 30 jaar) – per jaar	R4,00
Junior member (under 30 years) – per year	
Lewenslange lid – eenmalig	R75,00
Life membership	
Lewenslange lid (egpaar) – eenmalig	R120,00
Life membership (husband and wife)	
Donateur lewenslange lid – eenmalig	R200,00
Donor life membership	
Borg lewenslange lid – per jaar	R200,00
Sponsor life membership – per year	
Beskermheer lewenslange lid – eenmalig	R2 000,00
Patron life membership	

Bedrae sluit in intekengeld op die Stigting se semesterblad *Restorica* • Amounts include subscription to the Foundation's semester magazine *Restorica*.

Heer
Drukkers
(Edms) Bpk

Lid van die Nasionale Persgroep

Grafiksentrum
h/v Gutenberg-
en Goledalaan
Pretoria-Wes
Telefoon 796061
Posbus 2655
Pretoria
0001

Inhoud - Contents

ALGEMEEN – GENERAL

Save Church Square Movement	4
Stryd om die Wesfasade, Kerkplein, Pretoria	4
Eerste Minister Bepleit Bewaring	9
Het Kasteel de Goede Hoop	9
Toespraak deur sy Edele W.A. Cruywagen, Minister van Nasionale Opvoeding, by die opening van die Jaarvergadering van die Stigting Simon van der Stel	10
Versoen bewaring en ontwikkeling met mekaar, vra Administrateur	12
Jaarverslag van Streekkomitees / Annual Report of Regional Committees	13
Cape Town	13
Stellenbosch	14
Bo-Bergrivier	15
Oranje-Vrystaat/Noordkaap	16
Suidwes-Afrika	16
Pretoria	17
Gallant Flag	17
Die Kakebeenwa	19
Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede Jaarverslag 1 April 1977 tot 31 Maart 1978	20
In Memoriam	23

PERSONALIA

Nuwe Direkteur Mnr G.J. Jooste	25
Regter Diemont kry erepenning	25
Huldiging aan dr Willem Punt	26
Werner Gastrow tree uit	26
Dr Punt word vereer	27
Dr en Mev Naudé vyftig jaar getroud	28

TRANSVAAL

“Mea Vota”, Rissikstraat 62, Pretoria, ’n Sunnysidese herehuis	30
--	----

Markham’s Building	33
Landboumuseum vir die nageslag	34
Die ou Presidentswoning Potchefstroom	35

KAAP – CAPE

The Sendinggestig Museum, Cape Town	38
Old Town House, Greenmarket Square	41
Gedenkplaat in Kogmanskloof	42
Worcester Anglican Church declared a monument	42
Ou Tronk, Worcester	42
A visit to Tulbagh and Ceres	43
Verwelkoming in Van der Bijl-huis	44
Boschendal	45
De Beers buys Tower House	50
The Lower Albany Historical Society Reports	50

SUIDWES-AFRIKA – SOUTH WEST AFRICA

A pioneer building in SWA	52
-------------------------------------	----

NATAL

The old made new	54
‘Laws could save historic buildings’	55

BUITELAND – OVERSEAS

Het West-Indisch huis in gevaar	56
De stad Paramaribo, historisch-bouwkundig juweel van West-Indië	57
Aan boord van die Gelderland	59

BRIEWE – LETTERS 61

Trustees van ons Nasionale Erfenis / Trustees of our National Heritage	62
--	----

Algemeen - General

Save Church Square Movement

Wesfasade, Kerkplein. Links: Die Nederlandse Bank, gebou in 1897; middel: Law Chambers, waarvan die hoeksteen in 1893 deur genl. P J Joubert gelê is en regs: Reserve Investment Building (Café Riche), gebou in 1905.

Foto: *Beeld*

On 23 May 1979 the Honourable the Minister of Public Works, Mr L le Grange announced in Parliament that the Cabinet had decided that the buildings on the Western Facade of Church Square, Pretoria belonging to the Transvaal Provincial Administration could be demolished. Quite spontaneously the members of the Federal Council of Women for National Interest (Federale Vroueraad Volksbelang) under the leadership of their President, Mrs Johanna Raath, decided on 5 June to form a Save Church Square Movement and to start a Save Church Square Fund. This fund has already reached R15 000. This fund will be used to preserve and restore the Western Facade. It is realised

that a lot of money is required but if any funds should be left over a National Trust Fund for Preservation will be formed. Five thousand contribution lists will be issued and all the affiliated women's movements right throughout South Africa will be asked to open petitions pleading to save the Western Facade of Church Square. Several eminent citizens have already agreed to act as Trustees of the Save Church Square Fund. The following have already accepted:
Mrs J Raath
Dr S Meiring Naudé
Prof Anna Neethling-Pohl
Mimi Coertse
Prof E M Hamman
Dr N Stutterheim

Prof H W Snyman
Dr W H J Punt
Mrs L Moolman
Mrs Betsie Verwoerd
Mr H M J Prins

All these actions were started after the Honourable the Administrator of the Transvaal stated on television (5 June) and on the SABC (6 June) that these buildings would have to be bought from the Province by those who wanted to preserve them. However on 18 June he announced that the Executive Committee had decided that the buildings were no longer for sale.

The Save Church Square Movement then decided to proceed with their petitions and contribution lists. They are convinced that the Government and the Province will have to take note of the feeling expressed by the citizens of South Africa: they want to see Church Square preserved for posterity.

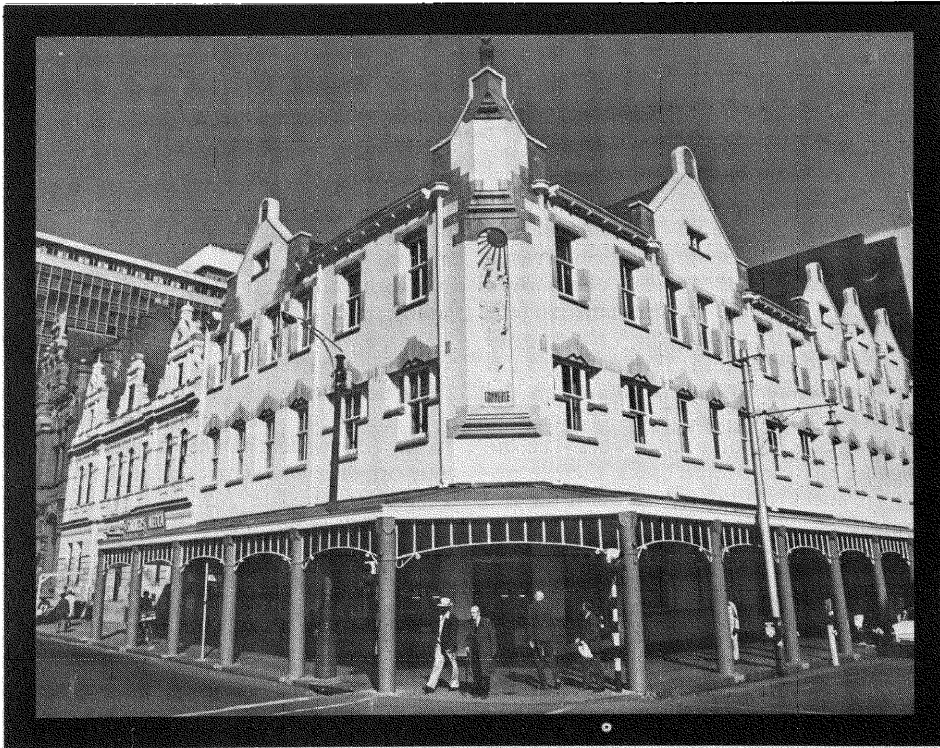
Contribution lists can be obtained from the office of Save Church Square Movement, C/o Simon van der Stel Foundation P O Box 1743, Pretoria 0001 (Tel 2-6748).

Any member of the Foundation can obtain signatures on his own writing paper under the caption: "Save the Western Facade of Church Square, Pretoria".

Stryd om die Wesfasade, Kerkplein, Pretoria

DR S MEIRING NAUDÉ,
Nasionale Voorsitter,
Stigting Simon van der Stel

Dit is met 'n beklemde hart dat ek my pen op papier sit want terwyl ek skryf, weet ek dat die doodvonniss oor die Suidelike deel van die Wesfasade reeds deur 'n Kabinetsbesluit gevel is, maar is dit nog nie na buite bekend nie. Dit is goed dat 'n mens by so 'n neerlaag na alles wat jy oor 'n periode van 12 jaar voor gestreef het, jou gedagtes laat teruggaan en die feite op skrif stel. Miskien kan ons nageslag uit die geskiedenis die goeie haal en in die woorde van Oom Paul daarop die toekoms bou. Laat my eers my eienaardige posisie verduidelik. Ek is eintlik 'n natuurwetenskaplike van beroep en dit kom miskien

Reserve Investment Building (Café Riche). Die argitek was Frans Soff. Die beroemde samewerking tussen Soff en Anton van Wouw geld hier ook met Van Wouw se Mercuriusbeeld op die hoekgewel.

Foto: Beeld

vreemd voor dat ek my vir die bewaring van ons kultuurerfenisse beywer. Die natuurwetenskap kan alleen floreer as dit op 'n hegte fondament ontwikkel. Dit is my oortuiging dat ons kultuurerfenis ons enigste fondament is. As 'n mens nie daarop bou nie is jy 'n geleerde barbaar. Suid-Afrika is 'n jong land. Ons geskiedenis gaan maar net drie eeue terug. Ons het min kultuurskatte, maar daarom is dit nog belangriker dat ons die skatte wat ons wel het indien enigszins moontlik moet bewaar. Daarom is dit so belangrik dat die Wesfasade van Kerkplein bewaar behoort te word.

Kort nadat ek in 1968 voorsitter geword het van die Stigting Simon van der Stel het dit bekend geword dat die Poskantoor die Ou Staatsgimnasium van Oom Paul in Strubenstraat wou sloop vir die oprigting van 'n nuwe gebou. Toe 'n onderhoud van ons direkteur, dr Willem Punt, en my met die destydse Minister van Poswese, mnr Basie van Rensburg, nie belowend gelyk het, het ons 'n onderhoud met Sy Edele die Eerste Minister, mnr B J Vorster, aangevra. Mnr Vorster was baie simpatiek en het dadelik onderneem om 'n omsendbrief uit te stuur aan: *Alle Hoofde van Staatsdepartemente en Privaatsekretarisse (vir die inligting van hul Ministers/Administrateurs).*

Historiese Geboue

1. Dis my opgedra om u aandag te vestig op my Omsendbrief no 8 van 1 Augustus 1968 waarin aangedui is dat die Regering graag wil verhoed dat enige historiese gebou, of 'n gebou wat moontlik van his-

toriese belang is, gesloop word voordat daar eers deeglik oorweging geskenk is aan die wenslikheid om dit te bewaar.

2. Met die oog op verhoë wat die Eerste Minister nog steeds in verband met die bewaring van historiese geboue ontvang, het hy gevra dat Departemente se aandag weer eens daarop gevestig moet word dat elke geval waar die sloop beoog word van so 'n gebou waarvoor die Staat beheer het, dit deur die Hoof van die betrokke Departement onder die Minister se aandag gebring sal word alvorens daar 'n finale besluit oor die sloop van die gebou geneem word.

Geteken Sekretaris van die Eerste Minister.

As gevolg van die omsendbrief van die Eerste Minister is die sloop van die Staatsgimnasium na die destydse Historiese Monumentekommissie verwys. Die saak was egter so dringend dat die Raad nie daarvoor kon vergader nie en die uitvoerende komitee of die voorsitter het dit op hulle geneem om te besluit. Volgens die besluit was die gebou nie van historiese waarde nie en kon die Poskantoor voortgaan met die sloop daarvan. Kort daarna het oud-regter Kowie Marais dit onder die aandag van die SA Akademie, waarvan ek van Julie 1967 tot Junie 1969 voorsitter was, gebring dat dit oorweeg word om die hele Wesfasade van Kerkplein te sloop. Die Uitvoerende Komitee van die Akademie-Raad het toe besluit om mnr Tobie Louw en my af te vaardig om Sy Edele die Eerste Minister te gaan spreek. Ons het ons bekommernis uitgespreek oor die

skade wat die sloop van die Wesfasade aan die hele atmosfeer van Kerkplein sou berokken. Die Eerste Minister het simpatiek na ons geluister.

Die beplanning van geboue deur die Transvaalse Provinsiale Administrasie en die Poskantoor het intussen voortgegaan totdat daar op 18 Februarie 1971 die volgende verhoë van die argitek van die Poskantoor-kompleks ontvang is:

"It is my considered opinion that a good decision on the towers cannot be made by anybody, no matter how competent, without first establishing, defining and securing the function Church Square is to fulfil in the life of the citizens of Pretoria. Opinions and decisions on the two towers, in my opinion, are worthless until such time as Church Square has a defined role.

"If the Post Office and Provincial Building are to be developed with the Square having to retain the tranquil atmosphere of the traditional square, then I agree that their heights should be limited and I would suggest they be joined to form one building that should bridge Church Street, thereby forming a solid flank to the historical Raadsaal and Palace of Justice. In this sense the Square would become more defined. In the same way, I feel that any future buildings on the Square will have to be limited to their existing heights and that these stipulations should be legislated after the function of Church Square is decided."

(Die gedagte aan die twee toringblokke waarvan hier sprake is, is glo by 'n vergadering waarop wyle dr Verwoerd en wyle mnr Fox Odendaal teenwoordig was geopper as 'n moontlike afsluiting van die Oos-Wes-verbinding van die Strydomplein met Kerkplein.)

Die gedagtes van die argitek hierbo is aan die Minister van Openbare Werke oorgedra. Dit is vervolgens op 'n kabinetsvergadering bespreek waarop die volgende besluit geneem is:

"Die Regering het besluit om 'n Komitee aan te stel wat dringend ondersoek moet instel na en verslag doen oor die funksie wat Kerkplein as geskiedkundige en geografiese middelpunt van die Hoofstad in die lewe van die inwoners van Pretoria moet vervul. Die komitee is opgedra om van die standpunt uit te gaan dat 'n oorwoë besluit in verband met die oprigting van toringgeboue, soos tans beoog, nie geneem kan word alvorens die rol wat Kerkplein in die lewe van die inwoners van Pretoria moet vervul, vasgestel, gedefinieer en verseker is nie. Nadat die toekomstige opset van Kerkplein aldus bepaal is, moet die Komitee 'n deeglike studie doen van alle bestaande voorstelle vir die ontwikkeling van die betrokke staatsterreine aan die westelike toegang tot Kerkplein, met besondere verwysing na die moontlikheid om die hoogte van die beoogde toringgeboue te beperk en 'n gesamentlike gebou op te rig wat Kerkstraat sal oorbrug."

In opdrag van die Kabinet moes die volgende instansies genader word om verteenwoordigers te benoem wat onder voorsitterskap van 'n senior beampte van die Departement van Openbare Werke die ondersoek moes instel.

- die Departement van Openbare Werke;
- die Departement van Pos- en Telekommunikasiewese;
- die Departement van Nasionale Opvoeding;
- die Departement van Beplanning en die Omgewing;
- die Transvaalse Provinsiale Raad;
- die Stadsraad van Pretoria;
- die Hoofstadbeplanningskomitee; en die argitek-konsortiums wat gemoeid is met die beplanning van die poskantoor- en aangrensende provinsiale gebouprojekte aan die westekant van Kerkplein.

Die Komitee, bekend as die Kerkplein-komitee, het sy eerste vergadering op 1 April 1971 gehou. Die Komitee is opgevolg deur die Wet op die Ontwikkeling van Kerkplein, 1972 Wet No 53, 1972. Hierdie wet maak die ontwikkeling van Kerkplein en van sekere persele aangrensend daaraan en in die onmiddellike omgewing daarvan onderhewig aan die goedkeuring van die Minister van Openbare Werke. Op aanbeveling van die Kerkplein-komitee keur die Kabinet op 8 September 1971 goed dat behalwe vir die ou Nasionale Bank en die ou Nederlandse Bank aan die westekant van Kerkplein die res van die geboue aan daardie kant gesloop moet word naamlik:

- die oorspronklike Ou Mutual-gebou;
 - die ou Munt-gebou;
 - die huidige Poskantoor;
 - die Café Riché;
 - ou Law Chambers; en
 - die Capitol-Teater
- enersyds omdat hulle geen geskiedkundige waarde het nie, en andersyds omdat die argitektoniese en estetiese en intrinsieke waarde daarvan so gering is dat dit nie hulle behoud regverdig nie.

Hierdie opinie van die Kerkplein-komitee bots geheel en al met die van byvoorbeeld die argitek, mnr Hannes Meiring. Oor die Ou Nederlandse Bankgebou skryf hy dat hierdie gebou as die juweel beskou word van die hele Wesfasade. Daar is dikwels reeds gesê dat as hierdie gebou in België, Holland of Duitsland gestaan het, dit jare reeds 'n beskermde monument sou gewees het. Behalwe die besondere fyn baksteenwerk wat van 'n uitstaande vakmanskap getuig, besit die gebou indrukwekkende smee-ysterhekke en traprelings.

Van die Law Chambers sê hy: "Die volmaakte verhoudinge van hierdie gebou met sy drie gewels maak dit die regte skakel en dra verder by tot die skoonheid van die Wesfasade. Hoewel die geboue van die Wesfasade eg-Europees is, is in hierdie drie gewels tog 'n verband met die gewels van die Bolandse plaashuise. Die gebou is die tweede oudste gebou in

die hele Wesfasade en die hoeksteen is in 1893 deur Genl P J Joubert gelê."

Van die Café Riché-gebou skryf hy: "Hierdie gebou is een van die beste voorbeelde in Afrika van die beroemde 'Jugendstil' - 'n kunsstyl wat aan die begin van die eeu in Oostenryk en Duitsland ontstaan het en dwarsoor Europa gebloei het tot in die VSA. Die beroemde uil op die hoek is die samewerking tussen argitek Frans Soff en die beeldhouer Anton van Wouw, 'n tweemanskap wat verantwoordelik was vir die Vrouemonument te Bloemfontein. Hierdie gebou is in ongelooflike stewige toestand en die hyser wat vandag nog loop en sekerlik die oudste in Pretoria moet wees - en die pragtige marmertrappe maak hierdie gebou 'n mees bruikbare element in die Wesfasade.

"Hoewel van verskillende hoogtes, style en karakter, vorm die drie geboue 'n eenheid wat nie versteur mag word nie. "Opsommend - die geboue aan die westekant van Kerkplein se argitektoniese en geskiedkundige waarde neem gedurig toe. Die geboue is onvervangbaar en as hulle ooit gesloop moet word, sal geslagte na ons nooit so iets kan begryp nie. Die Transvaal is nie so ryk bedeed met geboue uit ons verlede as byvoorbeeld die Boland nie. As hierdie geboue op Kerkplein dus gesloop moet word, sal aan die hart van die land se hoofstad geraak word."

(Hierdie opinie van mnr Meiring word ondersteun deur die SA Instituut van Argitekte.)

Ten einde Kerkplein en die geskiedkundige geboue (die Raadsaal, die Paleis van Justisie, die ou Nasionale Bank en die Ou Nederlandse Bank in duideliker reliëf tussen die moderne geboue wat reeds op Kerkplein verrys het te laat uitstaan, keur die Kabinet ook op voormelde datum (8 September 1971) goed dat twee identiese toringgeboue, na die uiterlike en wat hoër as enige geboue in die metropolitaanse gebied van Pretoria moet wees, op die terreine aan die westekant van Kerkplein agter die ou Nasionale Bankgebou en die ou Nederlandse Bankgebou onderskeidelik opgerig word.

Die Kabinet gee ook opdrag dat- "die gebied begrens deur die volgende strate met onmiddellike ingang bevries word en dat geen nuwe gebou daarin opgerig of enige bestaande gebou in daardie gebied verbou of gesloop mag word nie sonder die voorafverkreë toestemming van die Gemeenskapsontwikkelingsraad. Gebied begrens deur Andriesstraat aan die ooste-, Pretoriusstraat aan die suide-, Bosmanstraat aan die weste- en Vermeulenstraat aan die noordekant."

Op 4 November 1972 lig die Posmeester-generaal die Departement van Openbare Werke soos volg in:

"Ek deel u graag mee dat die Departement die kwessie van die oprigting van die betrokke gebou (dit wil sê die beoogde toringblok vir Poswese) in her-

oorweging geneem het en dat besluit is om vanweë finansiële oorwegings voorlopig nie met die diens voort te gaan nie. U Departement word derhalwe versoek om nie die beplanning daarvan te hervat alvorens u deur hierdie Departement versoek word om dit te doen nie. Ek sal te geleëner tyd aan u skryf in verband met die beoogde uitvoerende poskantoor-gebou."

Na aanleiding hiervan hou die Kerkplein-komitee 'n vergadering op 28 November 1972 en word Sy Edele die Minister soos volg ingelig:

"Die bepalende faktor by die herontwerp van die plein was tot dusver die twee toringgeboue wat aan die westekant daarvan opgerig sou word deur die Transvaalse Provinsiale Administrasie en die Departement van Pos- en Telekommunikasie. Laasgenoemde instansie het nou besluit om nie met die oprigting van die toringgeboue voort te gaan nie. Dit kom dus daarop neer dat sover dit die afsienbare toekoms betref die bestaande geboue aan die westekant van Kerkplein onveranderd behou sal word en dat die bepalende faktor by herbeplanning in die Plein self lê." In die lig van die besluit het die Minister van Openbare Werke die volgende verklaring vrygestel:

"Aangesien dit nou beide vir die Transvaalse Provinsiale Administrasie en die Departement van Pos- en Telekommunikasiewese moontlik is om voldoende akkommodasie beskikbaar te stel sonder om die voorgestelde toringgeboue aan die westekant van Kerkplein, Pretoria, op te rig, is daar besluit om nie met die beplanning van daardie geboue voort te gaan nie.

"Die gevolg van die besluit is dat die bestaande geboue aan die westekant van Kerkplein vir die huidige onveranderd gelaat sal word. 'n Nuwe uitvoerende poskantoor word beplan vir oprigting op die hoek van Vermeulenstraat en Paleislaan, en sodra hierdie gebou voltooi is, sal die huidige Hoofposkantoorgebou vir ander doeleindes aangewend word.

"'n Gangbaarheidstudie staan onderneem te word in verband met die toekomstige ontwikkeling van Kerkplein beide bo- en ondergronds ten einde 'n esteties-bevredigende en funksioneel doeltreffende gerief te verseker."

Die Stigting Simon van der Stel reageer hierop in 'n skrywe gedateer 3 Januarie 1973 en stel voor dat die betrokke geboue vir 'n verskeidenheid van kulturele doeleindes aangewend word.

Die ontwikkeling van die persele onmiddellik wes van Kerkplein het weer onder die soeklig gekom as gevolg van druk uitgeoefen deur die Departement van Pos-en-Telekommunikasiewese vir die oprigting van 'n nuwe uitvoerende poskantoor op die perseel grensende aan Kerkplein noord van Kerkstraat.

In die lig van die vroeëre aanbeveling van die Kerkplein-komitee dat beplanning op die persele noord van Kerkstraat moet

harmonieer met dié wat suid van Kerkstraat plaasvind, het die argiteksfirmas wat die toringgeboue beplan het wat aanvanklik deur die Departement van Pos- en Telekommunikasiewese en die Provinsiale Administrasie beoog is, in 'n gesamentlike poging voorstelle vir die ontwikkeling van die persele beide noord en suid van Kerkstraat ingedien. Die voorstelle wat circa Oktober/November voorgelê is, maak voorsiening vir die behoud van die ou Nasionale en Nederlandse Bankgeboue. Die Kerkpleinkomitee het die voorgestelde beplanning in beginsel gesteun, met ander woorde die Capitol-Teater, Law Chambers, Café Riche, Poskantoor en die Ou Mutualgebou bly in die slag.

Die Minister van Openbare Werke het vervolgens gelas dat belanghebbende organisasies en die algemene publiek uitgenooi moet word om die model en die sketsaansig te besigtig en vertoë, besware en kommentaar daaromtrent in te dien. Ook het lede van die Kerkpleinkomitee verteenwoordigers van die Stigting Simon van der Stel te woord gestaan in verband met daardie liggaam se vertoë.

Die Genootskap Oud-Pretoria, 'n Studiegroep van Pretoriase Argitekte, die Rapportryers Wapadrand en die Aksiekomitee van die Juniorrapportryers-korpse van die Pretoria- en Verwoerdburgstreek en die Stigting Simon van der Stel maak almal beswaar teen die beoogde beplanning en pleit vir die behoud van die hele Wesfasade.

Die SA Akademie vir Wetenskap en Kuns opper nie beswaar teen die sloping van die Hoofposkantoor, die Café Riche en die Ou Law Chambers nie, maar vra dat die Staatsmuntgedeelte van die Nasionale Bank behou word.

Die Afrikaanse Sakekamer, die Kamer van Koophandel en VEESA asook die Krugergenootskap maak nie beswaar teen die beoogde beplanning nie.

Die Kerkpleinkomitee gee die volgende uittreksels uit die vertoë van die Stigting Simon van der Stel:

“Die voorstelle is skokkend en geheel en al onaanvaarbaar. Ons kan die hele situasie nie verstaan nie. Net verlede jaar na die onderhoud met Sy Edele die Eerste Minister is aan ons (prof H L de Waal, dr W Punt en dr S Meiring Naudé) verseker dat daar nie getorring gaan word aan die westelike sy van Kerkplein in die volgende tien jaar nie.

(Dit verwys na 'n onderhoud wat mnr Wennie du Plessis, prof M de Waal, dr W Punt en ek op 28 November 1973 met Sy Edele mnr B J Vorster en Sy Edele min A H du Plessis in Libertas, Pretoria gehad het oor die behoud van die Wesfasade van Kerkplein toe die versekering aan ons gegee is dat daar binne die volgende 10 jaar nie aan die Wesfasade getorring sal word nie).

Soos by die Eerste Minister pleit ons vir die behoud van die enigste historiese

geheel uit die tyd van Oom Paul en kort daarna. Welke inspirasie sal die jeug oorbly in die hele Suid-Afrika as hierdie eenheid van die westelike fasade van Kerkplein vervang word met 'n moderne agtergrond wat glad nie aanpas by die bestaande twee oorblywende geboue nie? Die swaar en lomp voorkoms van die nuut voorgestelde geboue vernietig die sierlike Italiaanse Renaissance-styl van die Raadsaal en die Paleis van Justisie.” Die Stigting het voorheen aan die hand gedoen dat die voorgestelde geboue agter die geboue wat aan die plein front opgerig word.

Die Kerkpleinkomitee berig verder dat die meerderheid van die lede van die algemene publiek wat vertoë gerig het (15 in totaal) die behoud van die hele Wesfasade bepleit het.

Samesprekings tussen lede van die Kerkpleinkomitee en die Stigting Simon van der Stel is op 12 Februarie 1974 gehou. Die Stigting is verteenwoordig deur dr S Meiring Naudé, dr W Punt en die argitek Hannes Meiring en mnr F H Klokke. Die Stigting het gepleit vir die behoud van die hele westelike fasade van Kerkplein met die oprigting van die benodigde nuwe geboue daaragter. Hulle sê daar kan nie voldoende nuwe akkommodasie in die ruimte agter die bestaande geboue geskep word om in al die behoeftes van die Departement van Poswese en die Transvaalse Administrasie te voorsien nie.

Die Kerkpleinkomitee vra of die Stigting bewus is van die omvang van die akkommodasiebehoeftes van die Departement van Poswese en die Transvaalse Provinsiale Administrasie of aan die funksionele beplanningsvereistes van eersgenoemde departement.

Die antwoord hierop was *nee*. Die Stigting se voorstelle is dus gemaak sonder enige kennis van die werklike behoeftes van die betrokke Staatsinstansies. Beide die Departement van Openbare Werke en die Departement van Poswese is oortuig dat die benodigde akkommodasie slegs doeltreffend verskaf kan word indien die hele perseel tussen Kerk- en Vermeulstraat met die uitsondering van die ou Nasionale Bankgebou aangewend word. Die Transvaalse Provinsiale Administrasie het vroeër reeds aangedui dat as hulle agter die bestaande geboue moes bou hulle slegs in 20% van hul bestaande akkommodasiebehoeftes sal kan voorsien. Die standpunt van die Stigting was steeds dat slegs die fasades van die geboue behou moes bly en dat die geboue inwendig verander en aangepas kon word om aan moderne vereistes te voldoen. Verder kon daaragter moderne geboue opgerig word en kon daar indien nodig hoër gebou word om aan die behoeftes van die Poskantoor en die Provinsie te voldoen. Dit is trouens in Washington DC in die VSA gedoen toe die ou geskiedkundige geboue rondom die Lafayetteplein nie meer kon voldoen

aan die moderne behoeftes van die staatsadministrasie nie.

Die Minister van Openbare Werke het toe op 22 Februarie 1974 gelas dat die hele aangeleentheid aan die Kabinet voorgelê word by wyse van 'n memorandum vergesel van die foto-album en die memorandum oor Kerkplein wat deur die Stigting by hom ingedien is.

Voorts het die Minister gemeld dat hy twyfel of die ou Nasionale en ou Nederlandse Bankgeboue behou moet bly.

Intussen het die Uitvoerende Komitee van die Transvaalse Provinsiale Administrasie op 27 Februarie 1974 besluit dat

(a) die Provinsiale Administrasie onder geen omstandighede bereid is om toe te stem tot die behoud van die Law Chambers, die Café Riche en die Capitol-Teater nie, en

(b) indien die Regering sou besluit om gehoor te gee aan die vertoë dat dié geboue behou en bewaar word, daar in so 'n geval verag kan word dat die Regering die betrokke eiendom sal oorneem en die Provinsie daarvoor vergoed teen huidige markwaarde sodat die Provinsie ander eiendom kan aanskaf waarop bykomende akkommodasie opgerig kan word.

In die kabinetsmemorandum het die Departement van Openbare Werke oor die betrokke Bankgebou geskryf:

Dat hulle twyfel of algehele argitektoniese harmonisering ooit verwesenlik sal kan word tussen die oue en die nuwe en aanbeveel dat al die ou geboue aan die westekant van Kerkplein gesloop word. Die Minister van Openbare Werke wou egter weet of die lede van die Kerkpleinkomitee dit met die Departement van Openbare Werke eens was en omdat die Minister dit op kort kennisgewing wou weet, is die volgende vraag telefonies aan die lede gestel: “Wat is u persoonlike mening oor die twee ou Bankgeboue op Kerkplein: moet hulle ten alle koste behou word gesien die feit dat hulle moontlik nie uit 'n argitektoniese oogpunt beskou, met die beoogde ontwikkeling sal harmonieer nie? Moet die geboue behou word of kan hulle gesloop word? Ses van die lede was ten gunste van sloping, drie daarteen terwyl een nie bekombaar was nie.

In die lig van hierdie feite het die Kabinet besluit dat die hele westelike fasade insluitende die twee ou Bankgeboue gesloop mag word.

Die besluit van die Regering is deur middel van 'n persoonlike verklaring deur sy Edele die Eerste Minister op 13 Junie 1974 in die Uniegebou aan persoonlike verteenwoordigers van belanghebbende organisasies bekend gemaak asook deur 'n persverklaring. As Voorsitter van die Stigting was ek die leier van die verteenwoordigers van ongeveer 13 verskillende organisasies insluitende die Raad vir Nasionale Gedenwaardighede, die Kultuurraad van Pretoria en die Vereniging Oud-Pretoria.

Die aankondiging van die Eerste Minister het my totaal dronkgeslaan en vir etlike sekondes was ek sprakeloos. Ek sê toe aan die Eerste Minister wat vergesel was deur die Ministers van Poswese en Openbare Werke dat ek vier dae gelede by Persepolis in Iran gestaan het by die ruïnes van die paleise en geboue wat koning Darius ongeveer 2 500 jaar gelede daar opgerig het en wat 300 jaar later deur Alexander die Grote vernietig is. Die Iranese was besig om die geboue sover moontlik weer op te rig. Wanneer sou ons in Suid-Afrika geboue hê wat 2 500 jaar oud is as ons nou reeds geboue van skaars 75 jaar oud vernietig?

Ander verteenwoordigers het ook hulle totale verslaentheid uitgespreek. Ons het ook die twee Ministers Menere Marais Viljoen en A H du Plessis gespreek.

Sy Edele mnr Du Plessis het dit beklemtoon dat die Administrasie van Transvaal die hele ruimte aan die suidelike deel van die Wesfasade nodig het vir kantore en Sy Edele mnr Viljoen het dieselfde gekonstateer wat die Poskantoor betref. Na ongeveer 30 minute is al ons verteenwoordigers druipstert daar weg.

Skriftelike versoë teen die slooping is daarna deur die Departement Openbare Werke ontvang van die Junior-Rapportryerkorpse Piet Meyer en Windhoek, Genootskap vir die Handhawing van Afrikaans, Lynnwoodse Studiekring, Vortrekkerkommando Danie Malan, NG-Gemeente Burgerspark, Pretoria.

Op 17 Junie 1974 is die Posmeester-Generaal en die Transvaalse Provinsiale Administrasie meegedeel dat hulle kon voortgaan met die beplanning van hul nuwe geboue, maar dat hulle nie die individuele geboue mag sloop sonder die skriftelike goedkeuring deur die Minister van Openbare Werke ingevolge Wet 53 van 1972 nie.

Die besluit van die Regering oor die slooping van die hele Wesfasade was net nie aanvaarbaar vir die publiek van Pretoria nie. Briewe teen die besluit het gereed in die koerante verskyn. Die *Pretoria News* het selfs 'n stemming geïnisieer. 96,3 persent van die stemme was teen slooping en slegs 3,4 persent daarvoor. Op 26 Julie 1975 vind 'n groot protesvergadering teen die slooping plaas op Kerkplein. 6 072 Pretorianers het die petisie onderteken. Daar was 1 600 telegramme en nog 1 083 briewe van ondersteuning vir die Burgerkomitee. Die getekende petisie is deur vooraanstaande vroue by die kantoor van die Eerste Minister afgelewer.

Intussen het die beplanning van die geboue beide vir die Poskantoor en die Provinsiale Administrasie voortgegaan maar op 11 Julie 1978 word op 'n vergadering van die Kerkpleinkomitee bekend gemaak dat die Poskantoor besluit het om nie voort te gaan met die beplanning van geboue wat ongeveer R40 miljoen sou kos en die slooping van die historiese geboue aan die noordekant van

die Wesfasade sou insluit nie, maar om agter die geboue genoeg akkommodasie te bou teen 'n beraamde koste van R9 miljoen.

Dit is interessant dat hierdie besluit ooreenkom met die voorstel wat die Stigting reeds op 12 Februarie 1974 voor die Kerkpleinkomitee gemaak het. 'n Verdere faktor is natuurlik dat die Posmeester-generaal, Mnr Rive, iemand is wat kultuurwaardes baie hoog skat. Gedurende 1978 het dit bekend geword dat die Poskantoor besluit het om oor te skakel na die Franse elektroniese telefoonstelsel wat baie minder ruimte in beslag neem as die nuutste elektromeganiese stelsels. Ek het mnr Rive by geleentheid gevra of dit nou moontlik is om die ou geboue aan die Poskantoor kant van die Wesfasade te bewaar nou dat die Poskantoor baie minder ruimte vir sy nuwe telefoonstelsel nodig sal hê. Daarop het hy geantwoord dat ek die saak in sy hande moet laat. Vandag kan ons alleen ons innige dank uitspreek teenoor mnr Rive, Sy Edele die Minister van Poswese en die hele poskantoorpersoneel dat hulle gewillig was om kultuurwaarde hoër te skat as spoggerige nuwe akkommodasie. Mnr Rive het my verseker dat hierdie nie 'n tydelike oplossing is nie maar dat die huidige beplanning op Kerkplein wat hom betref vir altyd is. Toe hierdie besluit van die Poskantoor bekend geword het, het die Stigting Simon van der Stel weer opnuut gehoop dat daar ook wat die suidelike Wesfasade betref 'n nuwe besinning sou plaasvind en 'n onderhoud is aangevra met Sy Edele die Eerste Minister. Ook die SA Instituut van Argitekte het 'n onderhoud aangevra met hom.

Albei hierdie onderhoude is weens drukke werksaamhede deur Sy Edele die Eerste Minister na die Minister van Openbare Werke, Sy Edele mnr L le Grange, verwys en hulle het plaasgevind op 27 en 28 Maart 1979. Die verteenwoordigers van die Stigting, mnr F D Conradie LV en ek is deur die direkteur van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, prof J J Oberholster, vergesel. Die afvaardiging is vriendelik ontvang deur mnr Le Grange in die teenwoordigheid van die Sekretaris van Openbare Werke, mnr Du Preez en die voorsitter van die Kerkpleinkomitee, mnr Marais. Ek het die volgende feite aan die Minister gestel:

1. Die Kerkpleinkomitee het nooit die opinie oor die geskiedkundige waarde van die Wesfasade ingewin wat volgens die omsendbrief van die Eerste Minister van 1 Augustus 1967 imperatief was nie.
2. Die feit dat die Poskantoor besluit het om nie te sloop nie maak nuwe besinning oor die slooping van die suidelike Wesfasade noodsaaklik.
3. Die vernietiging van die suidelike Wesfasade sal die aansien van die hele Kerkplein beskadig net soos die vernietiging van slegs een gebou van die histo-

riese plein in Brussel uit die sestiende eeu die aansien van die hele plein sou vernietig.

4. In plaas van die slooping van die suidelike Wesfasade het ek voorgestel dat die Staat die hele Provinsiale gebou oorneem aangesien die Staat steeds nuwe geboue in Sentraal-Pretoria bou of huur vir die steeds groeiende administrasie en dat die Provinsiale Administrasie 'n nuwe gebou oprig op 'n geskikte perseel om aan al hul behoeftes te voldoen.

5. Die beplande nuwe bedeling sal waarskynlik wegdoen met die huidige provinsiale stelsels en in die plek daarvan sal kleiner beheerrade vir kleiner geografiese eenhede kom.

6. Ek het ook gesê dat ek met mnr Froneman, die direkteur van Historiese Huise Beperk op Stellenbosch, geskakel het en dat dit miskien moontlik sou wees dat hulle die historiese Wesfasade van die Provinsie kon oorneem en omskep in kantore van aansien.

Prof Oberholster het namens die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede gepleit dat sy Raad wat nooit geraadpleeg is nie, waarskynlik sal weggwyn as die Staat sou voortgaan met die slooping.

Sy Edele minister Le Grange het geantwoord dat hy 'n baie moeilike beslissing van die kabinet, reeds in 1974 geneem, geërf het en baie moeilik daarvan kan afwyk. Op my spesifieke argumente het hy soos volg gereageer.

1. Die omsendbrief van Sy Edele die Eerste Minister van 1 Augustus 1967 was nie 'n kabinetsbesluit nie en dus nie bindend nie.

2. Hy verstaan dat die besluit van die Poskantoor slegs om ekonomiese redes geneem is en bes moontlik later tog kon lei tot die slooping van die noordelike Wesfasade deur die Poskantoor. (Hierop het ek reeds hierbo aangedui dat mnr Rive dit glad nie as slegs tydelik beskou nie).

3. Op hierdie punt het die Minister nie geantwoord nie.

4. Die Minister het daarop gewys dat die Provinsie reeds vir die afgelope 20 jaar die geboue in die omgewing van die Ou Raadsaal opgekoop het met die oog op die uitbreiding van hulle behoeftes.

5. Wat die nuwe bedeling betref, het die Minister die opinie uitgespreek dat dit waarskynlik nog 20 jaar sal duur en dat die Provinsie intussen die akkommodasie dringend nodig het.

6. Wat die verkoop van die geboue betref, het die Minister weer voor die dilemma gestaan dat die Provinsie beweer dat hy die hele ruimte tot op Kerkplein nodig het om aan sy behoeftes te voldoen.

Mnr Prins van die SA Instituut van Argitekte het my meegedeel dat hulle op 28 Maart baie vriendelik deur Sy Edele Minister Le Grange ontvang is. Hulle het onder andere aan hom gestel dat hul Instituut instrumenteel was in die behoud van die fasade van die Ou Markhamsgebou in Johannesburg en dat hulle

hande in die toekoms afgekap sal wees in hul onderhandelings met groot sakebelange as die Staat so 'n swak voorbeeld stel deur toe te laat dat die suidelike Wesfasade deur die Provinsie gesloop word.

Mnr Conradie en ek het op 30 Maart aan die Raad van die Stigting gerapporteer oor hierdie onderhoud met die Minister. Die Raad het besluit om die volgende dag op die jaarvergadering 'n voorstel te laat indien deur mnr T van Huyssteen dat ek 'n onderhoud met Sy Edele die Eerste Minister moet aanvra. Dit is eenparig en staande deur die ongeveer honderd lede van die Stigting, wat teenwoordig was, aangeneem. Ek het op 2 April aan Sy Edele die Eerste Minister geskryf en reeds op 3 April verneem dat hy my in die teenwoordigheid van Sy Edele mnr Le Grange sou spreek.

Die onderhoud het op 10 Mei plaasgevind. My pleidooi was grootliks dieselfde

as op 27 Maart by Minister Le Grange behalwe dat ek die punte waarop mnr Le Grange verkeerd ingelig was op 27 Maart kon regstel. Hoewel Sy Edele die Eerste Minister my simpatiek aangehoor het, het dit later geblyk dat die saak reeds die vorige dag voor die Kabinet gedien het en dat daar besluit is dat die Poskantoor sy planne om die noordelike Wesfasade te behou en daaragter te bou asook die van die Provinsie om die suidelike Wesfasade te sloop, goedgekeur is. Hoewel baie hartseer, moes ek my daarby neerlê en nou moet ek dit aan ons nageslagte oorlaat om te oordeel wie was reg. Ek het my stryd end-uit sonder aansien des persoon gevoer. Ons moet dankbaar wees vir 'n man soos mnr Rive wat genoeg bewaringsbewus was om die noordelike Wesfasade vir die nageslag te bewaar.

een tipe, dat veel is toegepast door Maarschalk Vauban, wel een "sloop of the pen" zijn geweest. Immers Vauban's roem lag in het tweede deel van zijn leven. Toen men met het uitzetten voor het Kasteel begon was Vauban (1633-1707) pas 32 jaar oud. Er waren trouwens thuis genoeg voorbeelden van de oud-Nederlandse vestingbouw. Simon Stevin (1548-1620) die al in 1594 een boek over "Stercktenbouw" liet verschijnen, was ook niet de eerste de beste. Hij diende in het Staatse leger en was de leermeester van Prins Maurits.

Zijn boeken schreef Stevin in het Nederlands, van welke taal hij een groot bevorderaar was. Tijdgenoten plachten in het Latijn te publiceren.

Wel is Stevin's werk na zijn dood, in 1634, in een Franse vertaling verschenen, juist omdat men ten onrechte meende, dat het Frans moest zijn om goed te wezen. Stevin had zelf geschreven "de sterckten deses tijds . . . zijn in de Italiaansche ende Fransche sprake soo over vloedich beschreven, dat ymant dencken mocht daer af genoeg ghedaen te wesen," en verder voegt hij als beweegreden aan o.m. "om dat onse tale het selve veel beter uytbeelden, ende grontlicher verclaren can als eenighe ander". Wij zouden er nu aan kunnen toevoegen "en dan kan nu Vauban het zelf ook lezen, want hij was toen pas geboren".

Tijdgenoot van Stevin en een praktische vestingbouwmeester was Adriaen Anthoniszoon van Alkmaar (1543-1620), die o.m. de bolwerken om Alkmaar, Hoorn, Utrecht, Gorkum, Naarden, Woudrichem, Muiden, enz. maakte dan wel verbeterde.

Diens zoon, die zich Metius noemde en dus Adriaen Metius (1571-1635) heette, publiceerde al in 1626 te Franeker, waar hij professor in de wiskunde was, het werk *Fortificatie ofte Sterckten Bouwinghe*.

Een fortificatiemeester, die in eigen land onvoldoende gewaardeerd werd, maar waarbij wij niet in dezelfde fout behoeven te vervallen, was Henric Ruse, die in 1654 het boek *Versterckte vesting* publiceerde te Amsterdam, waar hij toen Capiteyn over een compagnie voetknechten was. Dat betekent, dat zowel de Commandeurs Zacharias Wagenaer en Isbrand Godske als Simon van der Stel dit boek gekend kunnen hebben.

Henric Ruse schrijft zelf in zijn Voorwoord: "In't jaer 1639, zijnde het vijftiende van mijn ouderdom, begaf ick my in den Oorlogh, gedreven door een natuurlycke genegentheyt en lust to de actiën van dien, maer insonderheyt tot de Fortificatiën, Artillerye, Vuurwercken, Mijnen en wat daar maer aen dependeert".

Ruse is, waarschijnlijk op aanbeveling van Johan Maurits van Nassau, in dienst getreden van de Keurvorst van Brandenburg en daarna van de koning van Denemarken, waar hij meer gewaardeerd werd dan in Holland. Hij klom

Eerste Minister Bepleit Bewaring

Tydens die 300-jaar-fee van die Kasteel Die Goeie Hoop het Sy Edele P W Botha, Eerste Minister en Minister van Verdediging en van Nasionale Veilicheid 'n pleidooi vir bewaring gelewer. Hy het gesê dat daar 'n gedurige stryd tussen die voorstanders van vooruitgang en diegene wat bewaringsbewus is, bestaan.

„Ons land, is in die ry van volke, nie 'n ou land nie. Soos alle dele van die sogenaamde nuwe wêreld waar die blanke hom uit Europa kom vestig het, strek ons geskiedenis 'n skamele drie-vier eeue terug. Daar is bitter min geboue wat reeds sedert die volksplanting staan. Ek is maar net te bewus van die eise van vooruitgang, maar ek moet 'n ernstige beroep op ontwikkelaars, stadsrade, amptelike instansies – ja almal wat dit op een of ander tyd moet oorweeg om 'n stuk duurgekoopte geskiedenis plat te vee met 'n stootskraiper – op hulle wil ek die beroep doen om diep te dink oor so 'n stap.

Ou geboue kan nooit vervang word nie. Hulle ou bakstene wat soveel lief en leed aanskou het, moet vir die komende geslagte bewaar word. Ek het persoonlik nog altyd met die grootste waardering die onbaatsugtige werk van organisasies soos die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede beskou.

Hulle, en soortgelyke organisasies en groepe wat hulle beywer vir die behoud en die voortgesette bewaring van ons historiese geboue, verdien ons grootste lof en ons diepe dankbaarheid. Hulle moet op alle moontlike gebiede, ook

waar moontlik finansiël ondersteun word.”

Het Kasteel de Goede Hoop

TON KOOT

Toen ik na mijn bezoek aan Sri Lanka (Ceylon), waar ik verschillende kastelen bezocht, nog eens de geschiedenis van het Kasteel aan de Kaap wilde naslaan, kwam ik o.m. tegen het werk van de verdienstelijke schrijvers Dr Mary Cook en Hans Franssen: *The Old Houses of the Cape*. Daar vond ik op blz. 3, dat het woord "kat" van "unknown origin" sou zijn. Ik denk, dat de schrijvers bedoelen dat zij met dat woord niet bekend waren, maar dat betekent nog niet, dat anderen dat ook niet waren want het is een al honderden jaren bekend oud-Nederlands woord. Kat is de oud-Hollandse benaming voor een verhoogd werk op de bolwerken of de courtines van een vesting. Zo kwam ik het woord ook tegen in de vesting van Galle aan de Zuidkust van Ceylon.

Reeds in het befaamde boek van Blaauw uit 1649 *Toonneel der Steden* komt een plattegrond voor van de vesting Willemstad en vindt men onder de letter "i" zo 'n kat met haar benaming. Overigens zal de vermelding, dat het Kasteel in Kaapstad *gebaseerd* zou zijn op

op tot de rang van luitenant-generaal en werd in de adelstand verheven.

De vermelde boeken lagen ten tijde dat de bouw van het Kasteel aan de Kaap werd overwogen in de eigen taal allerwege te koop, voor een ieder, die zich op het gebied bewoog van de vestingbouwkunde in Nederland en voor de Compagnieën. Het aandeel van Isbrand Godske in de bouw van het Kasteel heb ik bij het tienjarig bestaan van de Stigting Simon van der Stel al aangeduid (zie o.a. Bulletin no 20, Okt. 1969) hoewel ik de indruk kreeg daar niet veel bijval te ondervinden. Daarom nu de bewijsvoering.

Godske, die in 1654 als koopman bij de Compagnie haas begonnen in Kandy op Ceylon, was van 1656-1662 commandeur te Galle. Van 1663-1665 was hij in Holland. Ik brang in herinnering, dat mr. Pieter van Dam, de advokaat van de V.O.C. in zijn tweede boek dl. III van zijn *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie* blz. 495 vermeldt, dat het kasteel van Jan van Riebeeck uit 1652 te klein was opgezet, naderhand te bekrompen werd en niet voldoende weerbaar was, zodat in de Resolutiën van de Heren XVII van resp. 26 aug. 1665, 15 mei, 21 aug. en 9 okt. 1671 werd besloten, afgezien van de vele onkosten welke daaraan ten grondslag hadden gelegen, het af te breken en "een royale fortresse in plaats van dien te doen maeken".

Dat een fort met aarden wallen, zoals Jan van Riebeeck dat had gemaakt, maar zwak was, werd in 1664 bewezen, toen het fort Amsterdam in Nieuw Amsterdam (van de Geoctroyeerde West-Indische Compagnie) eveneens van aarden wallen opgetrokken door Crijn Frederixs niet meer weerbaar bleek, werd ingenomen door Engelse troepen. Nieuw Amsterdam ging verloren en heet sindsdien New York.

Dat al in 1665 door de Heren XVII de eerste Resolutie werd aangenomen, is in dit verband veelzeggend.

Mr. Pieter van Dam gaat dan verder "... en om aldaar (aan de Kaap T.K.) als gouverneur, met de karakter van ract-extraordinaris te resideren, mitsgaders te hebben de surintendance geduyrende sijn verblijf aldaar, voor sooveel den opbouw van de voorsch. fortresse soude mogen concerneren. Aengenomen is Isbrant Godske, even te voren uyt Oost-Indiën gereverteerd, die oock op sijn aenkomste aldaer (te Galle T.K.) dat heeft begonnen, en vervolgens soos verre volbouwt, dat hetselve op sijn vertreck van daer in staet van defensie was gebragt, en 't welck naderhant voort is voltrocken, de Compagnie seer veel geld gekost hebbende, aangesien buyten het volck, daaraan gewerckt hebbende, de meeste materialen, daertoe nodigh, hier (Amsterdam) vandaen derwaerts te hebben moeten gevoert worden."

Hieruit blijkt ten duidelijkst, waarom juist Godske met zijn bestuurservaring

en zijn ervaring in de vestingbouw naar de Kaap werd gezonden.

Godske moet zelfs in 1665 op zijn nieuwe reis naar Ceylon nog de commandeur Wagenaar aan de Kaap hebben ontmoet, want dr W Ph. Coolhaas vermeldt in zijn Generale Missiven van de Gouverneurs-Generaal en Raden aan de Heren XVII der V.O.C. deel III blz. 517, dat "Godske en Wagenaar al het terrein hebben aangegeven", uiteraard het terrein voor het nieuwe Kasteel.

Bij mijn bezoek aan de vestingwerken gebouwd door de Nederlanders op Ceylon werd ik getroffen door de enorme bolwerken en schansen rondom de havenplaats Galle en in sommige opzichten gelijkenis met delen van het Kasteel te Kaapstad.

Bij het naslaan van de Missiven dl. III blz. 594 vond ik aanvullende en verduidelijkende gegevens. Daar staat vermeld: "Tot Coutchin (Cochin aan de kust van Malabar) scheenen nog wel 3 a 4 jaren nodigh te wesen om de sware wercken t'eenemale te absolveren, maar de groot equipage en gerugte afromste der Portugesen heeft deselve extraordinair doen spoeyen ende waarvan de naerstigheyt van den commandeur Godske d'eere wert toegeschreven, sijnde alle de vijf punten met hare gordijnen tesamen gelyt ende niet alleen de stad rontom, maar oock de drie capitaalste punten afgesloten, dat met de resterende twee oock in corte te geschieden stont, als bij verval groote versekeringe toebrengende, insonderheyt omdat aldaer noch binnen de vestinge resideren clouck aantal toupassen..." (Toupassen zijn vrije Christen-inlanders op Malabar, T.K.)

Godske krijgt - als velen voor hem - moeilijkheden met Rijkloff van Goens, omdat hij meent, dat Cannanore weinig handelsvoordelen biedt. Hij stelt daarom voor de vesting te verkleinen, zodat deze met 15-20 man verdedigd zou kunnen worden. Van Goens daarentegen voelt daar niet voor, met het oog op de kaneel en omdat de vesting bijna gereed is. Het werk wordt er aan voortgezet, maar zonder verdere uitbreiding.

Wegens herhaald ongenoegen met Van Goens wordt Godske op zijn verzoek ontheven van zijn Commandeurschap

van Malabar en wordt benoemd tot President van Perzië. (Missiven III blz. 596). Hij zal die post vervullen van eind 1667 tot eind 1670. Hij keert dan terug naar patria.

Hiermee zijn niet alle vestingbouwkundige werken van Godske vermeld, want ik vind nog, dat "aen de zuythoek van de Paliaportse rivier behalven de nieuwe steene reduyt (redoute T.K.) noch een vaste paggeringh werd opgemeten. (Een pagger is een versterking T.K.)

Dan volgt in 1672 de benoeming van Godske tot Gouverneur aan de Kaap, waar hij tot maart 1676 zal blijven, in welke tijd het Kasteel wordt gebouwd.

Bij Resolutie van 2 en 3 februari 1677 besluiten Heren XVII Godske te vereren met een gouden ketting en medaille, ter waarde van acht honderd gulden. Deze medaille en ketting bevinden zich in de verzamelingen van het Rijksmuseum te Amsterdam. De medaille vermeldt de tekst: "Tot betuyginge dat de diensten die d'E. Ysbrant Gotske geweest Raet extraordinaris en laatst Gouverneur aen de Cabo de Bonne Esperance, aen de Nederlandtsche Oost Indische Compagnie in verscheyde gelegenthede heeft gedaen en gepresteerd en noch jongst in 't opbouwen van het Casteel aen de Cabo de Bonne Esperance geordonneert de gemelte Compagnie aengenaem te zyn, en daer in genoegen gegeven heeft, is syn E. deze Kettingh en Medaille vereert".

Samenvattend kan vastgesteld worden, dat er in Holland ruimschoots voortreffelijke literatuur over Hollandse vestingbouw in de eigen taal aanwezig en verkrijgbaar was, voorafgaand aan de bouw van het Kasteel te Kaapstad. Verder, dat dit Kasteel gebouwd is door Isbrand Godske, die grote ervaring had opgedaan in de vestingbouw te Galle en op andere plaatsen in Compagniesdienst en die als een uitstekend V.O.C.-dienaer stond aangeschreven. Hij is door de Heren XVII speciaal naar de Kaap de Goede Hoop gezonden om daar als Gouverneur op te treden en het nieuwe kasteel te bouwen van 1672-1676. Hij heeft die taak met succes volbracht en is daarvoor door de Heren XVII naar behoren beloond.

Toespraak deur sy Edele W.A. Cruywagen, Minister van Nasionale Opvoeding, by die opening van die Jaarvergadering van die Stigting Simon van der Stel

U vriendelike uitnodiging om die twintigste jaarvergadering van die Stigting Simon van der Stel te open, is 'n eer. Dit is 'n mooi geleentheid vir diegene wat nie met die Stigting en sy werk vertrouud is nie om hierdie erfenisbewaringsinstansie

van naderby te leer ken en vir ons almal om ons dank te betuig vir wat verrig is vir die bewaring van ons erfenis.

Met die leuse "Bewaar ons Erfenis" het hierdie nasionale heemskutorganisasie, sedert sy stigting op 8 April 1959 in die

Kasteel in Kaapstad, ten nouste met my Ministerie en my Departement van Nasionale Opvoeding se Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede saamgewerk. Ek dra derhalwe graag die waardering en gelukwense van die Regering en insonderheid dié van die Departement van Nasionale Opvoeding en die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede aan die Stigting oor. Ek wil verder die geleentheid benut om hulde te bring aan die nasionale voorsitter van die Stigting, dr. Meiring Naudé, beroemde wetenskaplike wat bevoorreg was om onder die geniale prof. Albert Einstein te studeer. Hy was professor in Fisika aan die Universiteit van Stellenbosch en later president van die WNNR voor hy die wetenskaplike raadgever van die Eerste Minister geword het. Hy het die mede-stigter en eerste nasionale voorsitter van die Stigting Simon van der Stel, wyle dr. Willem Nicol, in 1968 opgevolg en die afgelope 11 jaar die voorsitterstoel met onderskeiding beklee. Die Departement van Nasionale Opvoeding en die mense van Suid-Afrika het dankbare waardering vir die onbaatsugtige ywer wat hy deur die jare heen ten behoeve van die bewaring van nasionale gedenkwaardige geboue aan die dag gelê het. Graag wil ek ook die stigterslid, dr. Punt, se naam hier noem, omdat hy in die 15 jaar wat hy Direkteur was, 'n leeu-aandeel in die welslae van die Stigting gehad het.

I also deem it an appropriate opportunity to express the appreciation and gratitude of my Department of National Education and its National Monuments Council for the numerous memorabilia you have identified, restored and conserved during the past two decades. A cursory list would include the following: COORNHOOP, the Dutch East India Company's old granary at Mowbray; FORT MENSKY near Middelburg (Tvl); the old Berlin Missionary Station BOTHSA-BELO; a post Dutch style residence in Parsonage Street, Graaff-Reinet; a Cape Dutch style residence in Church Street, Tulbagh, and another one to the rear of it, which proved to be the old bakery in Dutch times; Bradshaw's Wool Mill near Bathurst, dating from 1820; Macrorie House, an Early Victorian house of 1875, in Pietermaritzburg; Paul Kruger's house on the farm BOEKENHOUTFONTEIN, near Rustenburg; and the Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorweg Maatschappij (NZASM) station, Heidelberg (Tvl) and several more. In the past 20 years the Simon van der Stel Foundation has acquired no less than 17 old buildings on a total of 80 hectares of land, valued at R600 000.

The epic struggle waged in vain by the Foundation to save the West Facade of Church Square, Pretoria, for posterity, will eventually become cultural history. The Foundation identified unique old buildings and sometimes whole streets and clusters of historic houses and served stimulating and priceless advice on its

conservation when a lack of funds prevented it from participating in restoration. It called for Ida's Valley (Stellenbosch) and the whole of Daljosafat (Paarl) to be saved and restored. Similarly it championed the cause of the old city halls of Kimberley and Port Elizabeth, Worcester's Rhenish Church, Potchefstroom's Open Air Museum, the old Supreme Court, Pietermaritzburg, the Johannesburg Fort and the old Rissik Street Post Office, Cape Town's Sendinggestig and Lutheran Church and Bloemfontein's old market buildings and Residency.

Die Stigting Simon van der Stel doen deurlopend navorsing oor nasionale gedenkwaardighede wat opgespoor, aangekoop en versorg moet word. Dr. Punt het so byvoorbeeld in Rotterdam afgekom op kosbare ou teëlablo's wat met gehawende muurpapier bedek was, maar wat by ontbloting taferle en persone uit die Tweede Vryheidsoorlog opwindend vertolk het. Bewus daarvan dat kapitaalryke lande dit voor ons kon wegraap, het die Stigting onmiddellik opgetree en dit bekom. My Departement van Nasionale Opvoeding het destyds nog 'n fonds vir kultuurskatte beskikbaar gehad en dit toe aangekoop. Die Departement van Verdediging is nou van voorneme om dit 'n ereplek in die nuwe verdedigingshoofkwartier te gee.

Olieverfportrette van goewerneurs Van Plettenberg en De Chavonnes is deur die Stigting geïdentifiseer en aangekoop en pryk nou in die Kasteel in Kaapstad. Deskundiges van die Stigting kon verder die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede van kostelike raad dien in verband met die Johannesburgse Fort en Tuynhuys, die presidensie in Kaapstad, asook oor die Staats Model School in Pretoria.

My Departement van Nasionale Opvoeding is trots daarop dat die Stigting uitmunt as 'n kultuurhistoriese opvoedingsinstelling: talle uitstallings is georganiseer, artikels oor kultuurskatte en gedenkwaardighede word gereeld gepubliseer, maar veral dié instansie se lyfblad, RESTORICA, getuig van wetenskaplike navorsing en feitestelling van gehalte, toegelig met beduidende fotografie. Bekyk die "Boshoff-hekke, Kaapstad" op die voorblad van die Augustus 1978-uitgawe aandagtig en u sien daarin die estetiese wonder van deeglike restourasie! Ek is dankbaar dat 'n beskeie bydrae van my Departement, in tye dat geld nie altyd geredelik beskikbaar was nie, ook kon meehelp om al die erfenisverkenning, erfenisversorging, erfenisbewaring en erfenisbewusmaking moontlik te maak.

'n Mens kon seker met 'n goeie mate van reg die afleiding gemaak het dat die Stigting vanjaar hier op Stellenbosch, Simon van der Stel se fraaie stigting, jaarvergadering sou kom hou.

Stellenbosch, kolonie aan die Eersterivier, ver verwyder van die beskawing maar voorloper en prototipe van dorpe

en stede wat na hom gestig sou word want hy was draer van 'n basiese kultuur wat sou sorg dat elke gemeenskap 'n sentrum van geordende bestuur en voortplanter van die Wes-Europese kultuur en die Christendom sou wees.

Stellenbosch was 'n vroeë aanduiding dat die Kaap nie net 'n halfwegstasie sou bly nie, maar dat die vestiging hier sou voortbestaan as die hoeksteen van 'n nuwe nasie. Stellenbosch het uiteindelik ontwikkel tot 'n klein "hoofstad" van 'n stuk binneland wat steeds groter geword het soos wat die Koloniste al dieper die land ingetrek het. Op een stadium, voordat die drostdy op Graaff-Reinet afgestig is, het Stellenbosch se gesag gestrek tot aan die Visrivier. Die beheer van die uitgestrekte wêreld en 'n besef by die burgers dat hulle hulle eie sake goed kon behartig het by die mense 'n selfstandigheidsgevoel laat ontwikkel. Intussen ontwikkel die behoefte aan die noodsaaklike gemeenskapsdienste en kom die eerste skooltjie met sy sieketrooster-onderwyser in 1683 tot stand en saam met die eerste "Gerechthuys" in 1686 word ook die eerste "Godshuys" gebou; plek van aanbidding vir die eerste gemeente oorkant die Kaapse Sandvlakte. Stellenbosch is gestig as boerdery-kolonie en moes voedsel en drank voorsien aan die Kaap wat nog ver van selfversorgend was.

Stadigaan ontwikkel 'n florende boerestand wat in die 18e eeu verantwoordelik was vir die pragtige plaasopstalle wat vandag nog ons bewondering afdwing en van ons mooiste nasionale monumente is. Al hierdie dinge gee aan die Stellenbosers 'n gevoel van deftigheid en vernamheid wat die dryfkrag is om 'n beskaafde lewenstyl te handhaaf.

Dis goed dat u jaarvergadering vanjaar hier gehou word, op Stellenbosch waar die Stigting van sy lofwaardigste werk verrig het. Dit was die resultaat van vrugbare samewerking tussen die versorgende gesindheid van die Stadsvaders (die Stadsraad ontvang vanjaar die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede se goue medalje), Historiese Huise van S.A. Bpk., die Kaapse Provinsiale Administrasie, die alomteenwoordige besieling van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, openbare liggame (kerkrade), die Universiteit, besigheidsondernemings en natuurlik die allernoodsaaklike medewerking van 'n kultuurbewuste burgery.

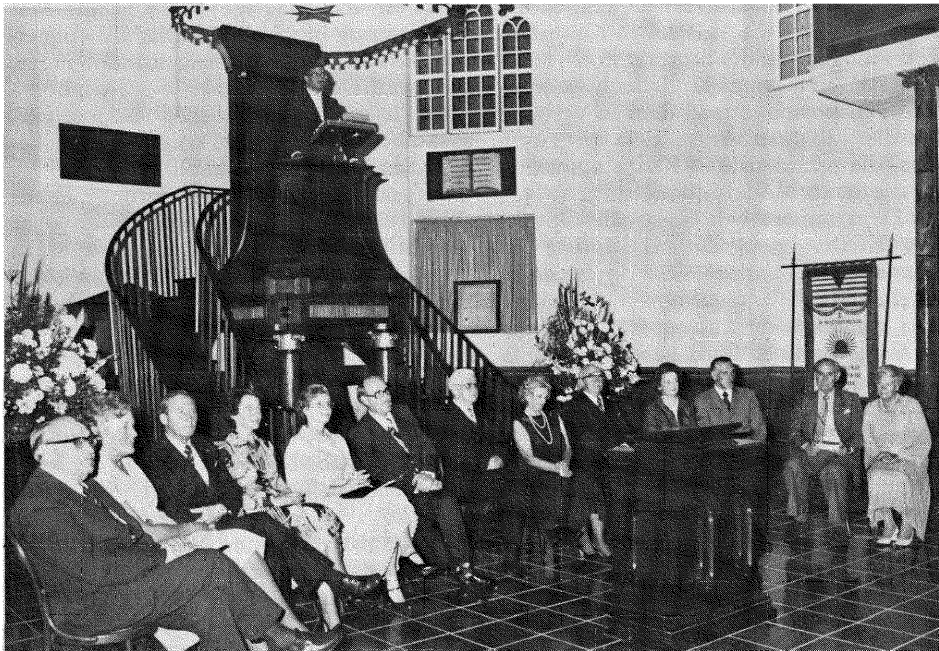
Tot 1960 was hier op Stellenbosch net sewe geproklameerde monumente, waarvan net drie volwaardige geboue was: La Gratitude, Grosvenorhuis en die Kruithuis. Die ander was die Braak, die eikebome van Dorpstraat en die Laan, die poortjie in Pleinstraat en die preekstoel van die Rynse Kerk.

Tot op datum is daar reeds 75 geproklameerde monumente op Stellenbosch en die getal kan tot oor die honderd styg voor die einde van die jaar. Hierdie ontwikkeling vloei voort uit die optrede van

die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede wat hom die afgelope aantal jare, met die oog op die 300-jarige bestaan van Stellenbosch, beywer om soveel as moontlik van die historiese kern van die dorp te bewaar. ('n Besluit wat die R.N.G. reeds op 7 Mei 1976 geneem het.) Dit bring mee dat Stellenbosch, ten spyte van verliese, tog miskien meer as enige ander dorp in ons land daarin geslaag het om in sy strate en geboue 'n herinnering te behou aan die geskiedenis van 300 jaar. Die aksie van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede kan alleen maar slaag omdat daar op Stellenbosch 'n simpatieke publiek bestaan. Die bewaringsbewustheid wat die publiek openbaar, moet in 'n hoë mate toegeskryf word aan die werk van die Stellenbosse tak van die Stigting Simon van der Stel wat sedert 1959 bestaan. Die Stigting het die publiek se belangstelling in bewaring verskerp, inligting op allerlei maniere versprei en baie nou met die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede saamgewerk om merietegevalle vir proklamasie aan te beveel. Die samewerking met die Stadsraad veral was baie vrugbaar. Reeds in 1966 het die Stigting in samewerking met die Stadsraad 'n in-

ventaris van bewarenswaardige geboue opgestel wat sedertdien aangevul is met geboue uit die Victoriaanse tydperk. And as with Stellenbosch, so it is with culture, the life-style of a people: it has its origin in tender and humble beginnings, but when nurtured in a cultural nursery like Stellenbosch, it grows on to dynamic, aesthetic adulthood and for many years it maintains its life-contents, before it withers away, is forgotten and left forlorn by the new highways. But one day, along come people like you and with visionary eyes you restore the tumbled walls and lend new, startling beauty to forms of yesteryear. All at once a building, streets, a whole town, become alive! It is, permit me the comparison, *the resurrection of what people thought to be the inanimate ruins of a dead city*: people like you and me inhabit its restored forms with immortal spiritual contents – a cultural life eternal. Met hierdie woorde wil ek hoop dat bewaringsbewustheid nog stewiger en wyer by die inwoners van elke plek sal posvat en dat die ywer van verenigings en instansies wat hulle met bewaring besighou sal groei.

By geleentheid van die opening van die Suid-Afrikaanse Sendinggestigmuseum, Kaapstad. V.l.n.r. prof en mev J J Oberholster, prof en mev D J Kotzé, mev Cruywagen, ds J J Sieberhagen, mev Munnik, Sy edele dr L A P A Munnik, mev Conradie, kol I P S Terblanché en dr Emma Terblanché. Op die kansel is ds C C Kannemeyer.

Versoen bewaring en ontwikkeling met mekaar, vra Administrateur

Sy Edele dr. L A P A Munnik, Administrateur van Kaapland het by geleentheid van die opening van die Suid-Afrikaanse

Sendinggestigmuseum te Kaapstad gesê: Dit is vir my 'n riem onder die hart om te weet dat daar diegene is in hierdie tye van materialisme en hebsug waarin ons leef, wat deur 'n pligsbesef gemotiveer is om hul gemeenskap te dien. Dit is dan ook met dankbare harte dat ons vandag hierdie mooi monument wat hulle vir ons agtergelaat het, aanskou en ek wil by hierdie geleentheid aan hul almal hulde

bring vir die onbaatsugtige diens en vir die inisiatief en deursettingsvermoë wat hul aan die dag gelê het. Ek wil my ook verstout om te sê dat dit 'n spanpoging is wat seker nie gou geëwenaar sal word nie.

Soos u almal weet, is daar al baie geskrif en gepraat oor die bewaring van kultuurerfstukke van 'n volk. Dr. Anton Rupert wat bekendheid verwerf het vir wat hy in sy persoonlike hoedanigheid vir bewaring in Suid-Afrika gedoen het, het by 'n geleentheid die volgende wysheid oor bewaring kwytgeraak:

“Sonder hierdie erfenis wat ons aan die verlede anker, bestaan daar geen norm vir die waardebeoordeling van wat elke geslag voortbring nie; is daar geen rigsgnoer om iets groots te verhef bo die absolute tydelike nie. Daar kan nie slegs op die erfenis geteer word nie, want dit moet gevoed word deur eietydse bydraes sodat elke geslag opnuut 'n erfenis kan nalaat. En uit die weefsel van elke geslag se leefwyse groei die tradisie van môre.”

Voorwaar 'n uitdaging aan ons betreffende ons skuld aan die verlede en ons verpligting teenoor toekomstige geslagte. Anders gestel, 'n volk wat van sy verlede afsterf, het geen bestemming in die toekoms nie en wat kan meer paslik wees as om die woorde aan te haal van Oom Paul Kruger, oud en afgeleef, 'n balling in 'n vreemde land ver van die vaderland wat hy so hartstogtelik liefgehad het, wat vervat word in sy laaste boodskap aan sy volk:

“Want wie vir hom 'n toekoms wil skep, mag die verlede nie uit die oog verloor nie. Daarom: Soek in die verlede al die goeie en skone wat daarin te ontdek is, vorm daarna u ideaal en probeer om daardie ideaal vir die toekoms te verwesenlik.”

Geen mens kan werklik die lewensnoodsaaklikheid van die bewaring van die natuur ontken nie – want dit behels die bewaring van die lewe self. En die mens as die hoogsontwikkelde vorm van lewe op aarde moet hierdie verantwoordelikheid aanvaar – eenvoudig ter wille van die fisiese voortbestaan van die spesies.

Hierdie verantwoordelikheid strek egter veel verder. As denkende wese het die mens oor die eeue heen 'n vorm van saamleef in groepe ontwikkel wat ons beskawing noem. Om verstaanbare redes is daar verskillende grade van beskawing en dit is so dat hoe laer die beskawingspeil, hoe kleiner is die drang om die stoflike en geestelike goedere wat die produk van daardie beskawing is, te bewaar. Daarenteen hoe hoër die beskawingspeil, hoe groter die bewustheid vir die noodsaaklikheid van bewaring.

Niemand kan ooit daarin slaag om 'n onbeskaafde mens te oortuig waarom dit noodsaaklik is om kultuurgoed te bewaar nie. Die begeerte om te bewaar is een van die simptome – een van die mooiste simptome – dat 'n volk se beskawingspeil wasdom bereik. Dat die bewa-

ringsgedagte onder ons eie mense gedurende die afgelope paar dekades so merkbaar toegeneem het, is 'n verblydende verskynsel. Net soos die toename in ons belangstelling in die beeldende kunste en in die uitvoerende kunste net so is ons toenemende belangstelling in stoflike kultuurbewaring 'n openbaring van die ontwikkelde mens se verfynde smaak. Die vraag ontstaan: Doen ons inderdaad genoeg om te verseker dat *nog meer* bewaar sal word?

Die materialisme van die tweede helfte van die 19de eeu en ons eie behepthed met stoflike besittings en sogenaamde vooruitgang het egter reeds gevoelige, onherstelbare skade aan ons historiese erfenis berokken. Ek spreek die vertroue uit dat ons nou die volwasse stadium betree het waar die behoud van ons kultuurhistoriese erfenis hier in Kaapland een van ons belangrikste prioriteite sal word. Ons kan nie – ons mag nie – die meer as drie eeue se kulturele prestasies oor die hoof sien ter wille van tydelike probleme nie en langtermynbeplanning en bewaringspogings moet derhalwe te alle tye met die snel-veranderende lewenspatrone

rekening hou. Daar moet egter besef word dat te midde van die mooi gedagtes dit 'n veeleisende en besondere taak is om altyd bewaring en ontwikkeling met mekaar te versoen.

Maar u het u moontlik self al die vraag afgevra waarom bewaar ons dan ons erfenis, hetsy die stoflike en geestelike kultuurgoedere of ons onvergelykbare natuur-erfenis? Ons voorgeslagte het in 'n tydsbestek van meer as drie eeue aan ons, die huidige geslag, 'n ryke erfenis nage- laat, nie net ons Westersgeoriënteerde beskawing met sy Christelike inslag nie, maar ook 'n taal en kultuurskat, 'n land met 'n natuurskoon wat onoortreflik is en geboue wat deur hulle gebou en bewoon is waar hulle ook daardie kultuur gevestig het. Is dit nie genoegsame rede nie en skep dit nie 'n eerbied en piëteit teenoor ons verlede nie?

Ek wil graag die vertroue uitspreek dat hierdie museum deur onderlinge same- werking van almal wat daarby betrokke is van krag tot krag sal gaan en as verdere herinnering sal dien dat ons argitektonie- se erfenis nou verbonde is aan ons ge- boortegrond.

nelos as additional new members. Mr Carter, our vice-chairman retired on 31st December due to the many other respon- sibilities that rest upon his shoulders. We are very sorry to lose him as he has been a tower of strength in all our activi- ties but we understand his position. We thank him for his invaluable services and advice at all times and wish him good luck and best of health. We will also remember him kindly in connection with his contribution towards the saving of the Sendinggestig.

My committee has been very active on the conservation front as some of our most valuable historical heritages are at present being threatened such as:

1 Roeland Street Gaol which is due for demolition to make way for a modern new archives building. We have, how- ever, succeeded with the help of other organisations such as the Institute of Architects, to save at least the front facade and the "ring" wall but other aspects are also still under consideration.

2 Malay Quarter The sword of Da- mocles still hangs over this area. The houses are falling into such a bad state of repair making restoration more costly and difficult while the proposed fly-over bridge in Buitengracht Street will further destroy the environs of the Malay Quar- ter. This is one of our most sought-after tourist attractions yet the powers that be appear to be unaware of this.

3 Buitengracht Street Fly-over Bridge We are experiencing a difficult battle here. The bridge will not only destroy the setting of the historic Lutheran Church complex but also the whole his- toric environment. Everything, no mat- ter whether it is of historical significance, must make way for the motor car. The fuel crises may perhaps be a blessing in disguise.

4 Mostert House at Valkenberg This lovely building was almost completely destroyed by fire, caused by tramps who took up lodgings there, after the building was vacated. However, the main section has been saved. Restoration is now the burning question. Unless restoration can be effected the proclamation of the build- ing as an Historical Monument would have no object. We rely on the support of National Monument's Council.

5 Old Mill at Alexandra Care and Rehabilitation Centre We hope this will now be proclaimed an Historical Monument. Endeavours must however be made to restore it in some form or other so as to represent a mill.

6 Dutch Reformed Church at Ladi- smith This regional committee for some time has been closely associated with the conservation of the old Dutch Reformed Church and I am glad to be able to state now, that good progress has been made and that the building will possibly be restored and recycled and used as a Museum in the near future. It has been proclaimed an Historical Monument.

Jaarverslag van Streekkomitees Annual Report of Regional Committees

Cape Town

Mr Douglas Andrews who occupied the chair for the previous two years retired last year. He was a founder member and vice-chairman of this Regional Commit- tee since its inception and I wish to re- cord thanks to him for all he did, not only for the Foundation but in the in- terests of conservation and restoration in general.

To mark its appreciation for his work over many years the Cape Times Cente- nary award has been bestowed upon him for his contribution towards historical conservation and restoration. We con- gratulate him and on our part, this Regional Committee has made him an honorary member of the committee.

I took over the chairmanship of this committee, but being the senior regional committee of the Foundation and re- sponsible for the Mother City, and the Mecca of Conservation, I feel a much younger man is needed to steer the com- mittee. In order to shorten our meetings and to improve efficiency we have formed

sub-committees to deal with some im- portant matters and to report and make recommendations to our main commit- tee.

The Sendinggestig

The restoration of the Sendinggestig has been completed and the building was handed over to the chairman of the Sen- dinggestig-museum Board on 15th De- cember 1978. This was a wonderful day for me who has been so closely involved with the conservation and restoration of this unique building.

The museum was inaugurated on 15th March 1979, one hundred and seventy- five years after the inauguration of the church in 1804.

This has been one of the most outstand- ing conservation undertakings ever on behalf of the Simon van der Stel Founda- tion and thanks is due to all those who participated and in particular Mr Frans Conradie M.P., vice-chairman of the National Council, during his term of office as a member of the Executive Com- mittee of the Cape of Good Hope Pro- vincial Council.

In order to extend our activities my com- mittee has elected Messrs Brian Bassett of National Monuments Council, Graeme Binckes a well-known restoration archi- tect and Mesdames Stenton and Gian-

Co-ordinating Committee for Western Cape Regions This committee functions with good results and we are pleased that it is now sanctioned in the Rules for Regional Committees.

Our ex-Public relations officer, Mrs Gwen Mills who was seriously ill and confined to hospital for a considerable period, has made a miraculous recovery and is back and very active on our committee. We bid her a hearty welcome.

Stall at the Cape Show The show committee gave us a stall free of charge and also offered it on a permanent basis. We found, however, that what we had to offer was not adequate enough to justify the results and expense.

Coornhoop The whole complex is now a sound business proposition under proper control. The rentals have been increased to conform with rentals which prevail in the area and the tenants take a keen interest in their prestige residences.

Excursions We had six successful excursions to various places of interest, including the birthplace of the poet Boerneef, the well-known farm, Bo-plaas in the Ceres district, with its magnificent antique furniture. These excursions are not only very popular with our members but the outings also instil a new interest in conservation wherever we go and keep our region alive. They are really the lifeblood of a region. Public bodies always offer entertainment which is naturally not only appreciated by our members but also affords opportunities for discussions and talks to spread the gospel of conservation and awakens new interest in the Foundation. New members are also recruited. I would like to express appreciation to many people for their wonderful co-operation during these excursions. Apart from the excursions which we offer to members, our secretary has taken many groups of children and organisations over some of our most important heritages in the City.

The administration of the affairs of the Foundation has been the cause of great concern to members over the past few years. It reached breaking point at the Annual General Meeting in Windhoek on 15th April 1978 when drastic steps had to be taken to put an end to the existing state of affairs. A new director has as yet not been appointed and it is hoped that a candidate will be found to make the Foundation the organisation that it was originally meant to be.

In the interim, our National Chairman, Dr Meiring Naudé, has taken full control and I would like to place on record the sincere appreciation of all the members of this region for all his sacrifices and the outstanding services he rendered to the cause.

Finally, I would like to express my sincere appreciation to the members of our

Regional Committee for their loyal support and unflagging energy during the year under review. Here I must mention in particular our energetic secretary Yvonne Ryan. We would like to congratulate Mr Ken Ryan, a most enthusiastic supporter of the Foundation, on his marriage to her.

Col. I P S TERBLANCHÉ
Chairman

Stellenbosch

It can be reported that the regional activities have been carried on with considerable success. Early in this fiscal year your committee was successful in preventing the Historical Dorp Steeg from having its name changed by the Municipality to Blersch Lane.

We have also attempted to save the Victorian house in the grounds of the Denneoord College on the corner of Noordwal and Coetzenburg Road. The matter still receives the attention of the Provincial Administration and we are hopeful that the place will be saved through our overtures.

Functions and Outings

In order to encourage membership from the junior ranks a "Braai" function was arranged at the Ida's Valley Homestead. Philip Erskine made this possible and much of the social success of the outing must be attributed to Philip, his wife Fiona and to our Secretary Tromp Botha and his wife Angela. As an encouragement to youth, however, it did not reach its full potential.

Moonlight Walk

The ever popular Charles Johnman's Moonlight Stroll was once again a well-attended outing and as interesting as Charles always made it. Upwards of 80 people attended.

Earlier Charles had also arranged an outing for the Paarl Bo-Bergrivier Region - approximately 25 people attending. He also took a big party of dentists from the Stellenbosch Dental Congress on an evening walk but this was arranged by the local dental organisers.

Cape Town and Worcester

Two highly successful tours were arranged by Tromp while another organised by your Chairman, spent a beautiful autumn weekend in the Worcester-Hex River area.

The AGM at Windhoek

With the inability of the Chairman to attend, Philip Erskine represented our

branch at the Windhoek AGM on 17th April. Philip was a worthy representative and ably conducted our affairs in the tricky operation of dealing with the Pretoria situation. Unofficially he was accompanied by his wife Fiona and was able to see a bit of South West Africa and on their return they gave us a good evenings slide entertainment of the German buildings of South West. During the same evening Hannes Meiring, the architect, gave us a good insight into the Dutch gable architecture of Curacao and other South and North American States.

Plans for the Tercentenary Celebrations

Your committee feels that it should make a positive contribution to next year's celebrations. A sub-committee chaired by Una van der Spuy assisted by Charles Johnman and Dr David White has suggested:

1. Conducted walking tours through Stellenbosch.
2. Four coach tours to local farms in October 1979.
3. A continuous slide show during a specified period - venue to be decided on.
4. Sale of memento's depicting preservation in Stellenbosch.

After the establishment this afternoon of the new committee, the matter will be finalised.

Savant Site

Steps have been taken to get something established on this site which would carry on in a more fitting way the Dorp Street character. A meeting was arranged with the firm Perel and recently your committee was approached by the Council to formulate ideas for an improvement on the present state of affairs. As limitations had been placed on the situation as it existed, a typical Stellenbosch wall about 1,5 m high was recommended by the sub-committee.

Labori: Paarl

Our committee and especially Tertius van Huyssteen, Tromp Botha and Johan Neethling, can take the credit for bringing about the restoration of the old homestead wine cellar. This was due for demolition and by dint of seeing Piet Carinus and other KWV Directors, the cellar now stands restored and an asset to the whole complex.

Voorgeleg, Dorp Street, Stellenbosch

The committee's efforts to have this historical complex proclaimed was crowned by the proclamation taking place recently. This was followed by the Provincial Administration buying the property and as a gift in honour of the Stellenbosch Tercentenary celebrations handing it to the municipality with funds for restoration.

Andringa Street Buildings

As a result of requests to the Town Council we have been able to save the typical Andringa Street municipal owned houses on the corner of Andringa and Crozier Streets. Two of these were recently sold by closed tender with the proviso that the street facades should be restored. This, I believe will shortly be carried out.

As a quid pro quo to this the university has also assured us that they would keep intact a group of three similar houses on the opposite side of Crozier Street.

Our committee can take a certain amount of credit in getting these university buildings plus certain additional ones on the proclamation lists.

Brochure of Restoration

Our effort to co-ordinate with the Cape Town Regional Committee, the Vernacular Society and the Institute of Architects to establish a brochure which would encourage and advise people on restoration, I regret to say has not met with success. Your committee has decided to "go it alone" at any rate to start off with.

Willem Malherbe has undertaken to prepare the script for the booklet. He has the background for this type of work and a rough setting out of the headings has been approved. This booklet is for distribution through the Cape and will be of benefit especially to the rural areas.

Charles Johnman

I cannot help mentioning Charles. He was one of the foundation members of our regional establishment and for years played an active part and filled an irreplaceable position on our committee. The moonlight strolls through the historic centre of Stellenbosch which he arranged every year always came up with something new and interesting. I recall that they became so popular, that on one occasion we had more people than could be squeezed into the Coachmans Cottage – one of the buildings visited during the evening.

Somerset West

Historic Somerset West, to whom we are a big brother and who has always been assured of our support and with whom a very happy bond has achieved a great deal in the past year. A few highlights of their activities are:

At the end of 1977 the historic bridge was spruced up and properly cleaned and the area cleared of growth. In 1979 a historic plaque will be put up and it will be unveiled by a member of the National Monuments Council.

Coachmans Cottage opposite the new Municipal Administrative Building has been rethatched and one of the gables has been authentically restored.

Attempts to collaborate with the Museum Committee are progressing satisfactorily.

They launched a research project into the history of the cottages in the grounds of the Methodist Church. The ultimate aim is to have them all declared as National Monuments in due course.

The Monuments Council has already been approached to have the following buildings declared: the Old Police Station, the Magistrate's Court and Quinan House.

They are still trying to save the old Somerset Hotel from demolition.

Truely, achievements to be proud of!

Committee

With the falling away of Charles Johnman I have also to announce that Dr David White resigned due to his return to England. Val Burger, the Somerset West representative, has also had to withdraw due to pressure of activities in Somerset West. Both these members were great assets to our body and their resignation was a definite loss to our Committee.

As it was realised that the Somerset West representative should be replaced (actually we have two) Ray Bridgman was invited to take Val Burger's place.

Finally I must thank the members of the committee for their good work, their dedication to the cause of restoration and preservation and their loyal and helpful support. Attendance, except for isolated cases was good. I can assure the meeting that a vast amount of work was accomplished.

While on committee matters, I would particularly like to thank my vice-chairman Tertius van Huyssteen. His detailed knowledge of Stellenbosch and his ready and good advice has always been a source of joy and strength at our deliberations.

Lastly, Dr Tromp Botha our "underpaid" but efficient and enthusiastic secretary. A real strength to our Regional Group, his handling as secretary of committee affairs has made the attendance of meetings a joy and then he plays a significant part as chairman of the coordinating committee. When we refer to Tromp, we also refer to Angela – she can be rated as Tromp's very efficient assistant secretary as she does much arranging of tours, functions, taking phone calls, giving advice and information, typing minutes and countless letters, etc. We are ever grateful to this very esteemed couple.

For the coming year big things are ahead – the whole reorientation and re-establishment of the Foundation must be thrashed out – the wheel turns and brings, I am sure, a rebirth of our Foundation – strong and virile.

GEORGE OSLER
Chairman

Bo-Bergrivier

Dit is weer eens vir my aangenaam om verslag te doen oor die werksaamhede van die Bo-Bergrivierstreek vir die tydperk 1 April 1978 tot 15 Maart 1979.

Allereers wil ek van hierdie geleentheid gebruik maak om Stellenbosch geluk te wens met sy 300-jarige bestaan. Maar ons kan nie net sê baie geluk nie – ons haal sonder voorbehoud ons hoed af vir elke Stellenbosser wat deur die jare so mooi meegewerk het om van Stellenbosch 'n pronkstuk van bewaring in die ware sin van die woord te maak. Die Stadsraad in besonder, moet gelukkigwens word. Hulle is 'n uitmuntende voorbeeld vir die dorpe om hulle, en ons is saam met Stellenbosch bly dat sy Munisipale Raad vir hierdie verdienstelike saak die hoogste toekenning, naamlik die Goue Medalje vir bewaring van die R.N.G. ontvang het. Ons kan net vertrou, en onself daarvoor beywer, dat die plaaslike besture in ons eie Bo-Bergrivier-vallei kort voor lank hierdie voorbeeld van selektiewe aankoop en restourasie aktief sal navolg.

Ons is tog dankbaar dat gedurende die tydperk onder oënskou 'n paar baie mooi dinge in die Drakensteingebied gebeur het. Eerstens is verskeie eiendomme deur private instansies gerestoureer en tot Nasionale Gedenkwaardighede verklaar. Dit sluit in: Rhone, Groot Drakenstein; Klein Bosch-Opstal, Daljosafat; De Jonghslaan 7; Rozenfontein, Hoofweg, Paarl.

Tweedens kon ons self 'n onvergeetlike uitstappie na Daljosafat reël onder die bekwame leiding van Gawie en Gwen Fagan en Magriet Louw. Onder meer is die volgende plekke besoek: Schoongezicht, Roggeland, Onder Dal-skool, Hugo-kerkhof, Non Pareille, Goederust, Velencia, Kleinbosch, Du Toit-kerkhof en Druk my Niet.

Daar is 'n klank- sowel as 'n fotografiese opname van hierdie uitstappie gemaak. Die entoesiasme vir die bewaring van hierdie merkwaardige groep eiendomme het brandpunt bereik juis op 'n tydstip toe drie van hierdie plase per openbare tender deur die staat vervreem sou word. Derdens moet melding gemaak word van die pragtige werk van die jong Historiese Vereniging, Die Drakensteinse Heemkring, wat onder leiding van Mnr. W A de Klerk gedurende Oktober 'n merk-baken in die Dal kon staanmaak ter aandenking van die totstandkoming van die Afrikaanse Uitgewersbedryf. Ons wil veral beklemtoon hoe waardevol dit is om op die nouste samewerking van die Heemkring te kan staatmaak.

Danksy die dryfkrag van Senator

Oranje-Vrystaat/ Noordkaap

Adrienne Koch was die kumulatiewe tuiwerking van hierdie twee aksies 'n persoonlike besoek aan die onderhawige ministers in Pretoria deur die Voorsitter van die Dalkomitee, Mnr. Fanie Theron en die Voorsitter van die Paarlse Afrikaanse Kultuurraad, Mnr. David Jordaan. By hierdie geleentheid is gepleit vir die behoud van die drie plase as 'n eenheid in staatsbesit en oorhoofse beplanning ten einde hierdie kultuurakker op die allerbeste wyse moontlik vir die nageslag te bewaar en te benut.

Ons is bly om vandag te kan aankondig dat 'n borg na vore gekom het wat ons in staat stel om eersdaags 'n feitelike brosjure oor die verlede en hede, maar veral oor ons Daljosafat-droom van algehele bewaring, die lig te laat sien. Hierdie dokument vertrou ons sal die verdienstelikheid van die projek bo alle twyfel illustreer en bevestig.

Ten slotte kon lede ook 'n besonder openbarende aandbyeenkoms in die Paarl bywoon by watter geleentheid die film "Europa Nostra" vertoon is, asook 'n geïllustreerde praatjie gelewer is oor die opname van historiese geboue (opgerig voor 1925) in die kerngedeelte van die Goudstad deur Mnr. G M van der Waal. Ons wil graag glo dat 'n relatief gunstiger bewaringsklimaat tans in ons Vallei te bespeur is en met die nodige volharding sien ons vooruit na 'n baie voorspoedige 1979.

Ons streekbestuur is beter georganiseer as tevore en ons beoog om in samewerking met Hoofkantoor 'n intensiewe ledewerwingsveldtog te loods. Direkte verteenwoordiging van ons streek in die Nasionale Raad sal hierdie proses begunstig.

Ons het by verskeie geleenthede die Nasionale Voorsitter, verskeie Raadslede en die besture van aanliggende streke ontmoet. Hierdie vorm van skakeling moet voortgesit word en ons glo ons verskeie benoemdes op die Raad sal die geleenthede vir samewerking en koördinasie wat binne die Raad na vore mag kom, deeglik onder die aandag van hul streekbesture bring.

Om af te sluit bring ons graag weer eens hulde aan dr Willem Punt wat nou finaal van ons afskeid neem. Hy het ons konsekwent moed ingepreparaat en waardevolle wenke gegee, onder meer ten opsigte van Daljosafat. Ons betuig ook graag ons hoogste lof aan dr. Meiring Naudé vir sy onbaatsugtige en intens bekwame bestuur van die Stigting se sake in hierdie moeilike jaar wat nou agter die rug is. Baie dankie ook aan die Hoofkantoorpersoneel en aan Mev. Ryan van Kaapstad vir hulle vriendelikheid en hulp aan ons tak.

DESMOND DIEDERICH'S
Voorsitter

Hierdie is eintlik 'n voorlopige verslag, want ons jaar word hier in Meimaand afgesluit. Ons tak vorder mooi, en sien homself as katalisator vir bewaring in die streek, waar medewerking met ander instansies uiters belangrik is. Telkemale het die belange van die Nasionale Museum, Argief, Instituut van Argitekte en RNG oorvleuel en in gesamentlike projekte tot uiting gekom.

Die patroon van vier komiteevergaderings per jaar plus minstens een openbare funksie is taamlik gevestig. Hierdie vergaderings en funksies vind gewoonlik by die universiteit plaas, maar in November 1978 het mnr. Delport die Komitee uitgenooi om by die Oorlogsmuseum te vergader.

Die belangrikste openbare vergadering was ongetwyfeld die besoek van mnr. Hannes Meiring en dr. Willem Punt, wat 'n boeiende en insiggewende voordrag "Op soek na Kaaps-Hollandse Gewels" aangebied het. Dit was 'n gesamentlike funksie met die Departement Argitektuur van die Universiteit OVS en het die geleentheid gebied om sommige van die studenteopnames van historiese geboue te besigtig.

Ons Streektak het lank die ideaal gekoester om 'n tipiese Victoriaanse huis in Bloemfontein te bewaar, en die Nasionale Museum onder die bekwame leiding van mnr. Hannes Oberholzer gaan nou die deftige Kellnerstraat 31 opknep en stylvol meubiler. Die Nasionale Museum se eie Historiese Straattooneel is in November geopen, en is 'n besoek die moeite werd en op standaard met oorsese voorbeelde.

Poskantore geniet ook die aandag van die Streektak, met sukses in Kroonstad en twyfel in Harrismith, waar 1981 as slopingsdatum aangegee word. Een van ons lede het opgemerk dat die strooidak oor die ou bushalte in Koning Eduardlaan veel te wense oorgelaat het, en na verskeie versoeke het die Stadsraad dié nou gerestoureer. Dit lyk asof Winburg ons aandag binnekort gaan geniet, want daar is twee belangrike geboue daar, naamlik die Voortrekker-museum en President Steyn se geboortehuis.

Ledewerwing gee probleme met openbare instansies en munisipaliteite wat in beginsel weier om by die Stigting aan te sluit; dit gooi die bal weer na die kant van private individue. 'n Fondsinsettingsfunksie sal hopelik later hierdie jaar plaasvind, en ons het verskillende interessante voorstelle daarvoor ontvang.

PROF. F D W VAN ZYL
Waarnemende Voorsitter

Suidwes-Afrika

Politieke betrokkenheid in die jaar 1978/79 het alles in Suidwes-Afrika oorheers. In vele opsigte was dit gans onmoontlik om in die proses van aanpassing en verandering enige vorm van bewaring van kulturele skatte of geesteswaardes toe te pas. Nogtans was dit 'n tyd wat begrip geëvalueer het. 'n Vlak van waardering, respek in agting wat wedersyds afgedwing is in belang van 'n basis waarop 'n toekoms gebou kan word met die geskiedenis van die verskillende volkere as kultuurerfenis vir die toekoms.

In 'n poging om die geskiedenis tot erfenis in die bouwyerheid te verewig, is daar reeds vër gevorder met die studie deur mnr. Peters wat deur S.W.A. se Stigting Simon van der Stel gefinansier word.

Andersins is dit so dat die streekskantoor van die Stigting Simon van der Stel in Windhoek nie-amptelik is en die verantwoordelikheid op die skouers van baie besige mense rus. Miskien as gevolg van die tydsgegrig waarin ons onself bevind en dat die politieke ontwikkeling van die dag voorrang moet geniet bo alle ander dinge, is dit ook so dat hierdie persone wat na die Stigting se belange moet omsien verantwoordelike landsburgers is en ook prominente bydraes moet lewer op politieke terrein. Daar word nogtans deur die bestuur bemoeienis gemaak met owerheidsinstansies om die bewaring van kultuurskatte te bevorder.

Met die Departement van Onderwys is die lofwaardige ooreenkoms aangegaan dat Junior Primêre opleiding in omgewingsleer sterk beïnvloed sal word deur die dosering van geskiedenis-kultuur-opsette. Dit skep die basis vir die kind om bo en behalwe Aardrykskunde (eerste lesse) ook te kan leer waar die geskiedenis in werklikheid ontstaan het.

Met die Departement van Natuurbewaring en Toerisme word daar saamgewerk om kulturele besienswaardighede so gerieflik as moontlik met goeie paaie te bedien en in hulle brosjures en reisinligtingstukke die omskrywing en die ontstaan van hierdie besienswaardighede te plaas.

Soos u sal opmerk, is die beleid van die Stigting Simon van der Stel in Windhoek gelyk op die gedagte wat ek dikwels op die Nasionale Raadvergaderings verkondig het naamlik, dat die kennis van bewaring en die wil om te bewaar, meer doeltreffend deur die bestaande Staatsmasjinerie en Departement van Onderwys by wyse van studering en indoktrineringsgedoen kan word as wat fisies deur die streekskantoor onderneem kan word aan die bewaring van sekere bewarenswaardighede.

As gevolg van hierdie beleid wat in S.W.A. Windhoek toegepas word, het dit tot gevolg dat daar kontak op breë vlak oor die wil om te bewaar ontwikkel is tussen die komitee van die Stigting Simon van der Stel in S.W.A., die Departement Werke, kantoor van die Administrateur-generaal, die Departement van Onderwys en alle Munisipaliteite in S.W.A. Daar word van tyd tot tyd met mekaar geskakel op 'n vaste basis waar sake van gemeenskaplike belang aandag moet geniet.

Ek mag net meld dat waar ons in die verlede 'n administrateur gehad het, by name mnr. Ben van der Walt, wat in hierdie land reuse-werk gedoen het om bewaring te bevorder, hy meer as net 'n waardige opvolger het in die persoon van die Administrateur-generaal, Sy Eksellensie M.T. Steyn, wat met hierdie werk voortgaan.

Ten slotte wens ek die jaarvergadering alles van die beste toe uit Suidwes-Afrika en ek hoop dat daar baie suksesvolle jare vir die Stigting sal volg. In Suidwes-Afrika sal ons voortgaan om te werk en die toekoms te bou op dit wat ons verwerf het en ek spreek die vertroue uit dat hierdie saak sal ontwikkel oor die lengte en breedte van S.W.A.

J H VENTER

Lid van die Nasionale Raad

Pretoria

Die streekkomitee het vyf keer vergader en sy Jaarvergadering is op 14 Junie in die Lesingsaal van die Departement van Argitektuur van die Universiteit van Pretoria gehou.

By die eerste vergadering het mnr W Punt nog as sekretaris opgetree. Hy is deur die Streekkomitee benoem om as sy verteenwoordiger by die Jaarvergadering van die Stigting in April in Windhoek te dien. Dit het hy ook gedoen en op die daaropvolgende vergadering van die Streekkomitee verslag gedoen oor die verrigtinge. Na die Jaarvergadering sou hy as Direkteur bedank. Die Streekkomitee het van sy bedanking kennis geneem en hom bedank vir sy dienste wat hy aan die Streekkomitee gelewer het. Die daaropvolgende vergadering is aan die huis van die Voorsitter in Lynnwood gehou. Op uitnodiging het ons Nasionale Voorsitter, dr S M Naudé, drie van die vergaderings bygewoon en dr W Punt ook een van die vergaderings.

Die vernaamste sake wat bespreek is, was onder meer die swak finansiële posisie van die Stigting. Daar is voorlopig besluit dat geen eiendomme van die Stigting verkoop sal word nie. Die Streekkomitee verwelkom dr Naudé ook in sy

waarnemende hoedanigheid as Direkteur van die Stigting en is besonder dankbaar vir hierdie diens. Op die daaropvolgende vergadering was dr Naudé ook aanwesig en het hy die Streekkomitee toegesprek en ook bevredigende antwoorde verskaf in sake die besluite wat op die Jaarvergadering te Windhoek geneem is en die toekomsbeleid van die Nasionale Raad.

Met die Jaarvergadering van die Streek op 14 Junie lewer die Voorsitter 'n kort jaarverslag oor die Streekkomitee se verrigtinge. Dr S M Naudé lewer ook kortliks verslag oor belanghebbende sake van die Jaarvergadering te Windhoek en beantwoord enkele vrae tot almal se bevrediging. Die Jaarvergadering was redelik goed bygewoon en die film "Europa Nostra" is daarna aan die gehoor met groot byval vertoon. Intussen het mnr. Viljoen skriftelik as ere-sekretaris bedank en willig dr De Jong in om tydelik in die hoedanigheid die Streekkomitee te help.

Op 24 Augustus woon dr Naudé weer ons komiteevergadering by om belangrike voorgestelde wysigings in die Konstitusie van die Stigting aan ons te verduidelik verwysende na voordele of nadele, en na deeglike bespreking word wysigings en besluite genotuleer wat skriftelik aan die Hoofkantoor oorhandig is. Die komitee voel onder meer oortuig dat die hoofkantoor in Pretoria moet bly om verskeie redes, ook finansiële gesien die Transvaalse Provinsiale Raad se skenking van kantoorgeriewe en 'n jaarlikse bydrae van R10 000. Transvaal het ook die meeste borgdele naamlik 48 wat jaarliks R12 000 tot die Stigting se finansies bydra. In verband met moontlike konstitusionele veranderinge wat op die Nasionale Raad se volgende vergadering in Pretoria op 18 September kan plaasvind, word die Voorsitter gevra om ten opsigte hiervan die Streekkomitee op die vergadering te verteenwoordig, wat dan ook gebeur het.

Op sy laaste vergadering vir die verslagjaar naamlik op 7 November laaslede, woon dr Naudé weer die vergadering op uitnodiging by en stel vir oorweging voor dat 8 van die 11 lede van die Stigting se Raad voor die Jaarvergadering deur die Streekkomitees genomineer sal word naamlik 4 uit die Wes-Kaapse streke en een elk uit Transvaal, die OVS, Natal en SWA. 'n Verdere 2 lede uit Transvaal en een uit Oos-Kaapland word dan op die Jaarvergadering gekies. Die Jaarvergadering kies dan die Stigting se Nasionale Voorsitter en Ondervoorsitter. Die Streekkomitee beveel so aan.

Dr. Naudé gee 'n uiteensetting oor die toestand en planne in sake Botshabelo by Middelburg, Transvaal. Dit omvat die Fort Merensky, die Kerk, die pastorie en bybehorende grond van 35 morg, wat eertyds deur die Stadsraad van Middelburg aan die Stigting geskenk is. Dr. W Punt, wat ook na hierdie vergadering uit-

genooi was, spreek deeglik sy menings uit oor hierdie aangeleentheid en die Streekkomitee besluit dat dr. Naudé, ter wille van betere bewaking en spoedige restaurasie van die kerk, desnoods die kerk, pastorie en 5 morg aan die Stadsraad kan oordra, maar moet probeer om die orige 30 morg vir die Stigting te behou.

PROF. H L DE WAAL

Voorsitter

Gallant Flag

This is the story of a flag, the national flag of what was the South African Republic, a flag that was carried into action by the Rustenburg Commando, commanded by Commandant Van Rensburg, in the South African War of 1899-1902, and how I captured it.

It is a true story, and throws a light on a little recognised phase of war in which Rhodesia, then an embryo colony, played part - a fact not often realised, since practically all the war correspondents were with the British Armies operating in the South. Little cognisance was given to the pincer movement of the British Forces which came down from the north and threatened the enemy's rear, thus diverting several Boer commandos to contain them, and weakening their opposition to the British advance from the South.

As far as available records go, this was the only battle flag of the South African Republic captured during the campaign, and probably the last time that colours were carried into action in a western war. That event can be viewed with equal pride both by those who lost it and those who won it, for brave men on both sides fought and died for the flags that symbolised their loyalty and faith.

Since those days, over half a century ago, the sons of our one-time foes have been our gallant comrades in the darkest days of two world wars, and that flag deserves the honour that is its due.

On 9th October 1899, Great Britain declared war against the South African Republic - a war that was to last nearly three years; a war in which 40 000 farmers stubbornly opposed a quarter of a million soldiers backed by the mightiest Empire on earth.

Their advantage was that they were fighting in their own country, they were operating from a centre outwards, they were close to their supplies and, being mounted, had all the advantages of greater mobility; whereas their opponents were for the most part slow-moving infantry. Their supplies were brought

6 000 miles and hauled by crawling convoys and feeble railways in ever-lengthening lines of communication, requiring thousands of men to guard them from lightning attacks, in spite of armoured trains shuttling back and forth day and night and hundreds of blockhouses. So the disparity on the battle front was not so much as might have been expected.

Whilst British Armies in the South were meeting disaster after disaster, learning by bitter experience that a man on a horse moves faster than a man on foot and that close formed masses were an excellent target for a hidden marksman, a force of mounted men had been assembled in Rhodesia. In one unit, the Rhodesia Regiment Frontier Force, I was serving as a sergeant of "B" Squadron, commanded by Major Bird, seconded from the Queen's East Surrey Regiment. Colonel Plumer (later Field Marshall Viscount Plumer) was the CO.

Our first move was to Rhodes' Drift, on the Sheshi, as a Boer commando from Pietersburg was advancing and threatening to invade Rhodesia by way of Tuli. Here we had our first brush with the enemy, and Major Blackburn and a patrol were ambushed and killed.

This was not my first experience of war, for in the Mounted Police I had served through the Jameson Raid and the Matabele War, on which account I had been given command of one of the three troops that formed our squadron.

We crossed the river to attack the commando, only to find that they had retired, destroying the vitally necessary dams at Pietersburg. As a result of this, pursuit was impossible and there was no alternative but to retrace our steps. It was the hottest part of the year, the dense bush a waterless waste. With empty waterbottles, in a cloud of stifling dust, we stumbled on through the long night, dragging our horses behind us, back to the river. The moment that our horses scented water they practically went mad, and when we reached the first pools it was a struggle to prevent a stampede. Then first the horses had to be allowed to assuage their thirst before we were at liberty to wet our lips in the muddy liquid.

"Mafeking is besieged" – that was the news that greeted us on our return. Baden Powell with the Protectorate Regiment, our sister regiment, was surrounded and our column was called upon to make a forced march of 500 miles through a densely-bushed country to their relief.

Only a few years before I had made the forced march from Mafeking through the same country to the relief of Bulawayo, then closely besieged by Lobengula's impis. Now the order was reversed. This time we would have a ramshackle railway of sorts to bring up supplies. But with Boer forces hanging on our eastern flank a few miles across the border, there was

the danger of having our line of communication with our base at Bulawayo cut. With the besieging forces in front we would be in a trap from which the only escape would be into the Kalahari Desert to the West, and the abandonment of any attempt to relieve Mafeking. Across the border the Boers moved in parallel lines with our advance. We made several attacks on their positions, which were invariably situated on rocky kopjes and defended by kranzes or stone walls, but we were handicapped by the fact that our artillery was outranged by guns far superior to our own. In one night attack I was knocked over by a glancing bullet that put me out of action for a time.

We had fought our way as far as Ramotsa, where there were a couple of trading stores and a large native stadt, having accomplished three parts of our trek, when scouts brought in the information that there was a laager of Boers in a plain or laagte between two long low ranges of kopjes. On the east range nearest the border the enemy had a battery of Krupp guns, whilst the west range was strongly held by entrenched riflemen. Here, then was where the enemy had determined to dispute our advance.

Colonel Plumer had to discover the strength and disposition of his opponents. He therefore ordered the Rhodesia Regiment to ride out during the night, reach the western range of kopjes, leave their horses concealed in the bush and, at the first streak of dawn, fix bayonets and silently climb the rocky face of the kopje and storm the position.

In this surprise attack the object was to give our observers time to find out the strength and other details of the enemy before those in the laager could appear on the scene. That done, we were to retire and return with all available information to camp.

It was a Sunday morning as, leaving our horses well hidden in the bush, I led my troop scrambling up the kopje. Looking up, I suddenly spotted the figure of a bearded Boer silhouetted against the skyline. He was standing on the branch of an overhanging tree, clasping the trunk with one hand and holding a rifle in the other. He wore a white shirt, black waistcoat and wide-brimmed hat, "his Sunday best", and gazed intently in the direction where he thought our camp might be. He was obviously quite oblivious of what was happening immediately below him.

We had almost reached the top, as yet unobserved. I stopped to get my breath and see that my men were all up when, from my right (I being on the left flank), firing broke out. Concealment being no longer necessary, I gave the order to charge. Wildly cheering, we ran forward, scrambling, jumping, bayonets flashing, whilst before us the Boers, taken by surprise, fired wildly from behind their

kranzes. At the sight of the bayonets they broke and fled down the slope towards their laager, and it was all I could do to hold back my men from continuing the pursuit. Dropping behind cover, we blazed away at those marksmen who, crouching behind trees or boulders, were covering the retreat.

At this moment the guns on the opposite range of kopjes opened up. A swarm of Boers came running from the laager, and soon we found ourselves under a rapidly increasing hail of shot and shell.

Along the ridge, on what was obviously the key of the position, there was a stone kraal, still held by several riflemen. There I saw the flag above the parapet. To capture this little stronghold was imperative, and having established a strong covering party, with the remainder of the troop I did the intervening yards, taking advantage of such cover as was offered at top speed.

By this time bullets were whizzing all round and shells began to plaster the ridge. However, the enemy did not wait. The flag on its staff stood propped against a rock. On the ground lay a couple of Mauser rifles, bandoliers and a bloodstained jacket, a hat and other items of equipment. As I could not carry the flag on its pole and use my rifle at the same time, I hastily tore the flag off, thrust it inside my shirt and detailed a couple of troopers to be ready to take it if I was knocked out.

The object of the reconnaissance having been accomplished, the order to retire was given. As I dashed for the entrance to the kraal, I almost collided with the Boer who, with his Mauser rifle at the ready, was creeping up on the outside. A bullet scarred the back of my neck as I lunged with the bayonet and, under fire of the oncoming counter-attack, rejoined my troop. The object of this reconnaissance-in-force having been attained, we withdrew and in due course returned to camp.

On arrival back in camp the flag was eagerly examined by the troops, including the officers of my regiment and the Headquarter's Staff, and I was officially assured that my action would receive due recognition. However, that night we hurriedly broke camp and, riding through a night of heavy and continuous rain, made a wide detour to the west through Kanya, thus by-passing the Boer laager and, by forced marching and some heavy fighting, succeeded in relieving Mafeking. In these operations my Squadron Commander, Major Bird, was very severely wounded and evacuated to England. Lieutenant Harland, one of the Harlands of ship-building fame, was killed; Colonel Plumer was promoted to another command, generals and staffs were chopped and changed, came and went, and for the next two years I never left the front line. In the sequence all

memory of the capture of the flag was forgotten.

The attached account was written by the late R D E McMabon, brother of Mrs A K Slatter, who is a resident at Borradaile.

Mrs Slatter has asked that the Flag be restored to its rightful owners. She handed it to Dr Len Verwoerd of Riversdal in the Cape, who presented it to the Foundation for safekeeping at Boekenboutfontein, farm of the late State President S J P Kruger.

Die Kakebeenwa

DR W H J PUNT

Die kakebeenwa het met Kommandeur Jan van Riebeeck uit ons stamland, Holland, na die Kaap de Goede Hoop gekom. Volgens Van Riebeeck se Dagboek was daar materiaal aan boord van sy vragkepe vir die bou van boerewaens. Hiermee is egter nie dadelik 'n begin gemaak nie want die nedersetters moes eers trekkere aanskak en afrig. Eers 'n jaar na sy aankoms het Van Riebeeck opdrag gegee dat 'n boerewa in die VOC se smidswinkel gebou moet word.

Die wa is gebou volgens die model wat destyds in die moederland in gebruik was. Dieselfde materiaal is ook daarvoor gebruik. Later is die wa aangepas aan plaaslike toestande en inheemse houtsoorte soos stink-, geel- en asgaaihout is in die vervaardiging daarvan gebruik. Weldra het geblyk dat so 'n boerewa 'n uiters waardevolle, duurzame en nuttige vervoermiddel vir die nedersetters was. Plaasprodukte, boumateriaal, vee, letterlik alles is met die wa vervoer.

Die kakebeenwa sou mettertyd die gewildste en beroemdste vervoermiddel in Suid-Afrika word. Dit het 'n baie belangrike rol in die ontginning van ons land en in ons geskiedenis gespeel. Tot die koms van die spoorweg in Suid-Afrika, is die ossewa deur alle bevolkingsgroepe gebruik en die onderlinge verbinding tussen plase, dorpe, stede en provinsies is so in stand gehou. Ontdekkingsreisigers het ruimskoots gebruik van die wa gemaak.

In Europa het die landbouers in die Nederlandsprekende provinsies gereeld perde voor hulle boerewaens gespan. Die gelyke terrein en die afwesigheid van perdesiekte en wilde diere het die gebruik van perde as trekkere vanselfsprekend gemaak.

Daar was hoofsaaklik twee soorte waens. Die een was die wa met 'n tent, ook huifkar genoem, met sy vier of vyf tentboë en die tentopening in die kap. Hierdie wa het dus beskerming gebied teen wind en weer wat in die vogtige Europa 'n vereiste vir 'n voertuig was. So 'n tentwa of huifkar was die passasiersvervoer-

middel tussen dorpe, maar is wanneer nodig ook as vragwa gebruik. Die klap is in die middel van die tent geplaas sodat die passasiers nie agter die perdehoewe moes uitstap of inklim nie. Waar rowers 'n bedreiging was, het 'n paar waens saamgereis en is deur ruiters te perd begelei. In Nederland bestaan skilderye van sulke trekgeselskappe. Hierdie trekwyse is ook aan ons in Suid-Afrika goed bekend. Tentwaens kon in Holland ten spyte van slegte paaie tot soveel as dertig myl per dag aflê. Waar nodig, is vars perdespanne aangehaak om die naaste nagverblyf te bereik.

Die wa sonder tent was die vervoermiddel wat gebruik is om die boer se produkte ens. na die mark, skuur of elders te karwei. Die trekkere was gewoonlik twee perde langs mekaar ingespan en aan die dissel gehaak. Dit was groot sterk diere wat uiters geskik was om swaar vragte oor die Nederlandse weivelde te trek. Van osse is min gebruik gemaak.

Die Friesbeeste wat op die malse Hollandse weivelde graas, is welbekend. Die Frieskoeie is uitstekende melkverskaffers, maar osse is g'n trekkere nie. Weens die groot vrugbaarheid van die Hollandse weides is dit onnodig vir die beeste om veel te loop en gevolglik het hulle 'n trae natuur ontwikkel wat hulle ongeskik gemaak het om voor 'n wa gespan te word.

In Suid-Afrika het deur kruising van Europese met inheemse beeste die Afrikanerbeesras ontstaan wat uitstekende trekosse opgelewer het. Terloops kan ons vermeld dat die beeste wat Van Riebeeck hier aan die Kaap aangetref het se voorouers eintlik van Abessinië afkomstig is en deur inboorlingstamme suidwaarts gebring is.

Aan die Kaap was die os die trek- en lasdier. Perde was blootgestel aan leeus en die gevreesde perdesiekte waarvoor daar toe nog g'n entstof of afdoende teenmiddel bestaan het nie. Siektes veroorsaak deur bosluise en vlieë het wel in die binneland beeste aangeval, maar nie in die Suid-Kaap nie. Groot skade is dikwels aangerig deur inboorlinge wat van die vee gesteel en weggevoer het, maar dit was dan altyd goedkoper om 'n os as 'n perd te verloor. So het dit gekom dat die ossewa reeds vanaf die tyd van Van Riebeeck vir byna drie eeue lank die belangrikste vervoermiddel in Suid-Afrika was.

Dit is interessant om daarop te let dat die Amerikaanse "Covered Wagon" ook deur Hollandse immigrante in Amerika ingevoer is. Van 1609 tot 1675 was die reuse-Hudsonriviervallei tot die kusgebied waar hy uitgemond het in die besit van die Hollandse Wes-Indiese Kompanjie. Die kolonie het bekend gestaan as Nu-Nederland met Nu-Amsterdam, tans New York, as hoofstad. Dit was 'n uitgestrekte, vrugbare gebied ongeveer so groot soos ons Oranje-Vrystaat. Die Hollandse koloniste was grotendeels

boere en landbouers wat groot vragte produkte veral bewervelle, na die hawe of elders heen moes karwei, net soos hulle landgenote aan die Kaap. Net soos die Voortrekkers in Suid-Afrika het hierdie koloniste ook met hulle tentwaens die binneland ingetrek en die grondleggers geword van 'n nuwe staat en 'n nuwe nasie, die Verenigde State van Amerika. Beide in Suid-Afrika en in Amerika het die waens gedurende dieselfde tydperk 1830-1860 reuse-ontdekkingsstogte na die binneland onderneem. In Amerika het die boerewa 'n baie swaarder en sterker vervoermiddel geword omdat van perde as trekkere gebruik gemaak kon word. Van die staanspoor is twee of meer perde voor die waens gespan sodat langer afstande as met osse afgelê kon word. Dwarsdeur Amerika is die boerewa ook vir verdediging gebruik en net soos gedurende die Groot Trek was die boerewa die Amerikaanse pionier se huis en vesting op sy reis na die binneland.

Die kakebeenwa het 'n smal bak gehad, sowat 12-15 voet lank en drie tot drie en 'n half voet breed. Volgens die WAT was hy voorsien van kakebeenvormige sylere, sowat twee voet hoog aan die voorkant waarvan die bolcer van die derde of vierde leerskei af na agtertoe met 'n buiging tot drie voet hoog oploop. Dit het die agterskot of plank groter en sterker gemaak. Vandaar die naam kakebeen. Kenmerkend van die wa was die kommetjiewiele wat as gevolg van hulle buitengewone breedte die drakrag van die wa vergroot het terwyl die getal speke en vellings die wiele versterk het. Die agterwiele het sewe vellings en veertien speke gehad terwyl die omtrek agtien voet was. Die voorwiele het vyf vellings en tien speke gehad en 'n omtrek van tien voet. Reisigers het die aantal wentelings van die agterwiel getel. Deur die getal dan met die omtrek te vermenigvuldig, is die reisafstand bepaal. Dit het die reisiger Burchel duidelik in sy boek aangeteken.

Die kakebeenwaens het amper altyd tente gehad want die wa was die trekboer se huis op wiele. Die tent het bestaan uit geboë bamboes of kweperlatte, oorlangs met dergelyke latte versterk en van bo bedek met isolerende grasmatte, ge-oliede seildoek en waterdigte seildoek en van voor en agter afsluitbaar met klappe en flappe.

Die disselboom verdien besondere aandag. In die Hollandse boerewa is die dissel die krom houtneus voor aan die wa waaraan die perde gehaak word. As die dissel met 'n lang paal vervang word, heet dit die disselboom. In hierdie sin beteken "boom" skeiding, in hierdie geval die skeiding tussen die twee trekkere. Hierdie betekenis van boom vind ons terug in die bekende straatnaam in Pretoria: Boomstraat. Die straat het die grens gevorm tussen die dorpsgebied en die tuingrond of plasies aan die rivier.

In etlike van ons dorpe het die naam Boomstraat dieselfde betekenis – grensstraat.

Die eerste waens was voorsien van houtaste en is getrek deur 'n span van ses of agt osse. Die houtas het die gewig van die vrag beperk tot ongeveer 1 800 lb anders sou die as breek. As meer osse gebruik is, het hulle die wa te vinnig getrek en die wiele kon stukkend stamp op die slegte paaie. Die uitdrukking: stadig oor die klippe om geen skade op te doen nie, is dus tipies Afrikaans en het betrekking op die ossewa.

Geleidelik is die wa versterk deur die gebruik van harde houtsoorte, breër wiele, dikker skamels en meer ysterskroewe. Die swak plek was egter nog steeds die houtas. Deur te vinnig te trek, kon die houtas aan die brand raak. Die teerputs moes dus steeds byderhand wees. Hierdie feit het ek persoonlik getoets deur 'n wa deur 'n fragmotor te laat trek teen 'n snelheid van ± 10 myl per uur. Na vierhonderd tree het rook by altwee die agterwiele uitgeslaan. Ons het toe vasgestel dat die as vuurwarm was.

Omstreeks 1848 het die ysteras mode geword en dit het groot veranderings te weeggebring. Die lengte van die as is tot 18–20 voet vergroot. Sterker wiele met dikker speke is deur wasmede aangebring. Die wa kon nou van twee tot drie ton vervoer. Die belangrikste was egter dat langer spanne osse gebruik kon word. Van twaalf tot sestien osse kon nou voor 'n wa gespan word.

Met die ontdekking van diamante en goud in die binneland het die transportwa op die toneel verskyn. Swaar masjinerie en proviand moes na die binneland vervoer word. Dieselfde waens het

dan weer velle, horings en ivoor na die kus vervoer waar dit voordelig van die hand gesit kon word. Daar kon dan weer die voorrade vir die myne verkry word. Vir hierdie doel was swaar sterk waens nodig wat geen tente of kommetjiewiele gehad het nie. Leerbome is met reëlins aan die kante vervang en remlukke het algemeen geword. Waens kon van vyf tot tien ton vrag vervoer en transportry het 'n winsgewende bedryf geword waaraan die bevolking van ons land veel verdien het.

Ons het reeds genoem dat die wa vir die Voortrekkers nie alleen 'n woning was nie, maar ook 'n vesting. Ons weet hoe daar laer getrek is as beveiliging teen wilde diere of vyande van buite. Ook hierdie gebruik en naam stam uit Holland. Reeds omstreeks 1550 voor die 80-jarige oorlog het ons voorouers in Den Haag die boerewaens in 'n sirkel getrek om daar binne die Protestantse godsdienst te beoefen. Sodoende was hulle beveilig teen die aanvalle van die Spaanse soldate en so het die gebruik van laertrek eintlik met ons Hollandse voorouers na ons land gekom.

Vroeg reeds in die dae van die ZAR is die kakebeenwa as staatssimbool gebruik. Die Boere was baie trots op hulle historiese wa en het dit op hul munte en posseëls gebruik.

Die tekening vir die matryse is in Pretoria gemaak en na Duitsland gestuur. Die Duitse vakman het egter besluit dat 'n wa met een disselboom verkeerd is en verander dit dus na 'n dubbeldisselboom. So het toe die ZAR se seldsame dubbeldisselboom munte en posseëls ontstaan. Voorwaar 'n besondere historiese en unieke vervoermiddel.

ander verdwyn. Dikwels bring die sloping van een gebou ook die visuele vernietiging van 'n hele argitektoniese kompleks mee. Die meerderheid van hierdie mislukkings het in verband met stedelike bewaring gestaan, wat toegeskryf kan word aan die gespesialiseerde aard van die probleem, asook 'n gebrek aan personeel en finansies, wat enige vorm van kompensasie onmoontlik maak. Ten opsigte van die bewaring van kultuurskatte afkomstig van skeepswrakke, is die wetlike leemtes op hierdie gebied vanjaar weer geaksentueer deur die ontdekking van verskeie belangrike vondse. Die Raad het uitgebreide verstoë tot die Departement gerig om in die wetwysingsvoorsiening te maak vir 'n verbetering van die huidige posisie wat skattejagters in groot mate vrye teuels gee.

Beheer oor wetenskaplike uitgrawings en die uitvoer van wetenskaplike voorwerpe

Een van die belangrikste funksies van die Raad is om meteoriete en argeologiese en paleontologiese oorblyfsels te beskerm.

'n Belangrike verwickeling wat gedurende die jaar onder bespreking plaasgevind het, was die totstandkoming van 'n reeks ere-kuratore wat die Raad met die beheer oor die land se wetenskaplike skatte behulpsaam is. Tot dusver is 76 argeoloë, paleontoloë en ander belanghebbende navorsers aangestel, van wie die meeste by museums en universiteite werksaam is.

Hoewel die Raad die bystand van die professionele navorsers verkry het, moet die gemiddelde man op straat nog opgelei word en die Raad beplan tans 'n brosjure- en plakkaatveldtog om die belangrikheid van ons argeologiese en paleontologiese erfenis aan die algemene publiek tuis te bring. Die omvang van die middele wat benodig word om 'n effektiewe veldtog van stapel te stuur, is aansienlik. 'n Kompromie moet nog gevind word tussen dit wat beoog word en die Raad se beperkte fondse. In die loop van die jaar het die Raad egter met die McGregor-museum in Kimberley saamgewerk om 'n aantreklike verduidelikende brosjure te produseer oor die belangrike rotsgravures en gletservloer by Nootgedacht en Driekopseiland.

In die loop van die jaar is 41 nuwe permitte aangaande die uitgraving of uitvoer van argeologiese en paleontologiese voorwerpe uitgereik. Dié syfer verteenwoordig in vergelyking met die syfer vir verlede jaar 'n toename van meer as 20 persent. Dit is ook 'n aanduiding van die toenemende tempo van argeologiese en paleontologiese navorsing in Suid-Afrika. Die Raad is ten nouste betrokke by die beplanning en ontwerp van die Wagenaersdamruïne-uitstalling op Kaapstad se Goue Akker. Soos in die verlede geniet die Raad die nouste samewerking van die Suid-Afrikaanse Museum, wat die uitstalling van die ruïnes namens die Raad

Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede Jaarverslag 1 April 1977 tot 31 Maart 1978

Die RNG se voorsitter, Sy Edele Regter M R de Kock se jaarverslag word vir ons lesers opgesom.

Inleiding

Hierdie jaarverslag dek die Raad se negende bestaansjaar. Daar kan enersyds met dankbaarheid teruggekyk word op nog 'n jaar van vooruitgang, hoewel daar andersyds weer besef is dat monumentesorg nog nie sy regmatige posisie in Suid-Afrika beklee nie.

Tesame met die 45 Goewermentskennisgewings wat gedurende die verslagjaar gepubliseer is, is 'n totale getal van 339 proklamasies sedert 1969 uitgevaardig. Daarteenoor is 307 monumente in die tydperk 1934 tot 1969 deur die Historiese

Monumentekommissie, die Raad se voorganger, geproklameer. Gedurende hierdie jaar het die getal Goewermentskennisgewings sedert 1969 dus die getal gedenkwaardighede oorskry wat in die voorafgaande 35 jaar deur wetgewing beveilig is. As voorts in aanmerking geneem word dat 'n groot aantal van die verklarings tot gedenkwaardighede gedurende die afgelope nege jaar in verband met groepsbewaring gestaan het, is daar dus aansienlik meer geboue of ander voorwerpe in hierdie kort tydperk wetlik beskerm.

Die Raad is egter deeglik bewus van baie tekortkomings. Die Raad moet nog té dikwels magteloos toesien of verneem dat belangrike geboue die een na die

gereël het.

Die rotskuns-bewaringsprojek wat tans namens die Raad deur die WNNR se Nasionale Bounavorsingsinstituut onderneem word, toon goeie vordering. Tog is dié projek 'n langtermynonderneming en skouspelagtige resultate kan nie oornag gebeur nie. Die rotskuns is moontlik een van die bekendste aspekte van Suid-Afrika se verlede, en om hierdie kuns teen die elemente en vandale te beskerm, is 'n belangrike taak van die Raad.

Die Raad het voortgegaan om die verklaarde argeologiese en paleontologiese terreine in sy sorg te onderhou, hoewel hierdie taak deur 'n tekort aan personeel en geld bemoeilik word. Talle plaaslike owerhede was die Raad met die versorging van terreine behulpsaam. Melding moet ook gemaak word van die waardevolle werk wat in hierdie verband jaarliks by Mgungundlovu (Dingaanstat) deur die Durbanse Onderwyskollege gedoen word.

Die Raad is baie besorg oor die werklike en potensiële verlies wat weens die verwydering van materiaal van skepswakke langs die kus van Suid-Afrika ondervind word. 'n Aansienlike hoeveelheid tyd is gewy aan die probleem van beheer oor onverantwoordelike verwydering en aan voorstelle aangaande die insluiting van hierdie aangeleentheid by die wysiging van die Wet op Nasionale Gedenkwaardighede. Die Raad het as gevolg van die navorsing wat hy hieroor gedoen het, baie bewus geword van die probleme aangaande onderwaterse argeologie en die feit dat die oplig van materiaal vanaf die seebodem net een gedeelte van 'n baie ingewikkelde proses uitmaak. Dié proses moet die deeglike bewaring van sulke voorwerpe insluit, sodat algehele disintegrasie in die atmosfeer voorkom kan word.

Die aanstelling van 'n argeoloog in die personeel van die Raad het nou persoonlike kontak met professionele argeoloë en paleontoloë en museums oor die algemeen tot gevolg gehad. Hierdie skakeling kan slegs lei tot 'n beter begrip van argeologiese en paleontologiese probleme soos dit in 'n ontwikkelende land soos Suid-Afrika voorkom en kan soodoende slegs tot die uiteindelijke voordeel van albei dissiplines strek.

Herstel en restourasie van gedenkwaardighede

Die Raad was hierdie jaar in staat om 'n totale bedrag van R297 217,98 te bestee aan die herstel, restourasie en oprigting van bronsplate by gedenkwaardighede in die Republiek. Van hierdie bedrag is R250 000 as 'n tweede spesiale toekening van die Staat vir die bewaring van Wagenae se Dam in Kaapstad bewillig. Die Raad was bevoorreg om R10 000 te kan bydra tot die restourasie van die historiese Sendinggestig in Kaapstad. 'n Verdere bedrag van R2 500 is as die tweede en finale paaient vir die aan-

koop van die Ou Pastorie in Tarkastad bestee. Die opknapping van die gebou sal eersdaags onderneem word. Hierbenewens is 'n som van R2 000 bygedra tot die restourasie van die Pastorie, Cradock. Die meeste van die geld wat gedurende die verslagjaar spesifiek vir restourasieprojekte toegeken is, het bestaan uit kleinere bedrae. Dit het niemin die eienaars dikwels in staat gestel om spesifieke projekte te onderneem of af te handel. Belangrike aanvoerwerk of die goedkeuring van subsidies vir restourasiewerk van groter omvang is vanjaar in verskeie gevalle gedoen. Daar word vertrou dat hierdie projekte in die komende jaar gefinaliseer sal kan word. Soos elders sal blyk, is die noemenswaardige bedrag van R16 154 in die verslagjaar aan die giet en oprigting van bronsplate en -wapens bestee.

In Suidwes-Afrika is R16 000 aan die restourasie van Fort Grootfontein bestee, waarvan R7 000 'n skenking van die Staat was. Die Administrasie van Suidwes-Afrika verdien weer eens die Raad se opregte dank nadat hy 'n verdere bydrae van R6 000 vir gebruik in die boekjare 1976/77 en 1977/78 gemaak het.

Publisiteit en openbare betrekkinge

Een van die belangrikste take van die Raad is die verbreiding onder Suid-Afrikaners van 'n groter bewustheid van die noodsaaklikheid van bewaring. 'n Aansienlike hoeveelheid personeeltyd is gevolglik die afgelope jaar aan publisiteit en openbare betrekkinge gewy.

'n Kursus getitel "Preserving South Africa's Past" is deur die Raad gereël as bydrae tot die Openbare Somerskool van die Universiteit van Kaapstad. Die kursus, wat 'n aantal begeleide toere per bus ingesluit het, het baie aspekte van bewaring gedek en was bedoel om as 'n algemene inleiding tot bewaring te dien. Verskeie toonaangewende voorstanders van bewaring is gevra om lesings te hou. Die reeks is deur die Direkteur geopen en het onder voorsitterskap van die Hoofvakkundige Beampte gestaan. Die kursus, die derde wat binne drie jaar deur die Raad by die Universiteit gereël is, het wye openbare belangstelling gaande gemaak en is deur ongeveer 180 mense bygewoon.

In die Raad se vorige jaarverslag is melding gemaak van die publikasie van 'n vorige reeks lesings met die opskrif "Conservation and Development". Hierdie boekie het nou die bladsyproefstadium bereik.

Daar is 'n volgehoue behoefte aan lesings oor bewaring, en raadslede sowel as personeel het lesings vir talryke verenigings en instellings gehou. Die Raad het ook die geleentheid gehad om die kerkrade van verskeie kerke toe te spreek. Daar word gehoop om langs hierdie weg plaaslike bewustheid van die waarde van belangrike kerkargitektuur te laat toeneem, asook om probleme wat die be-

houd van belangrike kerkgeboue verhoed, te identifiseer en daarvoor raad te gee.

Navorsingshulp is aan 'n aantal geleerdes en skrywers verleen en die personeel het ook baie navrae van skole en universiteite behartig. Dit lyk of daar nou in ons skole veel groter klem gelê word op die waarde van bewaring en of universiteitstudente in toenemende mate aangemoedig word om in hulle studies navorsingswerk op bewaringsgebied te doen. As gevolg hiervan word al hoe meer navrae ontvang.

Die Raad het baie opsigters by gevegs-terreine in Natal. Hierdie terreine lok jaarliks duisende toeriste en die opsigters het dus gereeld kontak met die publiek. 'n Tyd gelede het die Raad besluit om uniforms met sy wapen daarop, asook kenmerkende blou pette, aan sy opsigters te verskaf. Die uniforms het 'n gunstige indruk op die publiek gemaak en al die opsigters word nou sonder meer daarvan voorsien.

'n Groter verskeidenheid leesstof as ooit tevore is tans beskikbaar by belangrike geboue en gevegs-terreine. Sommige items word deur die Raad gepubliseer, terwyl ander na ooreenkoms met organisasies soos die Natalse Opvoedkundige Aktiwiteitsvereniging verkoop word. Op die oomblik word die verkoop van skyfies en ander items by gevegs-terreine ondersoek.

Die Raad het deelgeneem aan die Kaapstadse Fees wat in April 1977 gehou is. 'n Fotografiese uitstalling onder die titel "Uit Vervloë Dae" is in 'n groot Kaapstadse afdelingswinkel gehou en 'n insiggewende brosjure is uitgegee om besoekers in te lig beide oor die foto's wat ten toon gestel is en die werk van die Raad. Die foto's is goedgunstiglik deur die Opnamegroep van die Kaapstadse Fotografiese Vereniging beskikbaar gestel. Die uitstalling het wye belangstelling by die publiek gewek en etlike duisende mense het in die drie weke waartydens die uitstalling oop was, die besoekersboek geteken.

As gevolg van die koöperatiewe aard van bewaring en vanweë die betrokkenheid van baie organisasies, verenigings en staatsdepartemente, is dit die Raad se beleid om wydverbreide betrekkinge te handhaaf.

Hierdie kontakte is gedurende hierdie jaar verder uitgebrei deur die inskakeling van die Departement van Toerisme en Satoer by dié met wie daar vaste betrekkinge aangeknoop is. Bewaring en toerisme is nou verbonde en daar word derhalwe vertrou dat ons betrekkinge met toeriste-organisasies uitgebrei sal word.

Na gelang plaaslike bewaringsbewustheid toeneem, groei die aantal plaaslike verenigings wat almal graag wil deelneem aan die behoud van die beboude omgewing waarin hulle woon. Hierdie verenigings steun op die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede vir leiding en leier-

skap en dit word waar moontlik gegee. Trouens, raadslede en personeel het gedurende hierdie jaar menige lang reis onderneem om met nuutgestigte bewaringsverenigings oorleg te pleeg en hulle van raad te dien. Die Raad het ook pogings om 'n nuwe stedelike trustbeweging in Kaapstad te stig, daadwerklik aangemoedig want die gevoel bestaan dat so 'n beweging bewaring in hierdie stad in groot mate sal aanwakker.

Baie organisasies maak gebruik van die deskundigheid wat die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede in die loop van vele jare verwerf het, deur lede van die Raad en sy personeel te vra om in hulle komitees te dien. Tans word die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede in 'n wye verskeidenheid van sulke komitees wat byna die hele bewaringspektrum dek, verteenwoordig.

Noue skakeling is weer eens met die pers en radio gehandhaaf. Die werk van die Raad ontvang nou wye dekking in hierdie media. Persverklarings is gereeld uitgereik en die pers en radio het onderhoude met 'n aantal raadslede en senior beamptes gevoer. Etlke artikels oor bewaring is ook deur beide lede en personeel as bydraes vir verskeie tydskrifte en koerante gelewer.

Die Raad wil graag nogmaals sy dankbaarheid betuig teenoor Historiese Huise van Suid-Afrika en die Stigting Simon van der Stel vir hulle samewerking en bystand. Sonder hierdie twee organisasies sou die Suid-Afrikaanse bewarings-toneel baie armer daaraan toe wees.

'n Biblioteekdiens is oor die afgelope paar jaar deur die Raad ingestel en onlangs is 'n deelydse bibliotekaris aangestel. 'n Aanvang is eweneens gemaak met die inrigting van 'n skyfie- en fotobiblioteek sowel as 'n argief. Hierdie ontwikkelings toon die Raad se vasberadenheid om waardevolle nasionale navorsings-fasiliteite vir bewaringsbewuste persone te skep, asook om 'n doelmatige inligtings- en adviesdiens te verskaf.

Inspeksies en toesig

Gereelde inspeksies van verklaarde terreine en geboue, asook van potensiele gedenkwaardighede, bly steeds een van die belangrikste take van die Raad. Weens 'n voortdurende tekort aan fondse was die Raad egter nog nooit in staat om voldoende personeel en opsigters aan te stel nie.

Die Raad was dus vanjaar weer eens in groot mate afhanklik van die goedge-sindheid van amptenare van verskeie Staats- en ander openbare instansies, asook van 'n toenemende aantal lede van die publiek, wat die Raad op hoogte gehou het van die toestand van gedenkwaardighede. As daar in aanmerking geneem word dat daar reeds meer as 1 000 verklaarde geboue onder die Raad se jurisdiksie ressorteer, lewer hierdie same-werking beslis 'n baie belangrike bydrae tot die Raad se behoorlike funksionering.

Veral toesig oor terreine soos slagvelde en afgeleë gedenkwaardighede lewer besondere probleme op.

Die Raad poog nietemin om met die middele tot sy beskikking algaande meer betaalde opsigters aan te stel. Hoewel sers. H. van Wyk, met Bloedrivier as basis, nog die enigste voltydse Blanke opsigter van die Raad is, is daar reeds ongeveer 15 voltydse Swart opsigters dwarsdeur die land in diens. Die Raad is hierbenewens dank verskuldig aan lede van die publiek wat as onbetaalde ere-opsigters by spesifieke gedenkwaardighede die nodige toesig hou.

Die Raad het onlangs ook begin met 'n stelsel van ere-kuratore, waarby reeds ongeveer 80 persone op veral argeologiese en paleontologiese terrein betrek is. Daar word van sodanige vrywilligers verwag om in die loop van hul normale werksaamhede gedenkwaardighede of wetenskaplike terreine te besoek en enige ongerymdhede aanhangig te maak. Daar word gehoop om hierdie stelsel van erekuratore binnekort op groot skaal op argitektoniese en kultuurhistoriese terrein in werking te stel.

Eiendomme van die Raad

In die 35 jaar van die bestaan van die Historiese Monumentekommissie is 'n totaal van 20 gedenkwaardige terreine of geboue in eiendom aan die Kommissie oorgedra deur skenking deur of die Staat of bewaringsbewuste individue.

Hierdie toenemende aantal eiendomme bring noodwendig 'n swaar finansiële las mee. Dit word al hoe moeiliker om selfs hierdie gedenkwaardighede met die Raad se huidige finansiële toelae te onderhou.

Finansies

'n Inkomste-en-uitgawestaat vir die jaar en 'n balansstaat soos op 31 Maart 1978 verskyn aan die einde van hierdie verslag.

Aangaande die administrasierekening vir die Republiek, het uitgawes inkomste met R7 154,61 oorskry. Die kapitaalrekening toon 'n versamelde balans van R48 008,21.

In Suidwes-Afrika het inkomste uitgawes met R582,76 oorskry. Die kapitaalrekening toon 'n balans van R4 583,59.

Die Mackie Niven-Trustfonds vir die instandhouding van The Lookout naby Uitenhage beloop tans R3 696,17; die Historiese Monumentefonds R427,45; die Basil Humphreys-Trustfonds vir die instandhouding van die Sendingkerk by Campbell R1 354,34; die Woutersen Wessel-Grafkelderfonds R2 632,45 en die Slagvelde-restourasiefonds R636,32.

Die Raad het 'n goedgeefse skenking van mnr. Harry Oppenheimer ontvang. Hy het 'n bedrag van R25 000 in vyf jaarlikse paaielemente van R5 000 elk beskikbaar gestel om terreine wat in die ontdekking van die minerale van Suid-Afrika van belang is, te ondersoek en om bronsplate en medaljes by sulke terreine

op te rig. Hierdie gebaar is 'n verdere voorbeeld van mnr. Oppenheimer se aktiewe deelname aan die bewaring van ons verlede en verdien nie net die waardering van die Raad nie, maar ook dié van die bevolking as geheel. Die eerste paaielement van R5 000 is in Julie 1977 ontvang. 'n Spaarrekening is in die naam van die "Oppenheimer Geologiese Trustfonds" geopen. Ná 'n bronsplaat by die diamantterrein op Cullinan opgerig is, bevat die rekening nou R4 733,00.

'n Mildelike skenking van R5 000 is ook van die Afrikaanse Taalmonumentekomitee as bydrae tot die restourasie van die Groenbergskool op Wellington ontvang.

Die N.G. Kerk in Franschhoek het die F.S. Malan-Trustfonds van R808,50 aan die Raad oorhandig om die La Motte-begraafplaas in stand te hou. Hierdie Fonds, nou bekend as die La Motte-Trustfonds, beloop tans R811,16. Onderhandelings oor die restourasie en gereelde instandhouding van die begraafplaas is reeds tot 'n gevorderde stadium gevoer. Die Raad maak graag gebruik van hierdie geleentheid om sy opregte dank uit te spreek teenoor die genoemde en die vele ander individue en instansies wat bydra tot die bewaring van ons nasionale erfenis.

Dankbetuigings

Die Raad se hoogste dank en waardering kom aan 'n steeds toenemende aantal individue en instellings toe vir hulle entoesiastiese bystand en raad.

Eerstens word die Minister van Nasionale Opvoeding bedank vir sy simpatieke houding in verband met die Raad se probleme. By verskeie geleenthede het hy afvaardigings van die Raad te woord gestaan. Die Raad vertrou nog steeds dat sy vroeëre verstoë vir 'n realistieser jaarlikse toekenning verwesenlik sal kan word sodra die ekonomiese toestand verbeter. Die Sekretaris van die Departement van Nasionale Opvoeding se bystand en belangstelling word eweneens op prys gestel. 'n Instansie wat veral vermelding verdien, is die Kantoor van die Direkteur van Argiewe en sy personeel in Pretoria, Kaapstad en Windhoek. Soos in die verlede het die Argiewe vanjaar weer as onmisbare skakel vir die Raad gedien.

Wesentlike ondersteuning is van 'n wye verskeidenheid Staatsdepartemente ontvang wat die Raad steeds meer as 'n belangrike element in die globale beplanningsofset beskou. Onder die departemente met wie die Raad vanjaar ten nouste saamgewerk het, was die Departemente van Beplanning en die Omgewing, Bosbou, Openbare Werke, Gemeenskapsbou en Verdediging, asook die Aktekantoor.

Die onderskeie provinsiale administrasies het weer eens bewys gelewer dat hulle van die Raad se belangrikste bondgenote op bewaringsgebied is. Hierdie owerhede het vanjaar nogmaals baie bygedra tot

restourasieprojekte, om maar slegs aan die Sendinggestig in Kaapstad, Pelgrimsrus en die Presidensie in Bloemfontein te dink. Die Provinsiale Sekretaris van Natal het hom persoonlik baie bewywer om 'n beter bedeling vir veral verklaarde slagvelde in Natal tot stand te bring. Die provinsiale administrasies se belangrikste bydrae tot bewaring is steeds op die vlak van geboue of terreine wat vir museumdoeleindes aangewend word. Hierdie spesifieke bydrae van die provinsies kan nouliks oorskot word. Die Raad betuig verder graag sy waardering vir noue samewerking wat ontvang is van stads- en dorpsrade, afdelingsrade en ander plaaslike owerhede. Dit sal onmoontlik wees om enige name uit te sonder, omdat 'n steeds toenemende aantal owerhede in meerdere of mindere mate die ideaal van bewaring op plaaslike vlak probeer bevorder. Daar is weer eens oor 'n wye spektrum met historiese verenigings, trustliggame en aanverwante kultuurorganisasies saamge-

werk. Hierdie liggame en die entoesias-tiese persone wat daarby betrokke is, tree al hoe meer as "waghonde" op bewaringsvlak op.

'n Organisasie soos die maatskappy Historiese Huise van Suid-Afrika Beperk doen steeds skitterende werk op bewaringsgebied onder die entoesias-tiese leiding van mnr. G. Froneman as Bestuurder. Hierdie maatskappy se aktiewe en wesentlike aandeel in die behoud van Suid-Afrika se argitektoniese erfenis het 'n duidelike bewys gelever dat die restourasie van geboue 'n winsgewende ekonomiese proposisie kan wees. Die Stigting Simon van der Stel het ook weer 'n waardevolle rol gespeel, veral deur die breë publiek meer bewaringsbewus te maak.

Wesentlike bystand is hierbenewens ontvang van R.F.F. Erfenis Trust, 'n filiaal van die Anglo-American-maatskappy, wat onlangs Boschendal en Rhone naby Franschhoek teen hoë koste gerestoureer het. Daar is elders reeds melding gemaak

van die ruimskootse skenking deur sir Harry Oppenheimer van 'n bedrag van R25 000 vir die oprigting van gedenkplate by terreine of geboue wat in verband staan met Suid-Afrika se mynbou-geskiedenis. Liggame soos die Suid-Afrikaanse Instituut van Argitekte, Historiese Huise van Grahamstad Beperk en die Historiese Somerset-Wes Stigting verdien ook spesiale vermelding.

Aldie ere-opsigters en die eienaars van verklaarde gedenkwaardighede word voorts opreg bedank vir hul volgehoue steun aan die Raad en vir die só noodsaaklike instandhouding van hul eiendomme. Aan die ander individue en instansies wat op die een of ander wyse bygedra het tot die suksesvolle jaar wat die Raad agter die rug het, word ook 'n woord van spesiale waardering uitgespreek. Daar is vanjaar inderdaad uit baie oorde 'n bydrae gelever tot die skepping van 'n toekoms vir ons verlede.

(Opgesom - *Redaksie*)

In Memoriam

Ds W J Badenhorst, Pretoria
 Mrs H Basson, Milnerton
 Mnr J C Bergh, Stellenbosch
 Dr Jan Bouws, Stellenbosch
 Mrs R Bowker, Grahamstown
 Mr F P Chapman, Cape Town
 Mej S Cloete, Stellenbosch
 Mr A S Cruickshank, Cape Town
 Dr N Diederichs, Pretoria
 Mrs V Duxbury, Rondebosch
 Mnr C A Els, Graaff-Reinet
 Mrs F M Exner-Baumann, Rondebosch
 Dr W Fouché, Pretoria
 Mrs L M Gower, Natal

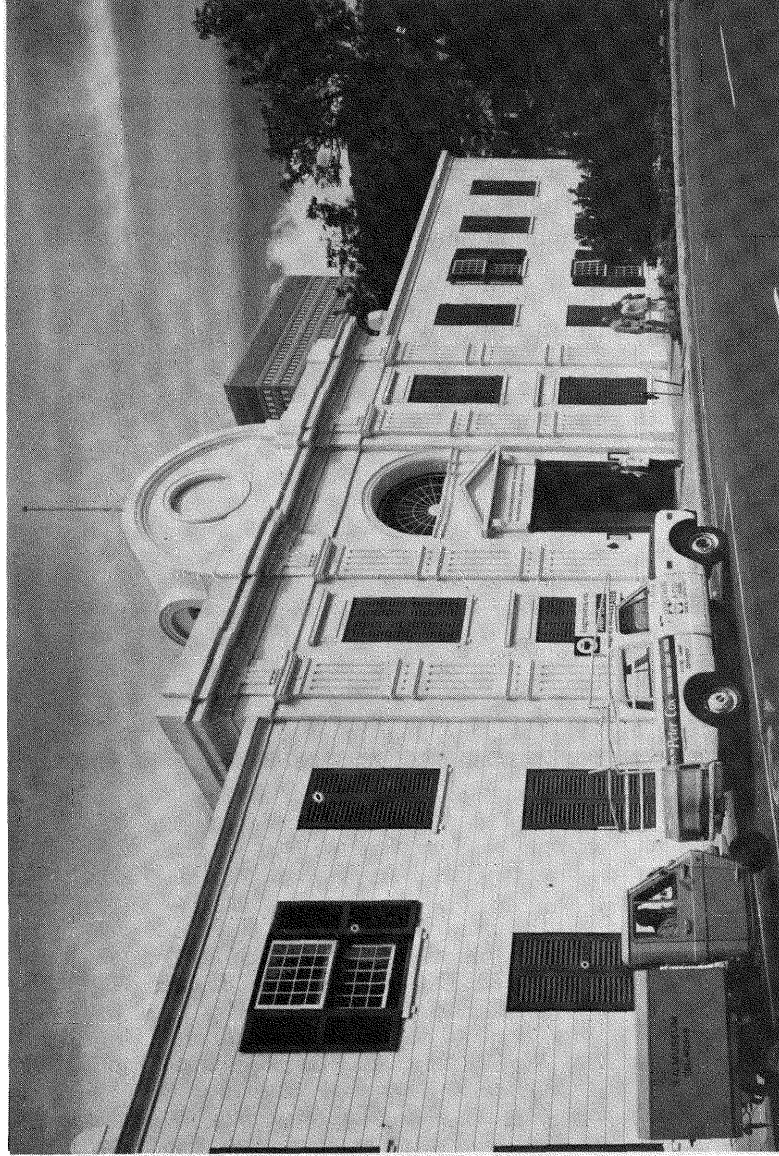
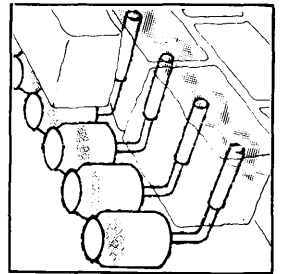
Mr John Gray, Stellenbosch
 Mr J E D Greenhorn, Boksburg
 Mr G E Harvey, Claremont
 Dr L W Hiemstra, Kaapstad
 Mr C Johnman, Stellenbosch
 Gen H B Klopper, Pretoria
 Mrs B Koller, Simonstown
 Mr G G J Lawrence, Somerset-West
 Dr P J H le Roux, Sea Point
 Miss L E Luckhoff, Three Anchor Bay
 Prof A L Meiring, Stellenbosch
 Mr Ch E More, Pretoria
 Prof Jac Muller, Stellenbosch
 Mej G G Niehaus, Kaapstad

Mnr F L Papendorf, Strand
 Miss V Paver, Johannesburg
 Dr S H Pellissier, Pretoria
 Dr H O Reisener, Pretoria
 Mr C G Ritson, Pretoria
 Mrs P H L Sawers, Durban
 Mrs O E Schul, Stellenbosch
 Dr G C Scully, Durban
 Mev M E Stegmann, Pretoria
 Mr M R Terry-Lloyd, Diep River
 Dr M J Toerien, Bloemfontein
 Dr G A W van Doornum, Botha's Hill
 Mr D F M Weddepohl, Hout Bay
 Mnr F G J Wiid, Vereniging
 Mev S Winshaw, Stellenbosch

ingram dry walls

136 LOWER MAIN ROAD OBSERVATORY CAPE TOWN
TEL. 558104/5

- ANTWERP
- AMSTERDAM
- MUNICH
- VERONA
- MILAN
- FLORENCE
- ROME
- MADRID
- COPENHAGEN
- STOCKHOLM
- KRAKOW
- MALTA
- VIENNA
- BUENOS AIRES
- BOGOTA
- CAPE TOWN
- DOHA
- KARACHI
- LAHORE
- AHMEDABAD
- BANGKOK
- TEL AVIV

*towards preservation
of our heritage*

RISING DAMP DEFEATED

S.A. AGENTS AND SPECIALIST
CONTRACTORS FOR THE
Peter Cox

DAMP COURSE PROCESS

WALLS OF ANY THICKNESS

BRICK, STONE AND OTHER
MATERIALS

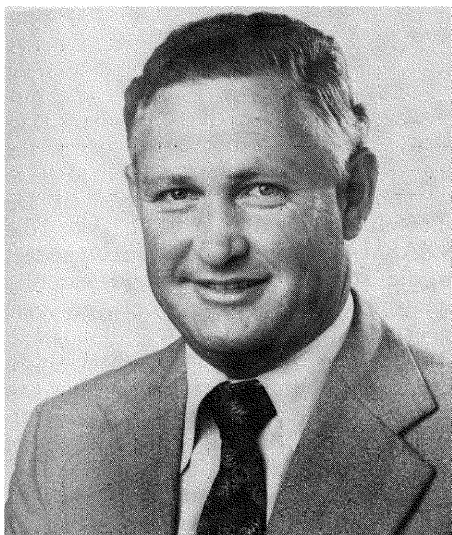
SUITABLE FOR WALLS WITH
VOIDS AND FISSURES

CAVITY WALLS TREATED
FROM OUTSIDE

AVOIDS USE OF PRESSURE

Nuwe Direkteur. Mnr G J. Jooste

Mnr Jooste is in 1940 gebore en het sy BA- en BA-Honneurs-graad met geskiedenis as hoofvak in 1960 en 1961 onderskeidelik aan die Universiteit van Stellenbosch behaal. In 1973 behaal hy die MA-graad aan dieselfde Universiteit en hy is tans besig met sy tesis vir die D Phil-graad aan die Universiteit van Port Elizabeth. Op Stellenbosch was hy redakteur van Die Stellenbosse Student en lid en tesourier van die Studenteraad in 1963.

Van 1964 tot 1969 was hy onderwyser aan die Hoër Jongenskool in Paarl en tot 1978 dosent van Geskiedenis aan die Onderwyskollege op Wellington. Van April 1978 is hy lektor van Geskiedenis aan die Universiteit van Port Elizabeth.

Van 1976 tot 1978 was hy 'n bestuurslid van die Bo-Bergrivierstreek van die Stigting Simon van der Stel en word ook stigterslid en voorsitter van die Drakenstein-Heemkring in 1977. Hierdie liggaam beywer hom vir die wetenskaplike studie van die geskiedenis van die Drakensteinvallei. Hy het verskeie artikels oor die geskiedenis van Wellington en die omgewing geskryf.

In 1967 is hy ook verkies as bestuurslid van die Kaaplandse Afdeling van die Historiese Genootskap van Suid-Afrika. Mnr Jooste is in 1965 getroud met Aletta du Toit, 'n dogter van die bekende mnr André du Toit van Paarl. Hulle het drie kinders.

Mnr Jooste aanvaar op 1 Oktober 1979 diens as direkteur van die Stigting in Pretoria.

Regter Diemont kry erepenning

Regter Marius Diemont is bekroon met die Stigting Simon van der Stel se Nasionale Erepenning in Silwer. Die bekroning word gedoen vir sy bydrae tot die bevordering van die Stigting se doelstellings en vir die besondere rol wat hy gespeel het met betrekking tot bewaring. Die penning is op 31 Maart 1979 te Stellenbosch deur Sy Edele mnr. W. Cruywagen, Minister van Nasionale Opvoeding, aan regter Diemont oorhandig. By die geleentheid het die Stigting se Nasionale Voorsitter, dr. Meiring Naudé gesê:

Diegene wat gerestoureerde geboue en plekke besoek, is dikwels onbewus van wat hulle aan baie toegewyde manne en vroue te danke het vir hulle ywer en bydraes op hierdie gebied. Vandag vereer die Stigting Simon van der Stel juis so iemand in die persoon van Regter M

Diemont.

Die Stigting Simon van der Stel het op 18 April 1959 in Kaapstad tot stand gekom onder die beskerming van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns in die geskiedkundige Kasteel wat vanjaar sy 300-jarige bestaan vier. Ek hoef nie hier op die doelstellings van die Stigting in te gaan nie want dis welbekend. Ek sou egter baie graag die vraag wou stel wat van bewaring en restourasie in Suid-Afrika sou geword het as die Stigting nie tot stand gekom het nie.

Shortly after the formation of the Foundation the first branch was established in Cape Town with Judge Diemont as chairman and his great friend, Mr Douglas Andrews as vice-chairman. They worked together for many years and did excellent work.

The scheduling of monuments and the listing of individual buildings has always been one of the aims of the Foundation but this work has progressed slowly and much ground has still to be covered. Judge Diemont long advocated the listing of important buildings. Now the

Regter Marius Diemont (links), Sy edele mnr W Cruywagen (middel) en dr S Meiring Naudé by geleentheid van die oorhandiging van die erepenning in silwer aan regter Diemont.

Foto: Johan Stander

Cape has again led the way with the recent publication of two volumes listing buildings of importance in the city. The foundation stone to all our success was laid many years ago by men like Judge Diemont. It was his support and unflagging enthusiasm which helped to bring a new assessment to the value of our buildings and historical heritage.

Judge Diemont's early life in his home fitted him for the role he would later play in life. His father was a doctor and his mother an artist of note. Rose Diemont had a love for the beauty of the South African countryside and a special appreciation of the grandeur of the area around George, the Wilderness and Oudtshoorn where they lived. She taught her son to paint and she taught him to appreciate the furniture and beauty of this country. The Judge has many fine pieces bought by his mother. With this background one can understand his appreciation of the simplicity and charm of our Cape furniture and architecture. This love he has in turn passed on to his children

Mrs Joy Diemont, the Judge's late wife, shared his interest in history. Together they wrote *The Life of Thomas Baines* which was published by the

Brenthurst Press. This impressive volume required intensive research but together they produced a best seller which is now out of print but can be found on the shelves of collectors of Africana.

Apart from his demanding work as a judge he still finds time for his garden. He is a keen gardener and has a special interest in the flora and fauna of South Africa.

The Simon van der Stel Foundation is deeply appreciative of Judge Diemont's splendid work in directing the attention of the general public to the need for preserving and restoring some of South Africa's old and very worthwhile buildings. The Cape was fortunate in having him as chairman and as such he gave a professional and specialist contribution to the work of the Foundation. Judge Diemont's understanding of the meaning of preservation and restoration also qualifies him to understand that functional buildings are necessary to meet the technical requirements of the present day but that this does not imply the destruction of the architectural beauty of the past which blends so well with the South African landscape and way of life.

Stigting, vir die pionierswerk, onvermoede ywer, inisiatief, dryfkrag en liefde ten aansien van die bewaring en restaurasie van ons stoflike en geestelike kulturele erfenisse.

As Stigter van die Louis Trichardt-trekmonumentfonds en oprigter van die Trichardtgedenktuin in Lourenco Marques (Maputu) het u 'n epog in ons wordingsgeskiedenis vergestalt en 'n besondere dimensie daaraan gegee. U word gehuldig vir u aandeel as bestuurslid van die Genootskap Oud-Pretoria; as wetenskaplike, kultuurhistorikus, navorserskrywer van twee boeke en meer as honderd publikasies; vir u groot ywer vir die handhawing en uitbouing van goeie betrekkinge met die stamland, Nederland; u leiding en aandeel in die bewaring en restaurasie van die Van Riebeeckhuis te Culemborg; u opsporing van die De Chavonnes-, Van Plettenberg- en De Mist-skilderye; die redding van die NZASM-stasie te Heidelberg; u aandeel in die stryd om die behoud van die Staatsmodelskool in Pretoria en veel meer.

Die Stigting Simon van der Stel bly 'n lewende monument ter herinnering aan die onverganklike werk wat u as Kultuurdraer en Kultuurskepper gedoen het en aan u bydrae tot die kultuur- en bewaringsbewusmaking van die Republiek van Suid-Afrika en sy mense.

Dr S Meiring Naudé,
Nasionale Voorsitter,
Stigting Simon van der Stel
20 Februarie 1979

By die ter perse gaan, verneem ons dat dr. W H J Punt 'n ernstige operasie ondergaan het. Ons wens hom 'n spoedige herstel toe.

Huldiging aan dr Willem Punt

Dr. Willem H J Punt het onlangs 'n oorkonde van die Stigting Simon van der Stel ontvang vir sy bydrae tot die

Stigting. Die oorkonde is deur dr. S Meiring Naudé, nasionale voorsitter van die Stigting, aan dr. Punt oorhandig. Vir u inligting plaas ons graag die teks van die oorkonde.

Die Hoofbestuur en lede van die Stigting Simon van der Stel huldig u as gebore Transvaler en die oprigter en jarelange Direkteur en Raadgewer van die

Dr S Meiring Naudé, nasionale voorsitter van die Stigting Simon van der Stel, oorhandig die oorkonde aan dr Punt. V.l.n.r. mev Lulu Naudé, dr S Meiring Naudé, dr W H J Punt en sy dogter, mev Louise van der Merwe.

Foto: Oggendblad

Werner Gastrow tree uit

Mnr Werner Gastrow het vanaf 1964 tot 1 Mei 1979 opgetree as kurator van Fort Merensky by Botshabelo, Middelburg en vanaf 1973 het hy ook vir die Stigting toesig gehou oor die geskiedkundige sendingkerk en die ou pastorie. Die Stigting is baie dank verskuldig aan hom vir sy onbaatsugtige diens en het hom gevra om self iets vir ons lesers te vertel:

Gebore 1909 in Bückeberg, Duitsland, seun van 'n pastoor; grootgeword in Hamburg, gematrikuleer op die "Johanneum" (gestig 1529), gekwalifiseer as onderwyser aan die Universiteit Hamburg in 1931. 1937 na Suid-Afrika gekom, op kontrak met die Duitse Skool, Johannesburg. In Januarie 1939 met Elfriede Eggers getroud, 'n verpleegster van Hamburg. Gedurende die Tweede Wêreldoorlog in Baviaanspoort geïnterneer, 1946-1948 weer onderwys aan dieselfde skool in Johannesburg gegee. 1949 'n onderwyspos aanvaar by die

Mnr Werner Gastrow.

Botshabelo-Opleidingskollege, wat des tydts aan die Berlynse Sendinggenootskap behoort het. Dis vandag 'n staatskool wat nog swart onderwysers oplei.

Toe ek in Desember 1948 met my vrou, twee baba-seuntjies, 'n kat en al ons wêreldlike besittings op 'n 3-tonvragmotor by ons ouderwetse onderwysershuis op Botshabelo aangekom het, het ons onmiddellik tuisgevoel. Die mense was vriendelik – daar was nog vier ander blanke families wat aan die kollege of aan die sending verbonde was. Verhoudings tussen swart en wit was goed.

Vir ons kinders (later het dit vier geword) was dit 'n paradys. Onder die ou geboue van die sendingstasie en skool het veral die murasie van die fort, wat op 'n rantjie bokant die stasie gestaan het, en die omgewing oorheers het, aantrekkingskrag as 'n ideale speelplek vir hulle gehad.

Alhoewel die oorspronklike Fort Wilhelm erg met hoë gras, doringbosse en bome toegegroei was, was die mure en die toring basies nog ongeskonde. Net die boonste laag klippe van die muur en die boonste derde van die toring was verbrokken of afgehaal as boumateriaal.

Nadat die fort in die vroeë sestigerjare “weer ontdek” was en bekend geword het, het die Stigting Simon van der Stel op inisiatief van dr. W Punt en in samewerking met die Berlynse Sendinggenootskap die fort met 'n paar hektaar land van die omgewing oorgeneem en twee handige en ervare arbeiders aangesel wat goed was in messelaarswerk en klipbouwerk: Jonathan Marokane en Hesekiël Maako. Hulle het met veel moeite die binnekant en die omgewing van die fort skoongemaak en onder die vakkundige leiding van die Stigting se argitekthe die klipmure en die toring volgens ou prente gerestoureer. Dit was seker 'n jaar se werk. Die eerste ereopsigter, wat toesig gehou het, die in-

komste van die fort beheer, lone uitbetaal ensovoorts, was mnr. C de Groot, die hoof van die Opleidingskollege Botshabelo. Na sy vertrek in 1964 het ek sy pligte by die fort oorgeneem.

Na Jonathan Marokane in die middel-sestigerjare oorlede is, was Hesekiël Maako die opsiner by Fort Merensky, soos dit nou genoem was, en hy het die Fort met sy omgewing in orde gehou, toegangskaartjies verkoop, die Suid-Afrikaanse vlag op naweke gehys, en besoekers op hulle versoek oor die geskiedenis van die plek, waarvan hy 'n goeie kennis het, ingelig.

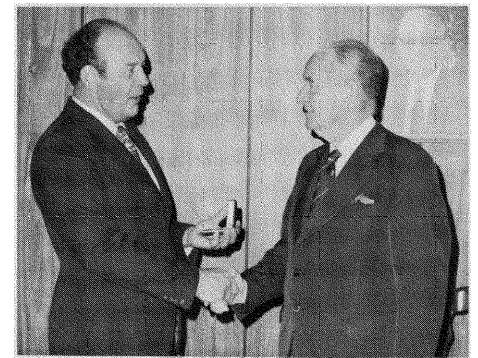
Einde April 1979 het hy afgetree omdat die Stadsraad van Middelburg in ooreenkoms met die Stigting Simon van der Stel die Fort oorgeneem het, en hy met sy 88 jaar plek moes maak vir 'n jonger man. Hy kan van nou af al sy aandag aan sy stokperdjie bestee, naamlik sy praktyk as kruiedoktor, waarvan hyself met vir sy ouderdom verbasende fiksheid – hy kan nog hardloop soos 'n jong man as hy haastig is – met sy opgeruimdheid en sy goeie geheue, sy beste reklame is. Ons twee het goed saamgewerk.

Nadat ek 25 jaar op Botshabelo onderwys gegee en gewoon het, het ek in 1974 met pensioen afgetree en na Middelburg vertrek en het van daar tot 1 Mei van hierdie jaar toesig oor die Fort en die geboue van die vroeë sendingstasie gehou.

direksie die belangrikste bydrae ter bevordering van die goeie betrekkinge tussen Nederland en Suid-Afrika gelewer het. In 1977 het die keuse op dr. Willem Punt geval. Vanweë onvoorsiene omstandighede is die toekenning tot 1978 uitgestel.

Dr. Nel het by die geleentheid gesê dr. Punt het hom sy ganse lewe deur beywer vir die handhawing en bevordering van goeie betrekkinge met die stamland, Nederland.

Danksy sy ywer en volharding en die welwillendheid van die Nederlandse regering, is De Fonteyn, geboortehuis van Jan van Riebeeck, in Culemborg vandag 'n lewende monument vir hierdie kultuurman se idealisme en realisme.

Prof P G Nel (links) oorhandig die NZAV-erepenning aan dr W H J Punt.

Dr Punt word vereer

Die NZAV-erepenning is onlangs aan dr. W H J Punt deur prof. P G Nel, nasionale ondervoorsitter en voorsitter van die GNSA (Pretoriatak) en ondervoorsitter van die Stigting Jan van Riebeeck oorhandig.

Die 97 jaar-oue NZAV loof jaarliks (indien geregverdig) 'n erepenning uit aan die persoon wat na die mening van die

Voorraansig NZAV-erepenning.

Foto: Frik Dreyer

Correction

On page 11 of Restorica 5 the caption of the picture should be: Foundation erects another commemorative plaque. From left Mr Justice M A Diemont, Western Cape member of the Foundation's National Council, Mr S G Wolhuter, Manager of Barclays Bank, Mr E D Andrews, past-chairman of the Foundation's Regional Committee. We apologise for the error.

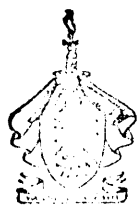
Editor

Dr en Mev Naudé vyftig jaar getroud

Dr en mev S Meiring Naudé het onlangs hul goue bruilof gevier. Namens die personeel en al ons lede wil ons hulle van harte gelukwens met die besondere geleentheid.

Op 18 Mei 1979 het dr Naudé sy agste eredoktorsgraad ontvang. Die Universiteit van Suid-Afrika het dit aan hom toegeken vir sy bydrae tot die wetenskap.

**Van links na regs:
Charl, Frederik, Dr Naudé, mev Naudé,
Benie, Stefanie, Annette, Cecile**

TERRY McDONOGH & COMPANY (PTY) LTD INSURANCE BROKERS

We are the Brokers to the Foundation and are represented in all the major cities in the Republic and the Homelands.

Our service include:

1. Personal Insurances
2. Business and Farm Insurances
3. Stud Cattle and Race Horses
4. Life Assurances
5. Group Life Schemes
6. Group Pension Schemes

We can also provide War and Terrorist Personal Injury Cover for:

- a. Persons doing military training (3 weeks or 3 months)
- b. Persons travelling on Holiday or Business either overseas or to S.W.A. and Rhodesia.

Ons het 'n wyn gemaak - Carlonet

... en hier op die historiese Uitkyk Wynlandgoed weet ons dat Uitkyk Carlonet W.O.S. een van die edelste Kaapse rooiwyne is wat nog ooit gemaak is.

Kyk deur die helder dieptes van die ryk donkerrooi na die volrype rondheid van die aristokratiese Cabernet Sauvignon-druif.

Ervaar die talmende boeket wat so kenmerkend is van hierdie skaamdraende wingerdstok.

Proe in sy robuuste volheid die vrugbare leem-rooigrond van Uitkyk en die rypheid van die droë somerson.

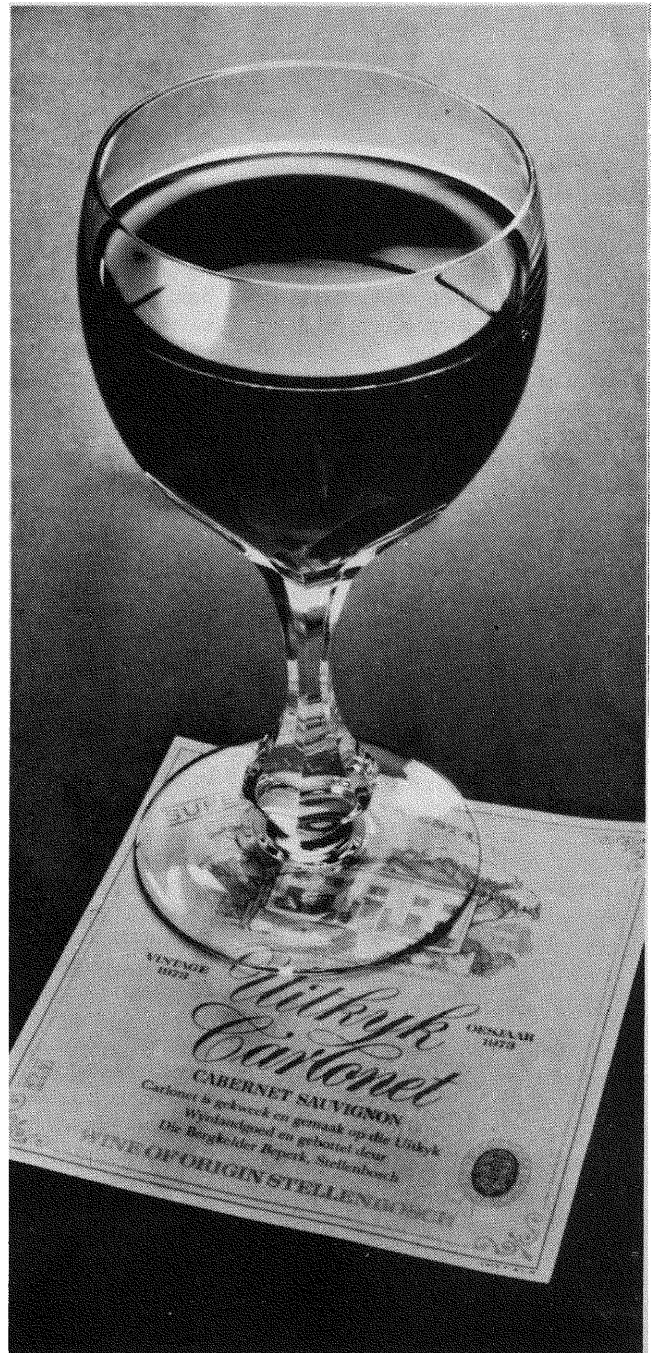
Drink dit nou met kennersgenot, of lê dit in u kelder neer in die wete dat u dit jaar na jaar met steeds groter waardering sal geniet.

*Uitkyk
Carlonet*

'n Volrondige, droë rooiwyn.

1973 en 1974 Uitkyk Carlonet Cabernet Sauvignon is deur die Wyn- en Spiritusraad geklassifiseer as 'n Wyn van Oorsprong - Superieur - die hoogste moontlike klassifikasie wat slegs aan 'n wyn van uitsonderlike gehalte toegeken mag word.

Ook afkomstig van die Uitkyk Landgoed:
Uitkyk Carlsheim - Uitkyk Riesling -
Uitkyk Late Harvest.

Gebore en getoe op die Landgoed. Gebottel en bemark deur Die Bergkelder.

BB97A/R

"Mea Vota", Rissikstraat 62, Pretoria, 'n Sunnysidese herehuis

DR H M REX

1. Pretoriase woonbuurtes en woonhuise (1854-1902)

Wanneer foto's van Pretoria uit die sewentiger- en tagtigerjare van die vorige eeu bekyk word, is dit opvallend dat die woonhuise, openbare en sakegeboue sowel as die kerkgebou op Kerkplein, wat sedert 1854 algaande op die sentraalgeleë kerkplek en dorp opgerig is, gekenmerk word deur hul witgekalkte mure en netjiese grasdakke. Dekades lank was die bekoorlike en skilderagtige grasdakwoning kenmerkend van Ou Pretoria sedert sy stigtingsjare en het die waardige en dienlike woonhuise onderdak en leefruimte gebied aan alle lae van die Pretoriase samelewing.

Dit was eers tydens die sewentigerjare dat sinkdakke op enkele openbare en sakegeboue asook woonhuise hul verskyning begin maak het en die tradisionele grasdakke deur sinkdakke vervang is.

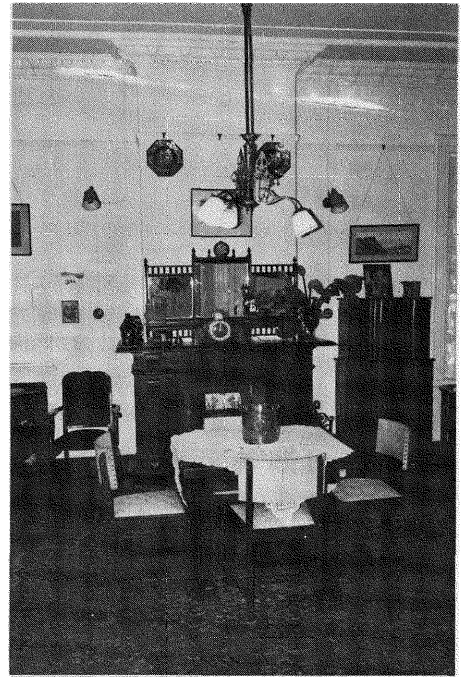
Voorraansig van Mea Vota, 'n Sunnysidese herehuis.

Waar die eerste Ou Goewermentsgebou aan Kerkplein vanaf sy oprigting in die sestigerjare tot met sy sloping in 1888 'n grasdak gehad het, het die kantore wat omstreeks 1870 aan die agterkant van dié gebou in winkelhaakvorm tot stand gekom het, 'n plat sinkdak gekry. Toe die sinkplate vir die regeringskantore teen die einde van die sestigerjare in Pretoria aangekom en die burgers van die stad geweet het dat die regeringskantore vanweë geldgebrek nie spoedig opgerig sou kon word nie, het een van die onderneemende handelaars van Pretoria die owerheid gevra of hy die sinkplate intussen kan oorneem en gebruik en dan mettertyd, wanneer die owerheid met sy bouprogram kan voortgaan, dieselfde aantal sinkplate terugbesorg!

Die woonhuise wat mnr Japie de Villiers en vise-president Piet Joubert in die eerste helfte en teen die middel van die sewentigerjare vir hulself onderskeidelik in Andries- en Pretoriusstraat gebou het, en die nuwe woonhuis wat vir president Kruger tydens sy afwesigheid in Europa in 1883/4 in die sogenaamde "cottage"-styl ontwerp is deur 'n Kimberleyse argitek, Tom Claridge, in opdrag van die sakeman en nyweraar, A H Nellmapius, het by voltooiing in baie opsigte, veral ten opsigte van die gebruikmaking van sink in plaas van gras as dakbedekking, verskil van Joubert en Kruger se woonhuise wat deur eersgenoemde in Wakkerstroom en laasgenoemde in Rustenburg-distrik en op Pretoria opgerig en bewoon is. Die oprigting van die De Villiers-woning (later "Ulundi House" genoem deur Sir Theo Shepstone en sy amptenare) vóór 1873, van die vise-presidentwoning in Pretoriusstraat omstreeks 1875, en van die presidentswoning in Kerkstraat ongeveer tien jaar later – al drie met sinkdakke – en sedert daardie jare ook deur 'n aantal ander Pretorianers, het 'n nuwe tydperk op die gebied van woningbou in die Zuid-Afrikaansche Republiek ingelui.

'n Faktor wat destyds ook in toenemende mate 'n rol begin speel het, was dat – in teenstelling met die voorafgaande twee dekades – opgeleide argitekte en tekenaars, benewens timmermanne met kennis en ervaring van die ontwerp van geboue, hul verskyning op die regeringsetel begin maak en hul stempel op boukunstige en boukundige gebied begin afdruk het.

Die totstandkoming van die argitek-

Die interieur van Mea Vota word gekenmerk deur sierlike plafonne, vuurherde en teëls.

Pragtige houtwerk versier die interieur van Mea Vota.

ontwerpte Krugerwoning en enkele ander Pretoriase woonhuise, sakegeboue en die nuwe kerkgebou van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Pretoria in 1884/5 met sy sierlike toring, het nie net saamgeval met die herstel van die Republiek nie, maar ook plaasgevind op die vooraand van die dramatiese verbetering van die finansies van die Zuid-Afrikaansche Republiek na die ontdekking en ontginning van goud op die Witwatersrand. Die ontdekking van goud op die Rand in 1885 en die daaropvolgende ontginning van die ryk goudriwwe, het nie net die finansiële toestand van die Republiek radikaal ten goede verbeter nie, maar ook meegebring dat duisende immigrante uit sy buur- en stamlande die land binnegestroom het.

Waar daar in die sewentiger- en in die eerste helfte van die tagtigerjare slegs enkele argitekte in Pretoria werksaam was, het daar vanaf 1886 'n hele aantal deeglik opgeleide boukundiges, tekenaars en argitekte uit Nederland, uit ander Europese stamlande en uit die suidelike buurstate hulle in toenemende getalle in die Republiek kom vestig. Die toestroming van duisende mense uit alle wêrelddele en lande na die Republiek en sodoende sommiges van hulle ook na die regeringsetel, het sedert die tweede helfte van die tagtigerjare 'n behoefte aan meer en beter ontwerpte en geboude woonhuise laat ontstaan, en in dié dringende behoefte moes die argitekte en boukontrakteurs voorsien.

Die behoefte aan meer erwe vir die oprigting van woonhuise het reeds in die sewentigerjare begin ontstaan, terwyl dié behoefte tydens die Engelse Besetting van Pretoria (1877-1881) nog verder toegeneem het. Met die beskikbaarstelling van woonerwe aan die suidekant van Visagie-

straat en rondom die Botaniese Tuin (huidige Burgerspark) in die sewentigerjare, het die woonhuise, wat van toe af vir daardie omgewing, die hoër-geleë sogenaamde "longe van die dorp", ontwerp is, 'n nuwe beeld en karakter vertoon, in vergelyking met die oorspronklike woonhuise en sakegeboue wat sedert 1854 tot stand gekom het op die dorpsgebied wat deur Potgieter-, Schutte(Boom)-, Du Toit- en Visagiestraat ingesluit is.

Hierdie woonhuise van die hoë amptenare, welgestelde burgers en beroepsmense van Pretoria, was gekenmerk deur sinkdakke en 'n verskeidenheid van nuwe stylelemente. Waar die nuwe tendens reeds in die sewentigerjare opgemerk kon word, het dit in die tagtigerjare verdere momentum gekry, totdat dit sy hoogtepunt in die negentigerjare bereik het. Op daardie stadium het die woonhuise, sake- en openbare geboue wat die regeringsetel versier het, 'n weerspieëling geword van die bloei van die Republiek en die welgesteldheid en die betreklike hoë lewenspeil van die inwoners van Pretoria.

Waar die eenvoudige en dienlike grasdakhuse deur die eerste inwoners van Pretoria self gebou is of, so nie, met die aktiewe hulp van tydgenote soos Frans Schutte, Louis en Lionel Devereux, William Skinner en Kootjie en Hendrik Vermeulen, wat kennis gehad het van messel- en skrynwerk en die Vermeulenbroers bedrewe grasdekkers was, daar vind ons dat sedert die sewentigerjare opgeleide argitekte en tekenaars uit verskillende lande hul opwagting in Pretoria begin maak het en hul dienste as ontwerpers van woonhuise en ander geboue aangebied het. Die name van W A de Rapper, Van der Veen, Inglesby, Tom Claridge, C Engelmohr en Johan Rissik kan in hierdie verband genoem word.

Sedert die tweede helfte van die tagtigerjare, maar veral in die loop van die negentigerjare, die sogenaamde Goue Dekade van die Zuid-Afrikaansche Republiek, was daar onder die duisende immigrante wat uit alle windstreke van die aarde na die Republiek gekom het op soek na rykdom, ook 'n aantal argitekte en boukundiges soos Gerrit Pierneef, Klaas van Rijsse jr, Leslie Simmonds, Sytze Wierda en verskillende ander.

Toe die beskikbare opgemete erwe in Pretoria, oorspronklik afgebaken of opgemeet deur die Devereux-broers, Wm Skinner en A F du Toit (1954-1859) en in die tweede helfte van die sewentigerjare heropgemeet en van nuwe nommers voorsien deur A H Walker, in die tagtigerjare bebou of verkoop was, het daar 'n behoefte aan nuwe woonbuurtes ontstaan ten einde te kon voorsien in die al groter wordende aanvraag na nuwe erwe.

Om in dié behoefte te voorsien, het die woonbuurtes Sunnyside, Arcadia en Muckleneuk in die tweede helfte van die tagtigerjare op die oostelike helfte van

die plaas Elandspoort tot stand gekom. Die oudste gedeelte van Arcadia is reeds in 1887 deur landmeter Hamilton Relly uitgemeet op 'n terrein wat ingesluit word deur Du Toit-, Visagie- en Strubenstraat en die Apiesrivier. In 1890 en daarna is die res van Arcadia aan die oostekant van die Apiesrivier opgemeet. In 1887 het Johan Rissik met sy opmeting van Sunnyside die middelste eenderde gedeelte van die oostelike helfte van Elandspoort begin. 235 Erwe, elkeen 117 by 220 voet groot, is opgemeet tussen die Apiesrivier in die weste, die Walkerspruit in die noorde, Buitenstraat (tans Bourkestraat) in die ooste en Walkerstraat in die suide. Die opmeting van Muckleneuk, ten suide van Walkerstraat, het in 1889 begin en is in 1893 deur M H Walker voltooi. Die woonbuurt Trevenna het in 1888 tot stand gekom en in die loop van die negentigerjare is die aanvanklike opmeting van Arcadia, Sunnyside en Muckleneuk verder voortgesit en afgesluit. Reeds in Augustus 1890 is die voorstede van Arcadia, Sunnyside en Muckleneuk, sover as wat dit op daardie tydstip opgemeet was, deur 'n regeringsproklamasie by die dorpsgebied van Pretoria gevoeg. Met die opmeting van die oudste gedeelte van Sunnyside in 1887 en die beskikbaarstelling in 1888 van 235 erwe vir die oprigting van woonhuise, het die geleentheid vir argitekte gekom om 'n groot aantal en verskeidenheid van woonhuise vir hul kliënte te ontwerp.

Op die gebied van woonhuisbou het daar rondom die jaar 1890 'n aanmerklike verandering ingetree. Sierlike enkel- en dubbelverdiepinghuise met hul kenmerkende daktorings en rykversierde interieurs is ontwerp en gebou, nie net in die oudste woongedeelte van Pretoria en in die omgewing van die hoër-geleë Burgerspark nie, maar in toenemende mate ook in die mooi-geleë nuwe woonbuurtes aan die oostekant van die Apiesrivier en tussen Meintjieskop in die noorde en die Bronberg in die suide.

As tipiese voorbeelde van die spoggerige en deftige woonhuise wat in die negentigerjare vir vooraanstaande en hooggeplaaste inwoners van Pretoria opgerig is, kan 'n aantal woonhuise in die eertydse Maréstraat tot sover as Van der Waltstraat opgenoem word: Die "Zasmhuis" (Middelberg), op die hoek van Markt- en Maréstraat, "Barton Keep" (Bourke), woonhuis van boukontrakteur J J Kirkness (waar die Ceres-woonstelle tans staan), Palm Villa (Hollard), woonhuis van staatssekretaris N J R Swart (reeds in die sewentigerjare op die hoek van Andriesstraat gebou), woonhuis van timmerman/argitek C Engelmohr, "Melrose House" (Geo Heys), sierlike opsigterswoning in Burgerspark, en "Park Zicht" (Adv Kleyn).

Maréstraat (sedert 1931 bekend as Jacob Maréstraat) het vanaf 1887 aangesluit by Rissikstraat wat in daardie jaar in Sunnyside

Kaggel in woonkamer, Mea Vota.

side tot stand gekom het en ook in daardie nuwe oostelike straat sou in die negentigerjare 'n aantal sierlike en deftige woonhuise opgerig word, een waarvan kort voor die einde van die vorige eeu op 'n gedeelte van erf nr 8 op die hoek van Rissik- en Presidentstraat (tans Gerard Moerdykstraat) opgerig sou word en wat vandag die naam "Mea Vota" dra.

Die woonhuise wat so pas genoem is, maak maar net 'n klein aantal uit van die groot aantal indrukwekkende woonhuise wat in die loop van die negentigerjare in Pretoria opgerig is. Die deftige wonings het 'n radikale breuk gevorm met die tradisionele aangepaste Kaaps-Hollandse woonhuisstyl, wat oor 'n tydperk van byna vyf dekades in dorpe van die Zuid-Afrikaansche Republiek toegepas is.

Naas argitekte soos De Zwaan, Frans Soff, die gebroeders Weyers, Vixseboxse, Meischke, Lindhorst, Emly, Van Rijsse, Wierda en ander ongenoemde argitekte van die "Departement van Publieke Werken", moet ook die argitekte en ingenieurs van die Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij (NZASM) met besondere waardering genoem word. Benewens die bydrae van die ZASM op ekonomiese, finansiële, nywerheids- en verkeersgebiede in die Zuid-Afrikaansche Republiek, het dié spoorwegmaatschappij ook 'n waardevolle bydrae op die gebied van die openbare werke en boukuns gelewer. Sierlike stasiegeboue op Middelburg, Heidelberg, Krugersdorp en Klerksdorp, en openbare werke van 'n diverse aard, is deur argitekte in Nederland en in die Republiek ontwerp en hier met sorg opgerig.

Ook vir hul hoofamptenare is waardige en stylvolle woonhuise opgerig, waarvan die Zasm-huis vir die hoofbestuurder in Markstraat 'n sprekende voorbeeld was. Een van die mooiste en mees sprekende voorbeelde in hierdie verband, was die herehuis wat ingenieurs Westenberg en Van der Made vir hulleself ontwerp en teen die einde van die negentigerjare in Rissikstraat, Sunnyside laat bou het en wat 'n tyd lank deur hulle bewoon is.

2. Erf Nr 8, op die hoek van President- en Rissikstraat, Sunnyside

Toe daar in 1887 begin is met die opmeting van Sunnyside deur Johan Rissik, is rekening gehou met die ligging van Maréstraat wat vanuit 'n westelike rigting tot by die Apiesrivier geloop het, aanvanklik in werklikheid net tot by Van der Waltstraat. Die uitleg van Sunnyside is daarom op so 'n wyse beplan dat een van sy belangrikste strate wat van wes na oos sou loop, by Maréstraat sou aansluit en Rissikstraat genoem sou word. Na die oostekant, by Buitenstraat sou dit aansluit by Walkerstraat. Walkerstraat, wat vernoem sou word na die Walkers van Muckleneuk en wat kort daarna uitgemeet is, sou dan terselfdertyd die grens vorm tussen Sunnyside en Muckleneuk (Groothoek). Mearsstraat, wat Walker-

en Rissikstraat sou kruis, het tot stand gekom waar die ou eertydse jag- en trekpad vanuit die suide oor die oostelike gedeelte van die plaas Elandspoort via Walkerspruit in 'n noordelike rigting gegaan en waarvan 'n vertakking by Leeu-drift (die teenswoordige Leeubrug) oor die Apiesrivier in die rigting van Kerkplein weggeswaai het. Met die opmeting van Sunnyside het daar naas die belangrike Mearsstraat, nog twee dwarsstrate aan sy westekant in die rigting van die Apiesrivier ontstaan, te wete Joubert- en Presidentstraat. Laasgenoemde twee strate het aan die suidekant toegang verleen tot *Harmonie*, een van die verskillende klein plasies in die onmiddellike omgewing van Ou Pretoria. Aanvanklik was Presidentstraat (tans Gerard Moerdykstraat) die mees westelike straat van Sunnyside en het die boomryke, onopgemete stuk grond tussen Presidentstraat en die Apiesrivier bekend gestaan as *Lovers' Walk*. Op 'n latere stadium het Van Boeschotenlaan ontstaan en is so doende nog 'n verdere aantal erwe tussen laasgenoemde straat en Presidentstraat uitgemeet.

Erf nr 1 van Sunnyside het op die suidelike punt van Presidentstraat en teenaan die *Harmonie*-landgoed tot stand gekom, terwyl Erf nr 7 te staan gekom het op die hoek van President- en Rissikstraat. In die blok erwe wat ingesluit is deur die *Harmonie*-landgoed, President- en Rissik- en Joubertstraat was daar dus 14 erwe en so was dit ook die geval met die blok aan die noordekant van Rissikstraat. In laasgenoemde blok het erf nr 8 op die hoek van Rissik- en Presidentstraat tot stand gekom met erf nr 9 aan sy noordekant en erf nr 15 aan sy oostekant. Die eerste eienaar van Erf Nr 8 was *Karl Bauer* wat op 12 September 1888 by wyse van 'n Akte van Oordrag in besit van dié hoekerf gekom het. In 1889 het Karl Bauer die erf, groot 178 vk roede en 108 vk voet en beskrywe as Erf 8, Gedeelte van Elandspoort 193, genoem Sunnyside, teen 'n bedrag van £200 verkoop aan *Pieter Jacobus Johannes van Rensburg* (Akte van Oordrag Nr 68/1889). Kragtens Akte van Oordrag Nr 2451(1897) het Marinus Franken, 'n bekende Pretoriase boukontraakteur en grondspekulant, en wie se seun 'n bekende Stellenbosse professor sou word, die erf teen 'n bedrag van £700 van Van Rensburg gekoop. Franken het die erf in drie gedeeltes onderverdeel, waarvan die middelste en oostelike gedeeltes van Rissikstraat en die westelike eenderde-gedeelte ook aan Presidentstraat gefront het.

Op 6 Junie 1898 het *Antonie Westenberg* en *Cornelis van der Made* die middelste eenderde-gedeelte, groot 57 vk roede en 64 vk voet en met 'n straatfront van 73 voet en 'n diepte van 120 voet, van Franken gekoop teen 'n bedrag van £425. By die Akte van Oordrag Nr 3154/1898 is daar 'n kaart van die destydse Landmeter-generaal aangeheg.

Kragtens Akte van Oordrag Nr 9508/1904, erf die weduwee *Eugenie Henriette van der Made*, geb Borel, 'n eenkwartaandeel van die middelste gedeelte van Erf Nr 8, terwyl *Eugenie Marguerite van der Made*, 'n minderjarige ongetroude persoon kragtens Akte van Oordrag Nr 9509/1904 ook 'n eenkwartaandeel van die middelste gedeelte van Erf Nr 8 geërf het. Met ander woorde in 1904 het die twee erfgename van Cornelis van der Made in besit gekom van die helfte-aandeel van die middelste gedeelte van Erf Nr 8.

Kragtens Akte van Oordrag Nrs 9510/1904 tot 9512/1904 erf *Eva Johanna Koning*, Gebore Westenberg, getroud in gemeenskap van goedere met *Johannes Koning*, *Frederik Westenberg* en *Hendrik Westenburg* elkeen eensesde-aandeel van die middelste gedeelte van Erf Nr 8. Met ander woorde die drie erfgename van Antonie Westenberg erf in 1904 gesamentlik die ander helfte-aandeel van die middelste gedeelte van Erf Nr 8. Die datum van registrasie van die Akte van Oordrag Nrs 9508/1904 tot 9512/1904 was in elke geval 12 Oktober 1904.

Op 2 Desember 1916 het *Hermannus Willem Hendriks*, kragtens Akte van Oordrag Nr 9033/1916, die middelste gedeelte van Erf Nr 8 vir die bedrag van £1 200 gekoop. In 1942 het *Anna Catharina Hendriks*, kragtens 'n testamentêre bepaling eienares van die middelste gedeelte van Erf Nr 8 geword (Akte van Oordrag Nr 11790/1942) en twee jaar later het *Lena Yuter* dieselfde gedeelte vir 'n bedrag van R3 400 van A C Hendriks gekoop (Akte van Oordrag Nr 4257/1944). Hierdie erfgedeelte, wat tans bekend staan as Rissikstraat 62, en waarop die bykans 80 jaar-oue herehuis uit die dae van die Zuid-Afrikaansche Republiek staan, het mettertyd in besit gekom van mev Noël-Barham.

3. Cornelis van der Made en Antonie Westenberg

Cornelis van der Made en Antonie Westenberg wat in Junie 1898 in besit gekom het van die middelste gedeelte van Erf Nr 8 in Sunnyside, en waarop hulle kort daarna 'n sierlike herehuis opgerig het, was albei werksaam as ingenieurs in diens van die ZASM en daarom word hierdie woonhuis geassosieer met die Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij en twee van sy toentertydse belangrike hoë amptenare.

Aangesien Westenberg se naam voorkom op die deportasielyste van Julie 1900 saam met die name van ander Nederlanders, is dit waarskynlik dat Van der Made en sy gesin ook ongeveer dieselfde tyd na Nederland gedeporteer is of, so nie, uit hul eie vrye wil na Nederland teruggekeer het.

Antonie Westenberg is op 30 Maart 1902 in Den Haag oorlede, gevolg deur sy vriend Cornelis van der Made op 12 September van dieselfde jaar te Vucht in die

provinsie Noord-Brabant. Ten tye van hul afsterwe was albei 44 jaar oud. In sy sterfkennis word Van der Made se beroep as 'n siviele ingenieur aangegee.

Uit sy boedelstukke blyk dit dat Westenberg ten tye van sy afsterwe 'n halwe aandeel besit het van die middelste gedeelte van Erf Nr 8, Sunnyside *met die daarop staande geboue*. Daardie eenderde-gedeelte van Erf Nr 8 is ten tye van die beredding van die boedel deur J R Dyer op £2 250 gewaardeer. Daarbenevens was Westenberg ook alleeneienaar van nog 'n derde-gedeelte van Erf Nr 8, naamlik die eenderde-gedeelte aan die westekant van die middelste gedeelte met die geboue wat daarop gestaan het. Hierdie gedeelte op die hoek van Presidenten Rissikstraat, is destyds deur Dyer op £500 gewaardeer.

Die totale bates van Westenberg se Pretoriase boedel het £1 685 bedra. Na aftrek van uitgawes en koste was daar £1 210.6.0 vir distribusie beskikbaar. Die drie erfgename wat uit die boedel van Antonie Westenberg gelykop gebaat het, was Hendrik Westenberg, Eva Westenberg, getroud met Johannes Koning, en Frederik Westenberg. Wat die familieverband tussen Antonie Westenberg en sy drie erfgename was, kon nie vasgestel word nie.

Soos in die geval van die boedel van Westenberg, is die boedel van Van der Made in 1903 ook beredder deur Frans Plantenga, 'n bekende agent/tonceelliefhebber van Pretoria. Na aftrek van die uitgawes en koste was daar £485.8.6d. vir distribusie beskikbaar, waarvan die helfte aan sy weduwee uitbetaal is en die ander helfte aan sy minderjarige dogter, Eugenie Marguerite van der Made.

4. Die Rissikstraatse herehuis en sy bewoners

Die besluit van Antonie Westenberg en Cornelis van der Made om 'n woonhuis in Pretoria te koop of so nie, dan 'n goedgeleë erf met die doel om daarop 'n deftige woonhuis te bou waarin Westenberg saam met Van der Made en sy gesin kon woon, is waarskynlik in die loop van 1896 of in die jaar daarna geneem.

Met die gesamentlike aankoop van die middelste eenderde-gedeelte van Erf Nr 8 in Rissikstraat het die geleentheid vir Westenberg en Van der Made gekom om vir hulle 'n woonhuis na hul smaak in

Sunnyside te bou. Wie die argitek was wat in 1896 die sierlike dubbelverdiepingherehuis met sy karakteristieke to-rinkie ontwerp het, kan nie met sekerheid gesê word nie. In Pretoria was daar destyds 'n hele aantal deeglik opgeleide Nederlandse argitekte werksaam en een van hulle kon van Westenberg en Van der Made 'n opdrag gekry het om vir hulle 'n herehuis te ontwerp. Maar aangesien Westenberg en Van der Made ingenieurs van beroep was wat hul opleiding en vorming in Nederland geniet het, was hul opleiding en praktiese ervaring van so 'n aard dat hulle self as argitekte kon optree. In hierdie verband word die naam van Westenberg dan ook spesifiek as die argitek van die herehuis genoem.

Wanneer presies die woonhuis voltooi en gereed was vir bewoning, kan ook nie met sekerheid gesê word nie, waarskynlik in die loop van 1899. Indien die Van der Made-gesin en hul vriend hul intrek in laasgenoemde jaar geneem het, was hul verblyf in hul nuutgeboude herehuis maar van korte duur. Na die inname van Pretoria deur die Britse soldate in Junie 1900, het die deportasie van Nederlandse burgers spoedig daarna plaasgevind. Al wat daarna in die woonhuis as 'n tasbare herinnering aan ingenieurs Westenberg en Van der Made oorgebly het, was 'n stuk spoorstaaf van die ZASM wat in een van die kamers op die tweede verdieping van die woonhuis ingebou is.

Aangesien verskillende woonhuise in die onmiddellike omgewing van die teenswoordige Pretoriase Onderwyskollege deur hoë amptenare en offisiere van die Britse besettingsowerheid bewoon is, bestaan daar 'n moontlikheid dat die ont-ruimde herehuis van Westenberg en Van der Made na die inname van Pretoria en die deportasie van die eienaars, deur Britse offisiere in gebruik geneem is tot na die oorlog. Op een of ander stadium na die Tweede Vryheidsoorlog het die gesin Hendriks in die herehuis gaan woon en 'n tyd lank het die bekende maj Kroon by dié Hendriksgesin ingewoon. Terwyl die familie Hendriks nog eienaars van die herehuis was, is dit 'n tyd lank aan die Pretoriase Normaalkollege as 'n studentekoshuis verhuur. Vandat die gesin Noël-Barham in die huis woon, het dit, vanweë mev Noël-Barham se leiden-

de aandeel op die gebied van die amateurtoneel, bekendheid verwerf as 'n eersterangse kultuursentrum.

Wanneer foto's van die huis soos dit vandag daar uitsien, vergelyk word met vroeëre foto's wat van die huis uit verskillende hoeke geneem is, is dit opmerklik dat die balkon bokant die hoofingang en voor die kamers van die tweede verdieping, op een of ander stadium na die veertigerjare verander is. Die ysterpilare wat aanvanklik die balkon by die voorste trappe gestut het, is vervang met marmersuile waarbo 'n sierlike halwe boog aangebring is as deel van 'n muur wat in die plek van die oorspronklike ysterstutte, onder die balkon gebou is. Ook die traliewerk van hout rondom die balkon is vervang en verander om aan te pas by die muur waarop dit rus. Waar die vloer van die balkon oorspronklik bestaan het uit dik breë planke wat 'n halfduim uitmekaar getimmer was, het dit mettertyd 'n ander waterdigte bedekking gekry.

Die interieur van die woonhuis word gekenmerk deur sierlike houtwerk, plafonne, vuurherde en teëls wat uit die vorige eeu dateer. 'n Kunstig ontwerpte houttrap wat by die hoofingang na die tweede verdieping lei, trek die aandag by die binnekoms van die woonhuis, so ook die lampe en kandelare. Die beplanning en plasing van die verskillende vertrekke op die benede- sowel as op die tweede verdieping wek die indruk dat die argitek wat die herehuis ontwerp het deeglike aandag aan die funksie van die verskillende vertrekke gegee het en dat alles moes bydra tot die aangename en gerieflike bewoning van die woning. Indien die herehuis gemeubileer kan word in die styl van die einde van die vorige eeu, sal die Hollands-Afrikaanse atmosfeer wat destyds tydens die bewoning van die Van der Made-gesin en Westenberg, in die huis geskep is, in werklikheid eers herskep kan word en tot sy reg kom. Die ou herehuis het nietemin nog 'n besondere atmosfeer behou en die besoeker word onmiddellik verplaas na jare lank verby. Per slot van sake herinner die Rissikstraatse herehuis ons aan immigrante uit ons Dietse stamland wat bykans 'n eeu gelede uit idealistiese motiewe na die Republiek gekom het ten einde 'n aktiewe bydrae te lewer tot die opbou van 'n Hollands-Afrikaanse staat en kultuur in die binneland van Suid-Afrika.

Baroque) and is the only surviving example of commercial architecture in that style. The design is based on a portion of the facade of the new Louvre (Paris) by Visconti and Lefuel (built 1852-7). It also reflects the treatment used by Sir Charles Barry in the Halifax Town Hall (built 1860-3).

Although there is no record of the original plans, the design reflects the hand of a competent architect. This is evident in

Markham's Building

J CAMPBELL-PITT, Transvaal Provincial Institute of Architects

Markham's is the second oldest retail business in Johannesburg still operating from the same premises. When it was bought by the Foschini group, the name was not changed.

Markham's Building was erected in 1896/7, and is one of the five oldest surviving buildings of historical and architectural significance in the city. It was designed in the Second Empire Style (French Neo

Historic Markham's Building in the heart of Johannesburg.

Photo: *The Star*

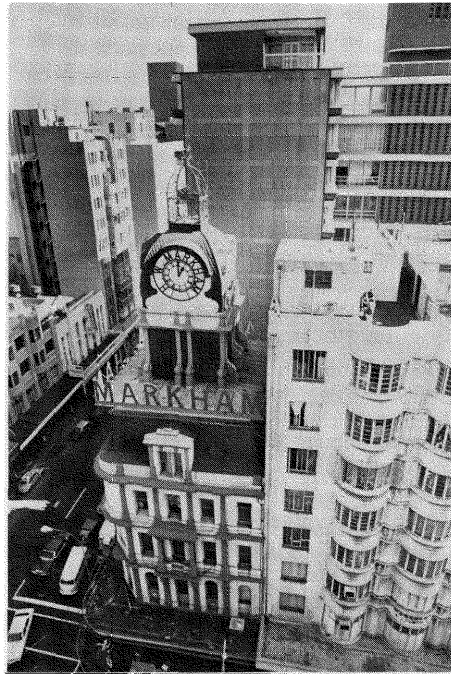
the masterful way in which the classic quality of the facade has been handled. Realising the importance of this corner site the designer created a building of tower-like massing which not only serves as an important forerunner of architectural development, but is also an example of a building being treated three-dimensionally, as opposed to the two-dimensional street facade treatment which was commonplace at that time.

The structure of Markham's was an achievement in its time, having load bearing brick walls together with cast iron stanchions supporting the internal structure. The partially red brick and plastered wall surface is heavily moulded with classical textures such as pilasters, cornices and balustrades. Originally the building was surrounded on its street front by a verandah at ground floor level which has been replaced by a reinforced canopy. The brickwork was more recently plastered, and some of the detail was thereby lost. Nevertheless the building still retained most of its character and sound construction.

The building was lavishly decorated in 1897 for the Diamond Jubilee of Queen Victoria's accession to the throne and also for the coronation of King Edward VII in 1902.

Markham's Building did not stand alone for long. The addition of Cuthbert's in 1904 and Chudleigh's (now the OK Bazaars) in 1912 were positive signs of confidence in the rapidly growing town of Johannesburg.

Markham's became a landmark. For two decades the clock tower loomed over the rough mining town like a grand

A close-up view of Markham's Building, Johannesburg.

Photo: *The Star*

palace. It was also a favourite meeting place.

The clock face has its reminders of the roughness and exuberance of the mining community – there are five bullet holes in the southern face, a remnant of some wild shoot-out in Eloff Street.

The room in the roof below the clock was used for several years as a studio by the artist C H Maltby. (He painted four delightful water colours of Barnato Park in 1897 which was to be the home of Barney Barnato). There is evidence today on the wooden walls of the studio of some sketches and flora designs by other artists who worked there.

Last year the owners, Foschini, decided that the time had come to replace Markham's with a more modern office com-

plex, and it was discovered that demolition tenders had gone out. The Transvaal Provincial Institute of Architects and the Johannesburg Historical Foundation immediately sprang into action.

Structural engineers were asked to make a study of the building. Their decision – that the building was still structurally sound – added fuel to the growing fire. Also, it was felt that, because of its unique architectural and historic significance, it was a building eminently suited for conservation.

The Transvaal Provincial Institute of Architects in conjunction with the Johannesburg Historical Foundation and other interested bodies set about to gauge public reaction to the proposed demolition. Petition forms were drawn up, and over 26 000 signatures were gathered in a two-day period. The press gave their wholehearted support throughout the campaign, and beyond.

Dr Piet Koornhof, then Minister of Sport and Education, received a delegation comprising members of the Institute and the Johannesburg Historical Foundation, and the petitions were handed over. Dr Koornhof took a very active interest in the campaign, and chaired several meetings in his office in Pretoria.

The owners of the building, Foschini, and their architects, finally reached a compromise. They produced a plan that would save the facade whilst allowing for interior modernisation. It is an appropriate decision. The Central Business District Association has declared that part of Eloff Street is to become a pedestrian mall, and the elegant old building will take on new meaning when the mall has been completed. Markham's could well become the fashionable spot it once was.

Right now only the facade of the building is visible. Demolishers have gutted the remainder, and construction on the new interior is expected to begin shortly.

Landboumuseum vir die nageslag

WILLEM LOUW

Ongeveer 40 kilometer van Kerkplein in Pretoria, langs die ou hoofpad na Bronkhorstspuit, lê die historiese plaas Kaalfontein wat reeds etlike geslagte in die besit van die nageslag van Willem Petrus ("Willem Wragtig") Prinsloo is. Die plaas is nou in die besit van sy agterkleindogter, mev. Miertjie le Roux (gebore Prinsloo). In 1976 het sy dit goed gedink om 'n deel van die plaas waarop die ou familie-opstal geleë is, aan die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum te skenk. Die Raad van die Museum het dan ook heel tereg besluit om 'n landboumuseum op die deel op

te rig.

Die regering het gedurende September 1976 die groen lig vir hierdie besluit gegee en die Museum het dadelik aan die werk gespring met die restourasiewerk aan die opstal en die buitegeboue.

Die Landboumuseum, wat as die Willem Prinsloo-opeluglandboumuseum bekend sal staan, sal uit twee dele bestaan. Die deel waarop die opstal staan, sal as 'n historiese opstal en plaaswerf ingerig word. Die huis is gerestoureer en word tans gemeubileer. Verskeie van die meubelstukke is reeds geslagte lank in die besit van die Prinsloos. Op die werf is ook

Die historiese opstal op die plaas Kaalfontein voordat daar 'n aanvang met die restaurasiewerk geneem is.

'n smidswinkel met al die bypassende gereedskap en 'n watermeul aangebbring. Ander besienswaardighede op die historiese deel is 'n bees- en skaapkraal asook 'n bees- en 'n skaapdip. 'n Afdak is ook vir die uitstalling van historiese plaas-implimente opgerig.

Op die ander deel van die museumterrein verrys tans 'n moderne gebou waarin die ontwikkeling van die landbou uitgebeeld sal word. In hierdie deel sal die besoeker 'n kykie kan kry van die boerderymetodes en boerderyhulpmiddels van gister en eergister. Verder word fasiliteite ingerig vir besoekers en veral die georganiseerde landbou, om byeenkomste te hou. Dit sluit 'n goed toegeruste saal, 'n kafeeria en 'n opelugarena in. 'n Werkplek vir die restaurateurs is reeds opgerig en daar word fluks met die restaurasie van die ou implimente gevorder.

Sedert die projek bekend gemaak is, het die Museum aanbiedinge van skenkings van ou plaasimplimente van regoor die land ontvang. Uitlopende implimente, soos ploë, dorsmasjiene, ou trekkers ens. is reeds by die Museum se versameling gevoeg en die Museum ontvang nog daaglik oproepe om implimente op plaase te gaan haal.

'n Ander interessante feit wat tydens die restaurasie van die plaas ondervind is, is die ruim bydraes wat die privaatsektor, die handel, landbou-unies, boereverenigings en die vervaardigingsbedryf tot ontwikkeling van die projek in die vorm van kontant en goedere gemaak het. Alhoewel die werk deur die Museum onderneem word, is dit inderdaad 'n volksprojek.

Die plaas en sy eienaars het 'n interessante geskiedenis. Die eerste Prinsloo wat op

die plaas gewoon het, was, soos reeds genoem, die legendariese Willem Petrus Prinsloo, algemeen bekend as "Willem Wragtig". Hy was die oudste seun van Willem Petrus ("Willem Spreeu") en sy vrou Maria Elizabeth. Laasgenoemde was die weduwee van Hendrik Frederik Prinsloo ("Hendrik Kasteel") wat in 1816 by Slagtersnek opgehang is. Die rol wat "Marthinus Kasteel" in die opstand teen die Engelse bewind tydens die Slagtersnek-rebellie gespeel het, is goed bekend. Van die 39 rebelle wat weens hulle aandeel aan die Slagtersnek-rebellie gevonis is, het sewe die van Prinsloo gehad en nog vyf ander was met Prinsloo-dogters

getroud.

"Willem Wragtig" is op 19 Februarie 1820 in Somersset gebore en is met Johanna Maria de Lange ("Prinsina"), dogter van Barend Jacobus de Lange op Winburg in die huwelik bevestig.

Die plaas Kaalfontein het oorspronklik aan Phillip van der Merwe behoort. Hy het die plaas aan die bekende "handelaar" Struben verruil vir 'n ploeg en negosieware. Struben het die plaas aan 'n sekere Munro verkoop en op sy beurt het "Willem Wragtig" die plaas uit Munro se boedel gekoop. Toe die egpaar hulle in 1888 op die plaas Kaalfontein kom vestig het, het hulle vyf dogters en drie seuns gehad.

Die opstal is reeds in 1882 gedurende die oorlog teen Mapog deur twee boere, Bap Masyn en Koos Koekemoer van die plaas Witfontein in die distrik Bronkhorstspuit gebou. Die opstal het nie Kitchener se verskroeiende aarde-beleid gedurende die Tweede Vryheidsoorlog vrygespring nie en is ook afgebrand. Na die oorlog is die huis herstel en die grassdak met 'n sinkdak vervang. Die plaas is aan die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum deur "Willem Wragtig" se agterkleindogter, Maria Elizabeth ("Miertjie") le Roux, gebore Prinsloo geskenk. Deur hierdie skenking het sy verseker dat die kleurryke verlede van haar voorgeslagte verewig word en dat die nageslag 'n blik kan kry op enkele fasette van die tradisiebelaaide landbou van Suid-Afrika.

Hierdie historiese plaas met sy gerestoureerde plaasopstal en bypassende historiese werf, word teen die einde van die jaar vir die publiek vir besigtiging oopgestel. Die moderne uitstallokale, kafeeria en lesingsaal sal hopelik gedurende 1980 voltooi word en nadat dit ingerig is, sal dit ook vir besigtiging oopgestel word.

Die ou Presidentswoning Potchefstroom

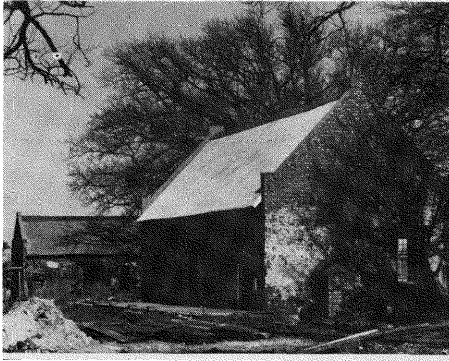
Die Potchefstroomse Stadsraad, sedert 1973 die besitters van die sogenaamde Ou Presidentswoning in Van der Hoffweg, Potchefstroom, onderneem tans die restaurasie van hierdie geskiedkundige woning onder leiding van 'n restaurasie-argitek.

Die woning wat in 1868 deur die eerste president van die Z.A.R., President M W Pretorius, gebou en tot 1894 bewoon is, word gerestoureer volgens die oorspronklike boustyl en grootte. Dit belooft om met sy ruim, rustige werf mooi aan te sluit by die nabygeleë Totius-huis museum as toeristaantreklikheid. Die bekende Oakdene, soos dit deur sy latere Skotse bewoners genoem is, se aansig en karakter is dus besig om heel-

temal te verander en te "verouder".

Deur die pleisterklei binne en buite te laat afkap het die argitek vasgestel dat die oorspronklike struktuur uit vyf vertrekke bestaan het, naamlik 'n sentrale voorhuis met twee slaapkamers aan die suidekant en die hoofslaapkamer en kombuis aan die noordekant.

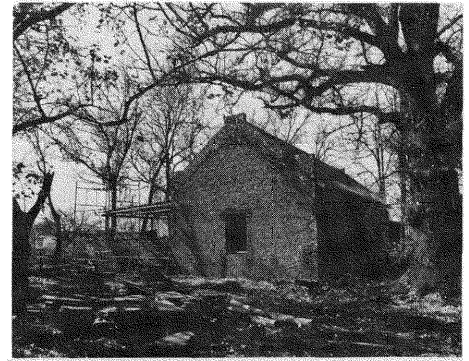
Nadat die vroeg-twintigste-eeuse Victoriaanse aanbouings en versierings verwyder is, kon die netjiese bouwerk van President Pretorius, met baksteenwerk in die Engelse verband, waardeur word. Baie ander interessante en ontbrekende inligting is deur die huis self geopenbaar namate die restaurasiewerk gevorder het. Die posisies van die oorspronklike vensters en deure kon vasgestel word, soos

Die Presidentswoning tydens restourasie.

Agterkant van Presidentswoning.

Die perdestalle by die ou Presidentswoning, Potchefstroom.

byvoorbeeld dié van die deur wat oorspronklik die kombuis en voorhuis verbind het maar later toegebou en in 'n kaggel omskep is. Teen die noordmuur is roet en as tussen die bakstene gevind wat 'n baie duidelike aanduiding was van die posisie en hoogte van die oorspronklike vuurherd en bakoonddeur. Die es en bakoond is reeds op hul oorspronklike plek in ere herstel.

Die President het tydens sy verblyf in Potchefstroom ook smidswerk gedoen. Die oorspronklike smidswinkel staan nog suid van die woning en sal saam met die ander buitegeboue deel vorm van die hele gerestoureerde kompleks. Die kareelaning wat die aanloop na die smidswinkel van die woning geskei het en wat glo baie doeltreffend teen die vlieëplaag was, bestaan ook nog en sal saam met die ou wingerd aan die oostekant van die huis en die pragtige ou oorspronklike eikebome van meer as honderd jaar oud die nodige versorging ontvang. Die parkedepartement van die Stadsraad onderneem die versorging van die terrein. Die herplanting van die historiese granaat- en kweperlanings, die aanplanting van 'n kruietuin, voerlandjies, en 'n outydse blomtuin sal afwisseling gee aan die outydse kweekwerf.

Aan die noordekant van die huis staan die waenhuis en perdestal. Op die voersolder is nog hooi (hawer) gevind en met die verwydering van die daksinkplate is die ou geelhoutbalke en dakkappe blootgelê. Die dakspare en deklatte is nog met rou riempies aanmekaar gebind. Daar is ook handgemaakte spykers gevind - party tot 15 sentimeter lank. Die moderne skuifdeure word met swaai-deure vervang, en die ingang verbreed sodat dit weer 'n verewa, soortgelyk aan die een waarmee die President gereeld tussen Potchefstroom en Pretoria gereis het, kan huisves. Die museum is in besit van 'n replika, vervaardig deur dieselfde wamakery wat die President se eie vere-

wa gemaak het. Hiermee het sy kleinseun in 1958 die reis tussen Potchefstroom en Pretoria onderneem, met die uitspanplekke wat die President gebruik het as besoekpunte. Daar is 'n goeie rekord van hierdie reis in die vorm van foto's, adresse wat op die verskillende plekke ontvang is en die kostuums wat gedra is, wat waardevolle uitstalmateriaal vorm.

In die perdestal is die oorspronklike geelhoutkrip aangetref met die bytmerke van Pretorius se spog-stalperde nog daarin te sien. Met die blootlegging van die oorspronklike vloer is gevind dat dit met keistene gelê is wat verhoed het dat nattigheid opdam en die perde vrotfoot kry. Die saalhake is nog aan die mure asook sekelmoete in die krip waarin die sekels gestee is om voer te sny. Daar is ook 'n watermeulsteen by die stalingang gevind wat vermoedelik deur die President op sy plaas Witstinkhoutboom gebruik is.

Tans lê die wesfasade van die huis, wat ook die vooraansig is, weer in lyn met die westemuur van die waenhuis en smidswinkel soos dit destyds dikwels die gebruik was. Alhoewel ou gedateerde fakture in die Potchefstroomse Museum aantoon dat sink reeds in 1868 in Potchefstroom beskikbaar was, dui die tradisionele breedte van die woning op 'n oorspronklike spitsgrasdak. Woonhuis en buitegeboue pronk dus reeds met goudgeel gedekte grasdakke.

Wanneer die onoordekte voor- en agterstoep klaar aangebou en die werf versorg is, sal hierdie grasdakwoning met sy waenhuis, stal en smidswinkel rustig herinner aan 'n dorps Boerekultuur wat reeds verbygegaan het.

Overvaal Museumus,
Jg. 5 nr. 2 en 3,
September 1978

Presidentswoning - voordeur.

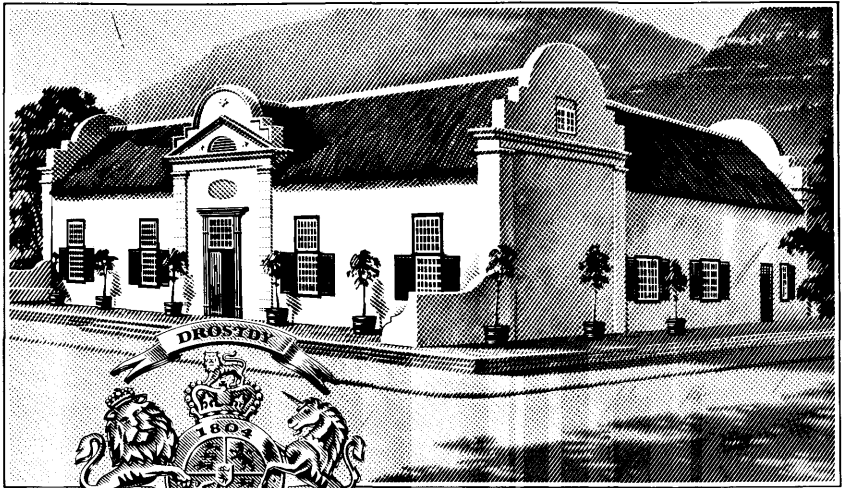

Binnekant die Presidentswoning.

(Al die foto's van Presidentswoning Potchefstroom, goedgunstiglik verskaf deur Transvaalse Museumdiens, Pretoria).

Barberton Restoration Fund

Previously acknowledged	R1 072,50
Risidale Primary School, Linden, Johannesburg	10,00
Mrs T G Hammond, Linden, Johannesburg	1,00
Mrs Myrtle Macpherson, Felicity and Clifford, Queenswood, Pretoria in memory of Jock Macpherson	50,00
Mrs Dorothy Nettman, Suzanne and Elizabeth, Lynnwood Park, Pretoria in memory of Henry Nettman	25,00
TOTAL	R1 158,50

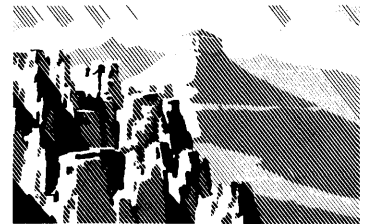

Stap een myl en 200 jaar die verlede in.

Graaff-Reinet se myl-lange Cradockstraat voer u diep die landsverlede in . . . net soos Williamsburg se myl-lange Duke of Gloucester Street diep in Amerika se verlede strek. Stap van Sondagsrivier tot Sondagsrivier . . . presies een myl. Want Graaff-Reinet, soos Toledo in Spanje, lê in die kom van 'n rivier. Anders as Toledo word dit omring deur 35 000 acre natuurreserveaat en grootse berge.

Gun uself die tyd om hierdie historiese myl te stap. En om u wandeling deur die verlede verder te voer, beleef die tydlose bekoring van 'n historiese hotel . . . die Drostdy. Enig in sy soort. Geleë teenoor die ewe historiese Reinet-huis aan die ander punt van Pastoriestraat. Besoek die John Rupert-kunsgalery en die Hester Rupert-kunsmuseum.

Ontdek die wonderfasette van die 'Juweel van die Groot Karoo' . . . sy koloniale prag, die ontsagwekkende natuurskoon van die Vallei van Verlatenheid, 'n duisend voet bo die vlaktes.

Maak die verlede 'n lewende werklikheid by die Drostdy. Word saans onthaal onder kersverligte kroonkandelare in die rustige atmosfeer van die Ou Hofsaal. Slaap in pragtig-gerestoureerde woonhuisies, oorspronklik gebou vir vrygestelde slawe. Elke kamer gerieflik toegerus met lugreëling, elke kamer verskillend gemeubileer deur u gasheer, David Rawdon.

Akkomodasie is beperk * Gasvryheid onbeperk by die unieke

DROSTDY HOTEL GRAAFF-REINET ★★T-YYY

Vir u genot gerestoureer deur 'Oude Meester'

Reserveer nou u plek.
Telefoon Graaff-Reinet (0491) 2161 • Teleks 74-7711
Telegram 'Drostdy'
Kerkstraat 28, Posbus 400, Graaff-Reinet 6280.

AE 233/631A

Kaap - Cape

The Sendinggestig Museum, Cape Town

The old church of the Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap that has graced Long Street, in Cape Town, for 175 years was inaugurated as a museum of missionary work on March 15th. It is the oldest missionary church in the country and its rescue from demolition is due to the determination and dedication of a number of people who for several years struggled to save it for South Africa.

The church has been beautifully restored to as near its original form as possible. Fortunately the documents that tell its history have been carefully preserved throughout the years and have proved invaluable guides to those working on the building.

The date over the entrance door is 1799, and it was in that year that the first South African missionary society was established, and also that the first two missionaries sent by the London Missionary Society arrived at the Cape. The missionary spirit had been growing in strength among the Protestant churches in Europe and those people in Cape Town who were moved by it were further inspired by the formation of the L.M.S., in 1795, and of the Netherlands Missionary Society, which was founded in Rotterdam in 1797.

The arrival of two Dutch missionaries, Dr. J T van der Kemp and J Kicherer, and the two English missionaries, James Edmonds and William Edwards, from the London Society gave further impetus to missionary work at the Cape. Two men who had continually urged their congregations to work for the conversion of the heathen were Dr. H R Lier, of Cape Town, and Ds M C Vos, of Roodezand (Tulbagh). Two women who were also devoted workers were Machtelt ("Mother") Smith (née Combrinck) and Margaretha A Möller (née Heyning), a widow who made generous donations to the society.

The missionary work at the Cape was carried on at first in private houses until it was decided that some central place, like a hall, would help to coordinate these efforts. Mrs. Möller bought the residence of the silversmith, W G Lotter, at the corner of Hout and Long Streets and

transferred it to four trustees.

An "inspiring letter" had been received from the London Missionary Society and after an enthusiastic meeting a committee of 18 members was elected. It was decided to establish an independent society, to be called The South African Society for the Promotion and Extension of Christ's Kingdom. In 1818 the name was changed to the South African Missionary Society. The main purpose was to "propagate the expansion of Christ's Kingdom among the unenlightened in the Cape Colony and among the heathen inside and outside its boundaries".

The letter sent by the L.M.S. was printed on the press of J C Ritter, the first printing press at the Cape, and a copy of it is one of the two oldest existing items of Cape printing which are preserved in the South African Library.

The building in Long Street was altered to provide a hall for religious meetings and also accommodation for Mrs Möller. As well as holding monthly prayer meetings, the Society had three prayer-meetings a week for slaves, one by the sea for less enlightened whites and three for practising Christian residents of the Cape.

The Society represented no particular denomination and welcomed anyone who was anxious to do mission work, particularly among the Hottentots and slaves.

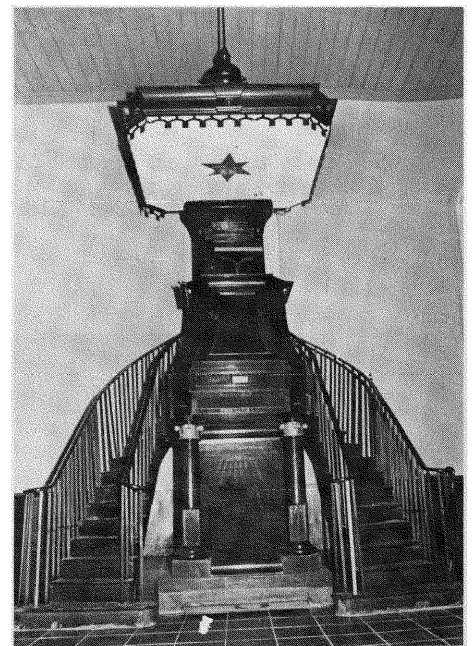
The work of the Society increased to such an extent that within only a year or two it was realised that a bigger building should be erected to give ample accommodation for meetings and also provide facilities for teaching the illiterate.

In 1801 a property that was only one house away from the meeting house was purchased from M J J van den Berg. It consisted of two erven, with a dwelling house on one and a warehouse on the other. Funds were of course needed as the house would have to be demolished and a meeting house built on the site. The list of contributors was interesting because they were separated into men, widows, women, young men and young ladies. These contributions and the sale of materials from the house amounted to

R3.14,313.

So far matters had run fairly smoothly for the Society. When the building began General Dundas was Governor of the Cape and was sympathetic towards the Society, but he was succeeded by that troublesome character, Sir George Young, who viewed the Society and its air of independence with suspicion. He compared the members to French revolutionaries and even classed them with Jacobins.

When the Cape was handed over to the Batavian Republic in 1803 the shadow of the Revolution again hung over the Society for Commissioner-General De Mist, influenced by the attitude of the new regime that the state stood above the church, considered that the Society was taking too much upon itself with its new building and its expanding sphere of influence. As it was not strictly a church the Government had not the control over it that it had over the churches themselves. De Mist did allow the Society to continue but he laid a number of restrictions on its operations. The Rev. A A van der Lingen, who was temporarily on the committee, was ordered to stop preaching in public places and also forbidden to teach the slaves. He could, however, continue his work outside the borders of

Pulpit in the Sendinggestig, Long Street, Cape Town.

Photo: *Nasionale Koerante Bpk.*

the colony – presumably this was considered harmless to the colony's interests. In spite of all these obstacles the building of the church was completed and it was inaugurated in 1804. It was a candlelight ceremony. A Mr. Vermaak provided six dozen holders and snuffers and a Mr. Brückner provided the candles. The main chandelier, in white copper, hung from a flower motif in the centre of the ceiling, while dozens of candles flickered from the walls and the balustrades of the galleries.

It is not very often that an earthquake brings benefit to a town it tries to destroy (though the Tulbagh earthquake has given us beautifully restored buildings), but the earthquake which terrified the people of Cape Town on December 4th 1809 stirred up the consciences of many of its citizens.

A great rumbling was heard about 10 o'clock in the night and buildings swayed and walls cracked. Out of their homes streamed the frightened people and the next day they thronged the churches, and Bibles and prayer-books were in great demand. This quickening of spiritual feeling spread to the missionary field and Wednesday evening services were re-introduced in the Sendinggestig, as the Long Street church was later called, and a regular Saturday evening prayer meeting. The Government conscience must also have received a shock for thereafter it ceased to oppose the missionary workers.

The Society's influence spread out widely from Cape Town and affiliated societies were formed in Wamakersvallei, Roozand, Stellenbosch, Outeniekwaland (George), Graaff-Reinet and Paarl. The first country mission station was established at Zoar in the Ladismith district.

The Sendinggestig in Long Street grew in importance in the religious life of Cape Town. Not only did its own congregation meet there, but Lutherans, Moravians and Presbyterians also sometimes held services there. When the old Dutch church in the Heerengracht, the precursor of the Groote Kerk, was demolished to make way for the new church (only the tower was preserved), services were held at the Lutheran Church in Long Street but once a month Ds Abraham Faure conducted an extra service at the Sendinggestig. The Bible Society also held services there and the Y.M.C.A. when it moved into the adjoining building in 1884.

The Society always realised that it would be better if the heathen they wished to convert were literate so that they could read the Scriptures themselves, and from its beginning teaching slaves and other illiterates had been part of their programme.

The Society also acted as agent for the London Missionary Society. When missionaries were sent out to work in wild,

remote parts of the country the Society in Cape Town not only provided them with the necessary equipment and stores but gave them much valuable advice on the conditions they would find and the difficulties they would encounter.

The Sendinggestig was not a very suitable building to use for a school so part of the warehouse next door, which had probably been a wine cellar of Van den Berg, was converted into a classroom.

In 1937 the Society was incorporated into the Dutch Reformed Church. The congregation has nevertheless kept its identity, though it is linked with the D.R.C. Mission Church, and it still controls its property.

As has happened with other institutions and churches, movements of population have in the course of years seen congregations dwindling as their members have left the neighbourhood to live further away. By the 1960's the position of the old Long Street church had become critical. Most of its congregation had moved to the Cape Flats and it was decided that a new church would have to be built for them at Belhar in that area, and funds had to be found for this.

The only way that could be seen of raising the money was by the sale of the old church in Long Street. It would have been tragic if this fine old building, so rich in history, should have been the victim of the bulldozer as has been the fate of too many old buildings in Cape Town. The National Monuments Council was very anxious to have the building proclaimed, and the Board of the Sendinggenootskap would equally have liked this, but then where would the money for the church come from? The only answer seemed to be that funds should be raised so that the Sendinggestig could be bought by some person or organisation that would be willing to have it preserved.

In 1967 the Government was approached and asked to buy the building, but the economic situation was not good and the Government refused, nor would it agree to the building being declared a national monument as it was thought that this might prejudice its sales value.

Fate seemed against the old church. In 1971 those who were fighting for its preservation were stunned to hear that it had been sold to the owners of the Hotel Metropole next door. The plan was to demolish it and extend the hotel.

The building, however, received a brief respite as its new owners were not ready to build and they gave the missionary congregation permission to continue to use the church for five years. It looked as though the battle might have been lost, but some of its champions refused to admit defeat. Dr Frank Bradlow and Col I P S Terblanché were two of them and they persuaded the National Monuments Council to declare the building a national monument temporarily so that attempts

to raise enough money to buy it back could continue. With the co-operation of one of its new owners, Mr H M Bowman, the building was proclaimed for 18 months.

The National Monuments Council gave the fund-raisers heart by offering to contribute R10 000 towards the restoration of the building, if the fund-raising campaign was successful. Two committees were to be responsible for the campaign, a Fund-raising Committee, Chairman Mr. Pat Tebult, and a Board of Trustees, Chairman Mr. E Carter, to administer the money collected. At first Mr Bowman asked for R450 000 but later reduced this to R310 000.

The administration for the Fund-raising Committee was undertaken by Santambank under the very able guidance of Mr. Jan Baard.

Financially it was not a good time to be asking for large sums of money and progress was slow. It was decided to appeal to the Provincial Administration for help. Due very largely to the co-operation of Mr F D Conradie, M.E.C., the Administration found a way of helping to save the church through the ordinance on museums. It had already been agreed that, if the building could be saved and restored, it would be used as a museum of missionary work in South Africa. The Administration therefore agreed to guarantee 75% of the money needed, the committee to find the rest. This they did and the building was bought back.

On January 28th, 1977, the Suid-Afrikaanse Sendinggestig was declared a Provincial-aided museum and a Board of Trustees was appointed. Then at last, on June 17th, 1977, the building could be declared a national monument. The Administration added a loan of R70 000 for restoration and later gave further financial help.

The Museum was officially opened by The Hon. The Administrator, Dr L A P A Munnik, on Thursday, 15th March, 1979, just 175 years after the inauguration of the Sendinggestig on 15th March, 1804. A little while prior the plate of the Historical Monuments Council was unveiled by the Minister of Education, Arts and Science, the Hon. Mr W A Cruywagen.

The Sendinggestig was saved from destruction but now it had to be saved from the ravages of old age. Its roof was supported by trusses mainly of yellowwood which held up teak planking and this was covered with a layer of lime concrete, 100 mm thick, and the whole roof weighed so heavily on the walls that it had been gradually pushing them outwards. Water seeping into the lime concrete had increased its weight. Before repair work could begin, the severe winter storms of 1977 did further damage and part of the northern wall collapsed. The walls were of stone at the base and then of hard brick.

The old wooden floor was in need of repair, as well as other wooden structures, and layers of paint had obscured the yellowwood pillars which supported the galleries and paint also had to be removed from the dado round the walls.

Mrs Hanna Hopkins, who is the curatrix of the Sendinggestig Museum and who has done the major research into the history of the building, has some fascinating stories to tell of the discoveries that were made. Tucked away behind some boxes of papers on a shelf she found a rolled up document which proved to be the original deed of transfer of the property to the missionary society. Sometimes scraps of paper have provided some useful clues. One of these concerned the floor.

As far as was known the floor had always been of wood. One record related that, during the outbreak of bubonic plague in Cape Town in April, 1901, an inspector visited the church, the warehouse and outbuilding and found a rat that was proved to have died of plague. This caused great consternation as the church was infested by rats. Up came the wooden floor, the debris underneath was cleared out, then a thick layer of concrete was laid down and a new wooden floor put above it. Mrs Hopkins knew that most of the church floors at the time the Sendinggestig was built had slate floors so she continued her search and, just as work was beginning on the floor, she found a scrap of paper that made it certain that the original floor had been of slate. This was confirmed when it was realised that the threshold of the entrance door was the original one and was of Robben Island slate.

But the slate quarries on Robben Island have been closed down and laying a slate floor is very expensive. Once again the Provincial Administration was appealed to for help, and not in vain. Then permission had to be obtained to get the slate from Robben Island. Through the Department of Justice, under which prisons fall, the trustees were referred to Colonel Richards, head of the prisons on the island. By a most fortunate coincidence repairs were being carried out at the Castle that called for slate and convicts had been put to work at the old quarries. Representatives of the Board of Trustees were invited to visit the island and Mr Dirk Visser, the architect who was advising on the restoration, and Professor D J Kotze, vice-chairman of the Board, and later Colonel I P S Terblanché, another trustee, visited the island to make the necessary arrangements. Not long afterwards the first consignment of slate arrived on the mainland.

Two interesting discoveries were made under the pulpit which had to be moved when the floor was laid. It had been noticed that the front portion of brass on the preacher's lectern had been re-

placed and under the pulpit workmen found the original piece, very discoloured but able to be cleaned and replaced. The other discovery was a shallow brass dish that was most likely used for baptisms. Who had pushed these things under the pulpit or why, no one knows.

Three coats of paint had to be stripped from the pillars under the galleries to reach the original coat of marbled paint. One thing which cannot be restored is the flight of five steps that led up to the entrance door. These had to be removed some years ago as they encroached on the pavement.

Most people who travel along Long Street are familiar with the attractive gabled facade of the church – many no doubt may have wondered what it was. It shines now with a new face, freshly painted in pale ochre with white for its decorative features. Four fluted Corinthian pilasters frame the entrance door and the two tall arched windows at the sides. Above the cornice rises the gable, decorated with a plaster swag above the open vent in the centre. Plain pilasters support four urns on the top. Plaster swags are draped above the side windows of the facade.

The local builders who built the church those many years ago knew the Cape climate and they devised an entrance that would prevent the wind rushing into the church when the door was opened, bringing clouds of dust and dishevelled those inside. The door opens into a closed wooden lobby, with doors in each wall leading into the interior of the church. Over the entrance door, which has a huge brass lock and great iron key, is a lantern holding a single light.

The interior of the church is cool and dignified. It is apsidal in shape and Mr Visser reports that it was the first South African church to be built on a basilican plan, with an apse, and seems to have been the only one of its kind until late in the nineteenth century. There was room on the site for only two very small transepts, the one on the north side being nothing much more than a shallow recess.

The main gallery is built over the entrance and is supported by two columns with Ionic capitals. Narrower galleries run along the sides and, according to old documents, must originally have been unsupported (hangende gallerijen) but it must have been decided in 1824 that they needed additional support and three columns were put up each side. The only seats at present in the church are very old, very upright and narrow benches in the galleries. They could be calculated to keep anyone awake and how any person of bulk managed to fit onto them is difficult to understand.

The beautiful new slate floor makes a rich base for the high walls and the domed wooden ceiling, painted a pale blue. The central chandelier hangs as of

old from the heart of a large daisylike flower.

At the far end, framed by the apse, stands a handsome pulpit, constructed in 1824 by Frederik Kannemeyer in the style of Anton Anreith. It was presented to the Sendinggestig by a wealthy merchant of Cape Town, Mr Jan Hoets. It is supported by four columns and reached by two curved flights of wooden steps. It is finished off in mahogany veneer and a mahogany urn crowns the top of the sounding board which is suspended from the ceiling. Between the columns at the base is a wooden scroll bearing the figure of an angel and underneath it the words:

En ek sag een ander engel vliegende
In't midden des Hemels, en hy had het
Eeuwig evangelie om te verkondigen
Den genen die op de aarde wonen, aan
alle

Natien geslachten talen en volken.

This scroll had faded over the years but it has been magnificently restored by Mr Edgar Bosman of the South African National Gallery.

Through the years the whole pulpit showed signs of wear and it was nearly the victim of the collapsed northern wall. Mr Konstantyn Handiek, a student at the Cape Technical College, undertook the restoration which has been a real work of art and the pulpit has been restored to its former glory.

The pulpit was, after a time, considered too high and a rostrum was built lower down in front of it for use by those preachers who liked to be nearer their congregations. This rostrum has been kept and will be set up for use for lectures and other addresses.

The first pulpit in the church was donated to the Missionary Society in Paarl and still stands in their church, which has also been declared a national monument. Mr Hoets also donated the six pillars which support the side galleries.

Singing in the early days may have been unaccompanied, until 1843 when several friends of the Society presented the church with a harmonium. This did yeoman service for 36 years when it was replaced by a new one but the old one was still used for prayer meetings. In 1905 it was still good enough to be traded in for a second harmonium. This as well as the former one will be seen in the church.

In 1903 a pipe-organ was purchased and this, too, has been declared a national monument. At present it is on loan to the Sendinggestig congregation at Belhar. They will have it for five years while they collect enough money to buy one of their own. The old organ will then be reinstalled in Long Street.

Many other treasures of the Sendinggestig will be on display in the museum, including old documents (or copies of them), some of the carved oak pews that were obtained from America (the others

have been lent to various churches) and portraits of those who worked for the South African Missionary Society throughout its long career. One of the Society's most treasured documents is the first allocation of the land on which the Sendinggestig stands. It was made to Gerard Certsz van Oldenborgh on the 24th of March, 1700, and is signed with a great flourish by Governor Willem Adriaan van der Stel.

Cape Town and in fact the whole country owe a great debt of gratitude to those who battled with such determination to save this historic old building for posterity.

The Board of Trustees is, apart from many other commitments, responsible for interest and redemption on 25% of the purchase price and donations from kindhearted persons to this very worthy cause will be received with great appreciation.

The address of the Fund-raising Committee is:

The Sendinggestig Committee

Santambank

P.O. Box 2766

Cape Town

8000

The Old Town House, Greenmarket Square, Cape Town.

Photo: Gordon Verhoef and Krause

I myself am greatly indebted to Mrs Hopkins for providing me with the information in this article, which is the fruit of a great deal of research among the records of the Suid-Afrikaanse Sendinggestig in the archives of the Dutch Reformed Church in Cape Town and among the Government archives and other records.

With acknowledgement to Arderne Tredgold and CABO (The Historical Society of Cape Town).

Old Town House Greenmarket Square

ELIZABETH LANKENALL

P R O Gordon Verhoef and Krause

The Old Town House in Greenmarket Square, Cape Town, is of particular historical interest as it was never in fact used as a dwelling house. It was originally a Burgher Watch House, erected in 1755 on the site of an earlier Watch House, used by the Burgher Watch and the burgher councillors.

The Burgher Militia of Cape Town consisted in those days of four companies of foot-soldiers, each commanded by a captain, with two officers and four sergeants, and two companies of cavalymen, each commanded by a captain of horse, with two officers and four troop sergeants.

The Burgher Watch House, then, was "the place where the burghers keep watch at night", the captains and officers

also taking turns to do guard-duty and "together they must see to it that order is maintained in all things". The guard-duty included the building itself and the patrolling of the streets.

In the evenings and at night a sentinel was posted before the building, and a drummer was also on duty to beat the drum, for instance in case of fire.

The building was also the official meeting place of the burgher councillors, the representatives of the burgher community who were consulted by the government on matters affecting the colonists.

The name of the designer of the Old Town House seems to have escaped record, but there are notes of transactions such as the purchase of a brass door-knocker and escutcheon plates, and payments for the carving of fanlights which were ordered in 1758 and are probably those still there today.

On October 3, 1772, 20 rix-dollars were paid to the "sculptor Johannes Struwich" for "sculpture-work on ornaments on the Watch House" and on November 23, 1768 30 rix-dollars were paid to another sculptor for "cabinet-work on two gun-racks in the Burgher Watch House".

Acquisitions were also made of course in later years - for instance in 1805 for the Council Chamber a glass chandelier was bought for 95 rix-dollars and a clock for 90 rix-dollars.

In 1910 the art connoisseur and collector, Sir Hugh Lane, came to South Africa to help establish the Johannesburg Municipal Art Gallery. He was disappointed to find that Cape Town, the Mother City, was fast losing many of its links with the past and he conceived the idea that Cape Town should become the

home of a collection of paintings of Dutch and Flemish masters from the century in which the city was founded. He extended his own collection of paintings of this period planning that it should be donated to South Africa.

The collection was in fact purchased by Sir Max Michaelis in 1913 and 1914 he in turn gave the collection to the Union Government on condition that it would be properly housed. One of his reasons for making this gift was that students of art should have the opportunity of studying old masters in their own country.

In 1913 the Municipality of Cape Town decided to transfer to the Union Government the Old Town House to be redesigned internally to make it suitable for housing the Michaelis Collection. Mr. J M Solomon, a well-known Johannesburg architect was entrusted with this task. There was hardly anything left of the original 18th century interior - neither did Solomon, in re-designing it, strive to reproduce a Cape interior of the 18th century.

Although Solomon mentioned at one stage his "lengthy tour through Holland to procure designs and embellishments to give a thoroughness to the task", and he undoubtedly saw a number of things that influenced his design, the resultant interior is a personal fantasy, showing traces here and there of what may have influenced him.

In September 1915 the 18th century building adjoining the Old Town House, which had formerly housed the Cape Town Fire Brigade, was demolished. On this site a small garden was laid out with a colonnade on one side. The influence

of the English architect, Sir Edwin Lutyens (1869-1944) can be seen in the layout of the garden in which there is a bronze bust of Sir Max Michaelis, placed in a fairly high niche, above a mortared basin which is inlaid with blue and white tiles, mainly 18th century, and depicting ships.

An intricate task recently carried out by Cape Town's Gordon Verhoef and Krause - rapidly becoming the key-name when buildings of valuable historical interest are in need of restoration - was the relaying of an area of herring-bone brick paving in the garden.

A section of this paving was found to be sloping towards the walls of the building itself, and water which collected there, particularly during heavy rains, was damaging the fabric.

Gordon Verhoef and Krause lifted the entire area, relaid it so that it sloped slightly in the opposite direction, away from the walls, and then carefully replaced the herringbone brickwork, taking great care to match the new work with the old.

Their work also included completely redecorating the exterior, using a thermoplastic paint system which allows for a certain amount of movement in the walls.

Gedenkplaat in Kogmanskloof

BLACKIE BADENHORST,
Montagu-Museum

'n Gedenkplaat ter ere van Thomas Charles Bain is pas buite Montagu deur prof J J Oberholster, direkteur van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, onthul.

Thomas Bain het Kogmanskloof gebou in die jare 1875-1877 en daardeur toegang verleen tot die destyds moeilik bekombare Montagu. Die koperplaat wat deur die Raad vir Nasionale Gedenk-

Prof J J Oberholster, direkteur van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, het 'n gedenkplaat in Kogmanskloof onthul. By hom staan v.l.n.r. mev Esther Hofmeyr, voorsitter van die Montagu-museum se Beheerraad en mev P Oberholster.

waardighede opgerig is, is geleë teen die rooi-bruin rotse, aan die Montagu-kant van die tunnel in Kogmanskloof.

Kliptrappies, wat pragtig aanpas by die natuur (gebou deur mnr. C G van Zyl, padinspekteur van die Afdelingsraad) lei op na die plaat.

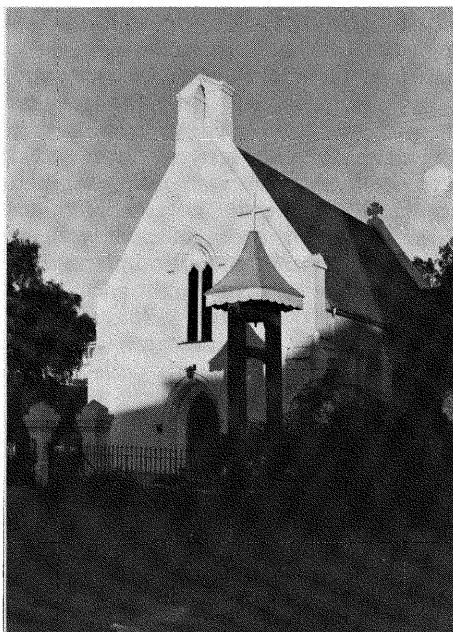
Tydens die onthulling het mnr. Johan Viljoen, burgemeester van Montagu, sy blydschap uitgespreek oor die oprig van die plaat. Die onskatbare waarde van Kogmanskloof, wat die Boland verbind met die Klein-Karoo, word maar as vanselfsprekend aanvaar, en dit pas ons om die bouer daarvan te vereer.

Worcester Anglican Church declared a monument

A E VAN WYK

After long negotiations, the church council of the Anglican Church, St James the Great, in Worcester has now been informed that the Council for National Monuments has declared their church building and the plot of land on which it stands, a monument.

The registers of the parish were begun in 1848, and in 1850 Bishop Grey asked the Cape Governor if the Anglicans could use the government school room for services. This request was granted.

Restored Anglican Church, Worcester.

In 1852 the foundation stone of the nave was laid by the dean of Cape Town. In 1855 an agreement to build a parsonage was signed.

The nave of the church, which was being built in stages, was completed in 1859. In July 1876 the building of the chancel

and a freestanding bell turret was started and this work was completed and dedicated in October of that year.

Today it is a beautiful example of the neo-Gothic style, and still has its fine stained-glass windows, of which the oldest was made in 1841.

Worcester is proud to have this church added to its treasure of old buildings.

Ou Tronk, Worcester

A RADEMEYER

Op Worcester is nog 'n historiese gebou in ere herstel en as sulks erken, toe die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede dit tot monument verklaar het in 1978. Die betrokke gebou is bekend as Die Ou Tronk, en is tans in die besit van die Skool vir Blindes, Worcester, wat ook die restourasiewerk laat doen het.

Worcester is in 1820 aangelê op 'n gedeelte van die twee leningsplase, Lange-rug en Roodewal. Hierdie plase was reeds vroeër as leningsplase aan boere toegeken vir weiding.

Terwyl die landdros van Tulbagh, Johannes Henricus Fischer, en J. van Tulleken, 'n regeringslandmeter, in die Breëriviervallei op soek was na 'n geskikte plek vir 'n nuwe landdrosdistrik, het hulle opdrag van die regering gekry om die leningsregte van hierdie twee plase in te trek. Daarvoor is 140 duisend gulde betaal, dit wil sê ongeveer R7 500. Hierdie transaksie is op Saterdag, 19 Desember 1818, beklink.

Vir die opstal (woonhuis) en buitegebou, waarvan die "Ou Tronk" deel uitgemaak het, is die bedrag van R3 000 betaal. Hierdie buitegebou het behoue gebly en het later as woonhuis diens gedoen. Later is dit aansienlik verander en opgeknip en het toe as die eerste tronk, weg van die Drostdy, diens gedoen. Die ou opstal self is ongeveer 1920 gesloop. Toe die Landbougenootskap die Skouterrein oorgeneem het, het die gebou-tjie gedien as woonhuis vir die Sekretaris van die Genootskap en later as 'n pakplek en vergaderplek van die Landboubestuur.

In 1871 verhuis die Landbougenootskap na Kleinplasië en sedert Mei 1970 het die Bestuur van die Skool vir Blindes reeds met die Stadsraad onderhandel om die ou Skouterrein aan te koop. In 1972 is hierdie transaksie vir die koopsom van R150 000 afgehandel.

By 'n Bestuursvergadering van die Skool vir Blindes op 15 Februarie 1971 is 'n brief van mnr. R G Grebe voorgelê, waarin hy dit bepleit dat die bestaande gebou op die ou Skouterrein behou word, en die skoolhoof, mnr. Theo Pauw, en die hele Bestuur het hierdie versoek gees-

Noordaansig van die Ou Tronk, Worcester.

driftig ondersteun.

In die tyd wat verloop het voordat die Skool vir Blindes van die terrein besit geneem het, het die Ou Tronk erg vervalle geraak, onder meer weens beskadiging deur vandale. Na eiendomsoorname deur die Skool vir Blindes is die moontlikhede van restourasie in alle erns ondersoek. Mnr. Gabriël Fagan, 'n deskundige op hierdie gebied, is as argitek aangestel, en daar is, na oorweging van verskillende moontlikhede, besluit om dit as 'n woonhuis te restoureer. Mnr. M H Gerber, Onderhoudsbeampte van die Skool, het ingewillig om die restourasieprojek te onderneem. Mnr. Fagan het by herhaling gewag gemaak van die besonder knap werk wat deur mnr. Gerber en sy span werksmense verrig is. Geen bydrae is uit ander oorde

ontvang nie en die Bestuur het vir die uitgawe ingestaan. Die finale koste het R26 130 beloop.

Op 11 Junie 1974 neem die Bestuur van die Skool vir Blindes kennis dat die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede besluit het om die ou gebou tot 'n nasionale gedenkwaardigheid te verklaar. Op 22 Mei 1978 is die gerestoureerde "Ou Tronk" weer amptelik in gebruik geneem. By hierdie geleentheid het prof. J.J. Oberholster, direkteur van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, die aanwesiges toegesprek oor die vereistes wat gestel word by die bewaring en restourasie van 'n gebou.

Vandag is die oudste gebou in Worcester weer 'n waardige woonhuis, wat aan 'n personeelid van die Skool vir Blindes verhuur word.

A visit to Tulbagh and Ceres

NOLA VLOK

There was an air of happy expectancy as 90 members of the Simon van der Stel Foundation gathered at the Paul Sauer Building on the Cape Town Foreshore early on the clear morning of 14 October 1978 for the week-end outing to Ceres and Tulbagh.

Under the able and enthusiastic guidance of the Chairman of the Foundation, Col I Terblanché and the Secretary, Mrs Yvonne Ryan, two busloads of week-enders took to the Great North Road to Paarl.

Soon we had passed the Tygerberg on our left, recognising the mottled appearance of the vegetation on its slopes which had been responsible for its name. With Somerset West and the Hottentots Holland mountains in the right-hand distance, we were now nearing the magnificent Drakenstein mountains with their towering peaks reaching into the early morning sky.

As we swung left before reaching Paarl, on to the Ager-Paarl road, the stark white beauty of the Taal monument rose

before us.

Then onwards we went through Wellington, Hermon, by-passing Gouda and then through the Nuwekloof Pass into the beautiful valley of Het Land van Waveren, with Tulbagh standing proudly awaiting us. Het Land van Waveren had originally fallen within the district administered by the Landdrost at Stellenbosch.

Lack of communication was a great problem and in 1804, the four existing districts were subdivided and on 18 July 1804 the district of Tulbagh was created with its own coat of arms, identical to that of the highly-respected Governor, Ryk Tulbagh.

Since the early years of the 19th century, Tulbagh has been known for its excellent wines but since 1969 it has become a tourist attraction for a totally different reason.

The town of Tulbagh, nestling at the foot of the Witzenberg mountains, and steeped in history, had been devastated beyond comprehension by our first major earthquake disaster on the night of 29 September 1969.

A town council with foresight and vision, and with the assistance of a restoration committee and financial aid from the State, planned a positive line of action to raise from the rubble and ruins, a beautiful town with architecture in keeping with its early history.

We were welcomed by the Mayor and his councillors and after a sumptuous tea, we were taken on a walking tour of the now famous Kerkstraat.

This must surely be the piece de resistance as every home has been graciously restored to its former splendour, standing glistening white in its architectural correctness.

We were shown over No. 22 Kerkstraat, now the property of the Foundation and which is used as an annexe to the Church Museum. The whole building has been furnished as a home of that period with the kitchen fully equipped and boasting pots and pans of yesteryear which must surely make every collector green with envy.

Before reaching Kerkstraat we called in at another of the Foundation's properties, namely De Oude Bakkery, presently occupied by the artist Don Adair and his gracious mother. Here we had the opportunity of noticing the difference between the warmth and homeliness of a house occupied and lived in and a property fully furnished but not occupied.

Then on to the Church Museum with its beautiful ornate "holbol" gable.

The parish of Roodezand was formed in 1743 and in the same year a church was built.

In 1796 the building was enlarged and this is the same building still standing at the far end of the restored Kerkstraat.

It was mainly due to enthusiasm and foresight of Sir Meiring and Lady Beck, both

descendants of the first minister, that the building was restored and turned into a museum. It now houses a valuable collection of antiques and documents of historical and Africana value, but it is famous for its comprehensive collection of chairs.

After leaving the Church Museum, we were driven about 5 kilometres out of town to the Drostdy, now beautifully restored.

The Drostdy had been erected originally on a loan farm Rietvalley due to the abundance of running water, timber and firewood. The farm had been bought in 1804 for 6 000 rix-dollars.

The homestead as we know it, had been designed in 1806 by the renowned architect Louis Thibault and it has withstood the ravages of natural disasters no fewer than three times in its eventful history.

Three days after being declared a National Monument, the 1969 earthquake so seriously damaged the building that it was generally considered that it was impossible to restore it. However, because of its architectural importance, the restoration was undertaken by Gabriel Fagan, the architect with Brochetto acting as building contractor.

In the brochure of De Oude Drostdy we are told that the restoration is a fitting tribute to the important pioneering period in our history and to the great architect, Louis Thibault, and forms yet another milestone in the preservation of South Africa's tangible cultural history.

On arrival at the Drostdy, Dr. Mary Cooke, who now resides in Tulbagh, gave a most interesting talk on features of the building.

The Drostdy now houses a beautiful collection of antique furniture and combines well with the fine examples of work done by the foremost modern potters in South Africa.

After an excellent lunch, hosted by the Mayor and councillors in the old Sending Kerk, we departed for Ceres.

The only route into Ceres from the south is via Michell's Pass which is interesting for several reasons. It was built across the Mostertshoek range (as this part of the Witzenberg Mountains is known) by the well-known road engineer, Andrew Geddes Bain, in 1846, using convict labour. He realised the significance of the pass and wrote as follows:

"Michell's Pass will form the grand focus of the interior trade from Cape Town, opening up the extensive territories of the Roggevelden, Hantam, Nieuweveld, Warm- and Kouebokkevelde . . . hitherto the least known districts of the Colony."

Two years later on 1 December 1848, Michell's Pass was opened by Sir Harry Smith.

Approximately halfway up the Pass, the humble and picturesque Toll House still stands well-protected by large oak trees. Happily, this building was proclaimed a

National Monument in 1972 and restored by the Town Council of Ceres during 1975.

In 1870, with the discovery of the diamonds at Kimberley, the main traffic to the diamond fields passed through the toll, carrying miners, speculators and traders and large wagons transporting heavy mining machinery and equipment and goods of a wide variety.

At this stage in our history, Ceres was one of the main stop-overs on the long journey to the North.

The toll was a lucrative undertaking. At that stage, it was leased at R3,00 per annum with the tollkeeper still showing a handsome profit!

Ceres, lying in a beautiful valley, surrounded by the Skurweberge, is one of the most picturesque towns in Southern Africa.

With its attractive countryside, it is small wonder that it was given its name – Mother Earth, Goddess of Plenty. It is lovingly referred to as the "Orchard of the South" or "The Garden Town of the Mountains" or even "Switzerland of South Africa".

"Diamonds wont be found here. Yet men have come together here and prospered. The gold is in its sunshine, the sparkle in its air and the wealth in its fertile soil."

Agricultural development of the area was given considerable impetus as result of the opening of Michell's Pass and the first fruit was exported directly overseas from here as early as 1907.

The town and its environs have much to offer. It is a favourite haunt of holiday-makers, mountaineers, skiers and trout anglers. Wild flowers, particularly proteas and ericas, abound in the mountains and draw botanists from all parts of the world. Quite a few species are endemic to this area – Erica Glauca, Thunbergia, Tumida and Cameronii as well as Proteas Pittiphylla and Witzenbergiana.

Fortunately our visit coincided with the Annual Show and we revelled in a display of the wealth of beautiful flowers.

At the Belmont Hotel, where we were to spend the night, we were entertained to cocktails and a delicious supper by the Mayor and Chairman of the Divisional Council and Councillors. A gracious ending to an interesting and stimulating day.

The next morning, under the guidance of Messrs Neethling and Bohlman, who had gone out of their way to make our visit an unqualified success, we left Ceres to visit the Bushman paintings and Boplaas, in the Koue Bokkeveld.

Bushman paintings abound in this area and we were privileged to see good examples quite close to the road.

The well-known writer, Boerneef, was born on the farm Boplaas which he immortalised in his book of the same name, and our visit to the farm was considered by many to be the highlight of the week-

end.

The thatched homestead, with the four outbuildings, perched on a knoll, overlooks the road.

In 1743 the first leaseholder, a Van der Merwe, was granted a lease by the Hollandse Oos-Indiese Kompanjie at 24 rixdalers per annum and one-tenth of the wheat crop.

The present owner, Carel van der Merwe, the 8th generation of Van der Merwes occupying the farm, was able to relate with great enthusiasm and pride, the historic background of the farm and its owners. They have with dedication restored the buildings which they will be handing over to their children, the 9th generation.

The home is beautifully furnished with antiques, mostly collected by the present owner, and the two matching wardrobes in the main bedroom are rare and interesting. Some of the old manuscripts of Boerneef have pride of place in the homestead.

The werf is unique in that it consists of 5 perfectly restored buildings – the homestead, waenhuis, mill, seephuis and bakhuis.

After lunch at Ceres, we started our homeward journey, arriving back in Cape Town during the late afternoon, happy in the knowledge that we had made many new friends, seen many sights and learnt interesting facts and realising that we can be justifiably proud of our historic and cultural heritage.

Verwelkoming in Van der Bijl-huis

In die onvermydelike afwesigheid van die Voorsitter van die Stellenbosch-tak van die Stigting Simon van der Stel, mnr George Osler, het die ondervoorsitter van die tak, mnr H T van Huyssteen, die volgende welkomswoorde tot die lede van die Nasionale Raad gerig by geleentheid van die Raad se vergadering op 30 Maart 1979 in die Van der Bijl-huis te Stellenbosch:

Namens die lede van die Stellenbosch-tak van die Stigting Simon van der Stel wil ek u en die lede van die Nasionale Raad graag baie hartlik welkom heet in Stellenbosch in die algemeen en hier in die Van der Bijl-huis in die besonder.

Ek hoef u nie te sê dat hierdie jaarvergadering van die Stigting 'n buitengewone gebeurtenis is nie, want u weet almal dat die man na wie ons Stigting heet, vanjaar 300 jaar gelede die kolonie van Stellenbosch hier gevestig het en sy naam daaraan gegee het.

Miskien is dit vir u egter minder bekend dat die gebou waarin die Raad vandag vergader, nie alleen baie oud is nie, maar dat

die terrein waarop dit staan tot die jaar 1693 teruggaan en dat hierdie omgewing en die Van der Bijl-huis 'n besondere verbintenis met 'n aantal buitengewone interessante persoonlikhede het.

In 1693 was hierdie terrein nog deel van die plaas wat van vroeg af aan die "baas-metzelaar" Douwe Gerbrantsz Steyn, die mede-bouer van Stellenbosch se heel eerste kerk en voorvader van pres M T Steyn, toegeken is. Later het die plaas die naam Oude Molen gekry omdat Stellenbosch se eerste watermeule op die plaas opgerig is, net 'n klein entjie van waar ons hier verkeer.

Mettertyd is die huidige groot erf waarop die huis staan, afverkoop van die plaas en is onder andere 'n T-vormige enkelverdiepinggebou hier opgerig, asook 'n leerlooierij. Die oorspronklike naam van die pleintjie voor die Van der Bijl-huis was dan ook Leerlooiersplein.

Met Stellenbosch se tweede groot brand in 1803 is hierdie enkelverdiepinggebou ook afgebrand. 'n Tyd later het Adriaan Roux die huidige deftige dubbelverdiepinggebou met sy mooi kroonluis hier opgerig, gedeeltelik op die fundamente van die T-vormige huis en van die leerlooierij. Gelukkig vir die bure is die leerlooierij gestaak en met die verloop van tyd het die pleintjie voor die huis die nuwe naam van Van der Riet-plein gekry.

Toe pres M W Pretorius Stellenbosch in 1860 besoek het, was dit waarskynlik in hierdie omgewing dat die ereboog met die woorde "Welkom, doorluchtige Landgenoot!" vir hom opgerig is, want daar staan aangeteken dat die Stellenbosch Muziek Gezelschap by die geleentheid die beroemde besoeker in hierdie huis op musiek getrakteer het.

Die huis kry sy naam van wyle mnr Johannes van der Bijl, een van die grootste kenners van Stellenbosch wat baie jare lank hier gewoon het en wie se gulle bemaking van R10 000 aan die trustees van die Stellenbosch-museum dit grootliks moontlik gemaak het dat hierdie gebou gerestoureer en as hoofkwartier van die Stellenboschmuseum ingerig kon word.

Mnr Van der Bijl was die laaste lewende Stellenbosse nasaat van dié Pieter van der Bijl wat Adam Tas se groot vriend was. Ook deur die naam is daar 'n besondere historiese verbintenis tussen hierdie gebou en Stellenbosch se verre verlede.

Net om die draai is die huis waar die beroemde argitek Carl Otto Hager, ontwerper van die Ou Hoofgebou van die Universiteit van Stellenbosch, sowel as van talle van Suid-Afrika se bekendste kerkgeboue, insluitende die Moederkerk van Stellenbosch, die "Meule"-kerk van Ladismith (Kaap), van die kerke in Heidelberg (Kaap), Caledon, Tulbagh, Oudtshoorn, ens. asook van die vroeë Lutherse kerkie in Dorpstraat, tans die Universiteit van Stellenbosch se Kuns-museum, tot sy dood gewoon het.

Boschendal

GWEN AND GAWIE FAGAN

Of all the stately farmsteads in the Drakenstein valley, Boschendal has the finest setting. The dark, towering mass of the Drakenstein mountain enhances the whiteness of the homestead's walls and gables and the long, low, stretching line of its ring wall in the foreground. In a more benign way the cultivated landscape confers an undeniable peace and dignity upon the old buildings. Although these were erected in the early 19th century, the cultivation of the land goes back to a more distant time. The original title deed drawn up in 1713 after the 60 morgen had been measured (by officials of the Dutch East India Company which then occupied the Cape of Good Hope) shows that the first owner, the French Huguenot Jean le Long, farmed there from 1685. Le Long named his farm Bossendal which means 'wood-and-vaal'. The governor of the Cape, Simon van der Stel, encouraged all the colonists to plant new trees, especially oaks, wherever indigenous forests were cleared and to this day oaks planted down the years are still an integral part of Boschendal's setting, as they are on many other old Cape farms. With untamed country around them, the early farmers grouped their buildings, with innate sensitivity, into an ordered symmetry, binding them to each other and to cultivated land with linking walls and avenues of oaks.

It is probably this inter-relationship of homestead, outbuildings, ring wall and landscape that makes Boschendal such a fine example of an architectural style known today as Cape Dutch. Derived from simple vernacular north European pitched roof homesteads, influenced by Mediterranean building practice and the styles of later German and French settlers, this architecture evolved gradually to suit the warm climate and the needs of the hospitable agrarian Cape settlers. The buildings were simple structures for they had to be constructed from materials at hand. Timber came from the surrounding forests. The widths of the rooms, never more than six or seven metres, were determined largely by the lengths of ceiling joists, usually of the beautiful indigenous yellowwood, so that additions to the long buildings could be made only by building wings to form L-shaped, T-shaped or H-shaped structures. Walls were invariably massive, for they were constructed from stone, mud, soft bricks or even rubble. The easily-worked lime plaster, obtained by burning shell at the coast or lime rock inland, allowed plasterers freedom of expression

so that mouldings on pilasters, urns, cornices, and decorations on gable faces were plastic and flowing, while embellishments sometimes became quite exuberant. To keep out the rain all surfaces were lime-washed and it is this unifying white which, perhaps more than anything else, captures the admiration of the observer.

Boschendal today looks much as it did in the early 19th century for it has been restored as accurately as historical and architectural research would permit.

In preparing for the restoration work, the first objective was to unravel the history of the farm and its occupants. All available transfer deeds were examined to establish the names of consecutive owners and in the Cape Archives in Cape Town we delved into wills, mortgages, census forms, slave records, church reports, the minutes of local governing bodies and genealogical details of the families involved. We also studied old photographs, sketches and reports of the many early travellers who visited the valley for descriptions of the farm.

The founders of the De Villiers clan were three Huguenot brothers, Pierre, Abraham and Jacques who, to escape religious persecution after the revocation of the Edict of Nantes in 1685, were forced to leave parents and a younger brother Paul and flee their wine farm at Niort, near La Rochelle in France, for the Netherlands. There they were given free passage to the Cape in the *Zion* by the Dutch East India Company which also provided them with a letter to Simon van der Stel, praising their knowledge of viticulture and commending them to his care. With their fellow refugees, the brothers were received with kindness and compassion. They were supplied with provisions, planks to erect a shelter, given seed and the loan of farming implements before being conveyed to Olifant's Hoek or Elephant's Corner (later to become Fransche Hoek, or French Corner) where many of their compatriots were already settled. The brothers named their communal 60-morgen farm La Rochelle and set to work clearing land which was overgrown with bush and abounding with wild animals. Their farming achievements must have impressed Van der Stel for, five years after their arrival, each brother was granted his own farm, contiguous to one another. Pierre named his farm Bourgogne and settled there with his young wife, Elizabeth, the daughter

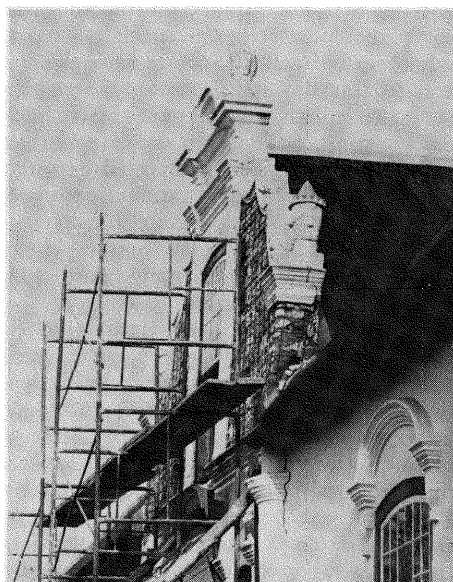
of Jean Taillefer, who was already producing very good wine from his new vines at the neighbouring farm Normandie. Abraham and Jacques had married the sisters Susanne and Marguerite Gardiol, fellow refugees from Provence, and like Pierre, they planted vines – Abraham at his farm Champagne and Jacques at La Brie.

By 1716 they had each acquired several slaves, some horses, many cattle and hundreds of sheep. Pierre and Jacques had each planted 10 000 vines and Abraham 20 000. They were making wine and reaping their own corn. Above all, however, between them, they had reared 20 children of whom the eldest were ready to start farming on their own. The brothers looked around for other properties and Abraham's eye fell on Bossendaal where Jean le Long had been farming for the last 30 years, apparently without much success (his son Charles was described in 1719 as a debtor to the company but "poor and not in a position to pay anything"). In 1715 Abraham took transfer of Le Long's grant, together with adjacent unnamed farm land which had been granted to the Frenchman, Nicolas de Lanoy in 1690, retaining the name Bossendaal for the combined property. He was by now prominent in the community; serving as burgher councillor, captain in the burgher cavalry and as a member of the church council. Wine production on two other farms he acquired, Lekkerwyn and Meerrust, was one of the highest in the valley and he had sold Champagne for a good price.

In one respect fortune had treated Abraham unkindly for of his sons, one had died in infancy and the other was a cripple who died young so, two years after buying Bossendaal, he gave his wife, Susanne, power of attorney to transfer the farm to his brother Jacques (Susanne signed the document with a cross). Abraham, who died in 1719, may have found a house built by Jean le Long at Bossendaal but it could hardly have been of a high standard otherwise the value of the combined property would have been greater. Jacques probably built a house when he moved there with his large family, leaving his eldest daughter Susanne and her husband, Pieter Roux, son of the Fransche Hoek sick comforter (teacher), to farm his original property La Brie, but there are no records to say what buildings were on Bossendaal at that time. Jacques had seven slaves, owned 12 000 vines, possessed many cattle and sheep, a few horses and was producing seven to eight leaguers (a leaguer is equivalent to 577 litres) of wine annually and reaping grain for his family and his animals, but as he owned four farms it is not known how much of this applies to Bossendaal, for the farm names are not mentioned in the earliest tax return records.

When Jacques died in 1736, aged 74,

Marguerite lived at Bossendaal for three years but when Jan, her youngest son, married she retired to the farm Bakhoven which she had bequeathed to her eldest surviving son, David. Before leaving Bossendaal she gave David general power of attorney and instructed him to transfer the farm to Jan for 5 000 guilders. Jan was also a fine farmer. His training under Jacques must have started at an early age for in tax returns of 1726 we see that Jan, aged nine, already possessed 25 cattle, as well as a hatchet, a sword, a pistol and a gun, referred to as "houwers, degens, pistolen, saphanen". A few years later census records showed he had 30 cattle and by 1730 he owned 100 sheep as well. When grazing in Fransche Hoek became scarce early in the 18th century, farmers could rent loan-farms in the interior annually from the Dutch East India Company. By 1731 Jan's father had acquired the loan of the De Wilge Rivier farm in the untamed country beyond the Hex River, a long trek from his home, and it is conceivable that Jan, perhaps accompanied by a trusted slave, used to take his father's stock to graze there in the winter months.

Dangerous disintegration was halted after step-by-step repair programme. Strengthening mesh and tie rods were placed unobtrusively in undecorated areas.

Photo: *G Fagan*

Jan married Elizabeth, the 17-year-old granddaughter of the Huguenot, Pierre Joubert, in 1738 and a year later she gave birth to their first son, after which she had a child every other year for 24 consecutive years until her death in 1760. The following year Jan, now 45, married the 24-year-old Gertruida du Toit, who also bore a child every second year until she had had ten. Of the 22 children Jan fathered in 44 years four daughters and one son died young and of the 16 that

married, eight chose their partners from the De Villiers family.

Jan himself built a house at Bossendaal but it is not certain whether this was a completely new structure or whether, as was common practice in those days, he enlarged and embellished his father's old house, adding a front gable. A sketch of his home with gable dated 1746 was still in possession of the De Villiers family 200 years later in 1946, but unfortunately cannot be traced today. Apart from the fine buildings Jan and his children built, they also contributed largely to the extension of viticulture in the valley.

He died in 1796, aged 79. His widow, Gertruida du Toit, remained at Bossendaal to care for their youngest son Paul and continued to live there even after his marriage to Anna Susanna Louw in 1801. In 1806 Gertruida made a will, bequeathing Bossendaal to Paul for the sum of 40 000 guilders, payable in two instalments – the first three weeks after her death and the second a year later. He received transfer in June 1807, on condition that he would not take possession of the farm until after his mother's death or until she felt inclined to leave. The property Paul acquired had increased in value from 5 000 to 40 000 guilders during his father's ownership. Apart from the house which he had completed in 1746, Jan probably had started building the outhouses surrounding the back werf (yard), the quaint hen-house with built-in laying nests; the extensive cellars, the wagonhouse with storerooms, the round threshing floor and the slave-quarters to house his 31 slaves, but whether he completed them all is debatable, as the story of the out-buildings' gables will later reveal.

When restoration work started in 1975 no trace could be found of earlier cellars or outbuildings used by the first two owners. We did, however, uncover the footings of Jan's house, for Paul had built the soft brickwork of his own house on the stone foundations of his father's house, thereby raising the floor level by almost one metre and levelling the surrounding werf. This made his house more imposing when seen from the rear court and expanded the view towards the Drakenstein mountains from the front and side stoeps. The increased floor height meant that the walls were also much drier, for the hollow in which the old house stood was probably very damp in winter. Paul and Anna must have felt great pride when the final plaster decorations were added to the front gable; for together with the date 1812 appear their own initials to show to posterity who the builders had been. At a later stage, the gable depicted the date 1818 but enough evidence has been uncovered to confirm that the house was completed in 1812. Alys Fane Trotter, an Englishwoman who sketched the old

Cape farms as she toured the Cape on her bicycle in 1896, gives the date as 1812 in her description of Boschendal. Careful examination of the gable revealed that the old lime plaster figures once had been re-formed with cement and whoever had been responsible had been misled into thinking that the figure 2, which had become obscure, was an 8. As we know Paul took transfer in 1807 it is more than likely that his house would have been completed much sooner after that date than 1818.

An inventory in the Cape Archives of the household effects of Paul and Anna provides a description of how the rooms of Bossendaal were furnished early in the 19th century: sofas, easy chairs and dining chairs with horse-hair upholstery, mahogany framed mirrors, a grandfather clock, cabinets with silver inlay, sideboards, paintings with gilded frames, several dining tables, a fourposter and other beds with their drapings; carpets, curtains, copper cuspidors and kettles; a large collection of silverware and cutlery.

At the end of 1839 Paul and Anna moved to the Paarl, transferring Bossendaal jointly to their two sons, Jan Jacobus, then 35, and Hendrik Francois, who was only 17 and newly married. Each had to pay £1 250 for his half-share, but after three years of farming with his brother, Hendrik obtained a private bond of £1 000 for which his father and father-in-law stood security, enabling him to buy his brother's half-share and become sole owner in 1843 of Bossendaal. The property still included the two original grants of 60 morgen each, but now more than 80 morgen of adjacent quitrent land granted to Paul in 1810 had been added to the transfer.

Hendrik Francois farmed at Bossendaal for close on 20 years until ill health forced him to re-sell the property to Jan Jacobus in September, 1860. Hendrik's last days were spent in Cape Town, where he died, aged 38. In the transfer document of this transaction, for the first time a name is given to each one of the original two grants – the one Boschendaal, now spelt with a 'ch', and the other Champagne.

Many stories are told about Jan Jacobus, nicknamed Jan Paul, the last De Villiers to own Boschendaal – stories of a true gentleman who always exacted meticulous service and attention from his staff; of his exotic dressing gown made of eastern material and his knitted nightcap with tassel; of his large family gatherings where the entertainment lasted for three days; and of the receptions for Sir George Grey, the governor of the Cape (which by then was under British rule), who always stayed at Boschendaal when visiting the Groot Drakenstein area. Jan Jacobus was also a keen horse breeder and had some of the best horses in the district. One night, when he heard a

commotion in the stables, he went out into the cold to investigate and contracted pneumonia which, according to a grand-daughter, eventually caused his death in 1880. It was probably this illness which had prompted him to sell the farm in 1879 and move to the Paarl. He gave the new owner, Daniël Jacobus Retief, a bond of £3 000, the selling price being £3 700. Retief went insolvent seven years later and sold at half the price he had paid to J G C Myburgh. Ten years later, when Cecil John Rhodes started buying farms in the Drakenstein valley, Boschendaal (now spelt with a single 'a') was sold to his agent Lewis Lloyd Michell, and was then almost immediately transferred to Rhodes' ownership, to become part of the Rhodes Fruit Farms.

When it came to planning the renovations, we were pleasantly surprised to discover how little the H-shaped house had been changed since its completion in 1812. Even those departures from the traditional Cape Dutch plan, which at first we attributed to subsequent changes, proved on closer examination to be design peculiarities instituted by Paul or more modern additions that could be easily removed. For example, two small rooms built at the back of the agterkamer (dining-hall) seemed atypically situated. When the walls were stripped of plaster they were found to be tied into the outside walls; moreover, the direction of the yellowwood ceiling beams in these rooms confirmed that they had been planned and built as part of the original design – one probably for use as a pantry, the other as a small extra bedroom. A beautiful teak and yellowwood wall cupboard found built into the wall of a back room instead of a prominent position in a front room, as is customary in Cape Dutch homes, also aroused suspicions of building alterations, but these were allayed when plaster stripping revealed a relieving arch above the cupboard: there was no sign of the surrounding brickwork having been disturbed. Possibly Paul, when he built his house, preferred to instal a grand, wooden screen between the hall and the dining-room and moved the wall cupboard, the show-piece of his father's home, to its present position. Certainly the magnificent teak and yellowwood folding screen, with its fanciful inlay and adjustable louvres, is one of the finest in the valley. It had been carefully designed and well made and, apart from small defects in the ironmongery, is still in excellent condition. But a brick fireplace which had been added in the agterkamer in the 1930's seriously impaired the setting required for such an ornate screen, and it was decided to make provision for electrical heating and have the fireplace removed. All dividing walls were examined to establish Paul's original ground plan. It was found that two interior walls had been added some time after the comple-

tion of the house: one dividing the kitchen created a rather useless small passage to the pantry behind the hearth and the kitchen undoubtedly would be better without it; the other, dividing the voorkamer (front room) to the right of the entrance hall, partly obscured a front window-reveal so that the window was uncomfortably squashed into the end room. When this was removed, the reception room assumed its original generous proportions; exposed at the same time on the underlying plaster was the original dark blue-green wall paint with a pattern of hand-painted friezes around the window reveal.

This exciting find led to a careful examination of all original wall colours and the discovery that the voorkamer, agterkamer and reception room had all been painted dark green, whereas the bedrooms were originally painted a warm beige or light olive. Decorations, delicately drawn by some unknown craftsman for Paul de Villiers, were discovered in all these rooms. The patterns varied, one consisting of twining pink roses, another of black acorns with small green leaves and yet another of stylised orange and black fruit on a bright ochre background. When the overlay of paint was carefully removed, the patterns were found to form friezes at window sill height, round door and window openings and below the ceiling beams.

Once the original ground plan of the house was established, a further examination of the interior revealed few serious defects. Walls were firm and upright with only a few cracks and patches in the old lime plaster. The heavy yellowwood ceiling joists, neatly squared and finished with mouldings, supported at regular intervals broad hand-sawn yellowwood ceiling boards, all in perfect condition. Although similar floorboards, by now much worn, had been laid on oak joists directly embedded into the soil, they needed replacing only in areas where wood borer had been overactive. The inside doors, teak framed with yellowwood panels, were of two patterns. Did Paul perhaps re-use the doors from the house of his father, Jan? Hand-made iron hinges and intricate yellowwood architraves had not suffered damage over the years but the old mortice locks had given way. They were all repaired and fitted with specially-made brass escutcheons according to existing patterns. Boschendaal's front and backdoors are typical of many old Cape farmhouses, with upper and lower side-hung opening sections and large fanlights. From behind these fanlights glazed sections slide down to form windows when the top parts of the doors are opened. A similar door-cum-window from the agterkamer on to the left side-court provides a breathtaking view across the orchards to the distant Drakenstein mountains. Missing wooden and glass sections in these three doors

Old lime plaster and original 19th century moulding of corner pilasters were revealed when disfiguring cement overlay was removed.

Photo: G Fagan

each needed replacement.

The restoration of the interior therefore presented few problems and the original plan proved readily adoptable to present needs. It was decided to build two small and unobtrusive bathrooms *en suite* into the end rooms, and toilets in the small room off the agterkamer for visitors. The old pantry was re-designed as a compact modern kitchen which could be used to prepare refreshments for people attending board meetings and for small select dinners, so leaving the old kitchen with its open hearth to be furnished as in Paul's time, with simple tables, chairs, benches and old copper and iron kitchen utensils. (Clay floors, smeared with dung once a week, were common at the Cape till the end of the 19th century and even in the grander houses kitchen floors were usually of clay, but in restoration the kitchen has been tiled).

The original pattern of the hearth was later obscured by iron and electric stoves and when these were removed and all later brickwork carefully broken away the old lime plaster surfaces emerged. This suggested that in Paul's day the hearth must have consisted of a higher platform to the left and below the baking oven door and a lower platform to the right, probably for open fire cooking. Between the two platforms was a space probably used for wood storage.

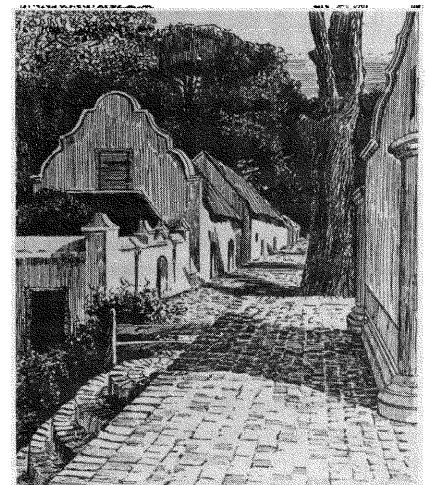
When we looked again at the initials of Anna and Paul on the front gable we wondered who had designed the heavy mouldings and rather crude urns. Although, for one-and-a-half centuries this gable had withstood the effects of wind

and rain, an alarming bulge in the brickwork to the right and above the front door and cracks in the gable face had developed and pointed to the dangerous disintegration of the supporting wall which obviously required urgent attention if the gable was to be saved. Preliminary sketches drawn up by David Beyer, our consulting engineer, were discussed on site with the builder, Rino Brochetto – the biggest problem was how to apply the necessary strengthening mesh and ties on the face of the gable without removing all the stucco mouldings. A step-by-step plan of action was drawn up to strengthen the front and back gable walls internally and externally with mesh applied to the undecorated surfaces; to instal cross ties; cut away plasterwork over the worst part of the bulge, underpin and remove all loose brickwork; jack the protruding part of the wall back so that the front door and window on the right side would be less out of plumb and repair the front brickwork, including refixing the sections of mouldings which had been carefully removed. This was a lengthy process, for between each step the brickwork and cement grout had to harden and because the builder was justifiably anxious, he preferred to have architect and engineer present at each crucial step. All were relieved when the final brickwork was completed and the gable pronounced safe.

Other plasterwork, altered as builders down the years added their bit, also had to be removed. For example, after plaster had been broken away in the

rather heavy round bases of the corner pilasters the underlying old lime plaster surface and brickwork indicated that these originally had been much finer in execution with squared-off corners. In fact, a heavy hand had slapped extra cement on all the base mouldings that ran round the house and had even added mouldings where previously Paul had taken the walls straight down to the surface of the stoep. Before restoration this stoep had been surfaced largely with 23 by 23 cm red tiles with rather a hard-looking finish. However, a patch of older tiles which had been laid before the front door suggested that the original stoep surface had been of smaller tiles of a softer brick colour, a supposition that is borne out by one of Alys Trotter's Boschendal sketches and by a photograph taken shortly after 1900 by the photographer Arthur Elliott. Fortunately a potter was found who was prepared to bake replicas. We guessed that the original tiles probably had been baked on the premises, for according to Karel Luries, an old farm labourer still living on the property, clay bricks for the buildings of labourers' cottages were being fired on the farm during the late 19th century. In 1823 Paul made 102 leaguers of wine at the Boschendal cellars and distilled five-and-a-half leaguers of brandy in the kettle under the oak trees beside the river. Every year Paul cultivated more land and planted more vines. By 1830 when his sons had taken transfer of Boschendal, there were 140 000 and ten years later 150 000 vines and they were then producing 110 to 120 leaguers of wine annually.

Paul's old cellar, which RFF had used as a store and offices, had long since had its thatched roof replaced with corrugated iron and in this process eaves had been raised and the end gables altered to accommodate the gentler pitch of the iron roofing. The massive 300 by 300 mm oak ceiling beams which were com-

Stoep at Boschendal sketched by Alys Fane Trotter in 1896.

Young oaks line the approach to the restored Boschendal.

Photo: *Optima*

mon to all the outbuildings, had rotted in the walls. These beams had probably been cut by Paul from the oak forests planted by his grandfather, Jacques. It proved impossible to procure oak beams of the size and quantity needed so we decided to use poplars, felled and trimmed on the RFF estate, as these were plentiful in country districts by 1800 and were often used for roof timbering.

The ceiling installed by Paul no longer existed and there were no records describing what he had used. In all probability it was made of *Arundo donax* (Spanish reed) which had been imported before 1700 and which was growing profusely on most farms by 1800. These were commonly used for 'rietplafonne' or reed ceilings and it seemed logical to use this material in the outbuildings again.

Once the iron roof was removed, the eaves were lowered and the end gables rebuilt according to an early sketch by Alys Fane Trotter. The thatched roof was then reconstructed to a pitch indicated by old thatch-line impressions found in the lime plaster at the rear of the central gable. The external plaster which needed replacement was stripped and the positions and dimensions of original doors and windows measured in the stone, mud and soft-baked brick walls. New frames for these, copied from an old window and a door that fortunately had been left in the cellar's south wall, were constructed from sound portions of the old oak beam. Hand-wrought iron hinges were copied from the many existing examples. The long, cool rooms with the handsome heavy poplar ceiling beams and 'rietplafonne' have now regained their pleasing proportions and

airy atmosphere and will be used by RFF as a restaurant or for large receptions. A kitchen and cloak-rooms built inconspicuously at the rear of the cellar have been the only additions flowing from the restoration.

The long building on the right side of the court which 'mirrored' the cellar wing had obviously been the coach house where Paul had kept his six wagons and two coaches. Here, too, were the two stables with wooden cribs where his seven horses were obviously tied at night by his coachman, Adriaan. Although signs of the old cribs in Adriaan's stables had long since vanished, documents show that they were still being used to tether mules before Rhodes Fruit Farms acquired tractors for ploughing in 1913. The restoration of the coach house followed much the same procedure as that of the cellar.

The repair of the gables over the cellar and the coach house presented problems of a different sort. Both were found to be incomplete. A possible solution lies in the census returns of damage caused by severe storms of 1822: Paul recorded that at Bossendaal two cellar gables had been damaged and the wall of a building under construction had collapsed. In the coach house, only part of the original centre gable remained but four pilasters and a string course moulding matched those of the incomplete cellar gable, thus lending support to the assumption that these two gables had been identical. By contrast, the moulding of the house gables were heavier and the gable outlines more ornate, so that house and outbuildings clearly were the work of more than one person. We concluded that Jan de Villiers had probably built

the coach house and perhaps part of the cellar before his death in 1796 and that Paul had eventually completed the cellar by 1802, duplicating the gable of his father's coach house. The gables on Paul's home were built to the typical early 19th century De Villiers design, with four pilasters, a second moulding below the cornice, but with a semicircular pediment quite unlike other De Villiers gables, where pediments always seemed to be triangular. A study of these De Villiers gables on other buildings in the vicinity helped us to reconstruct the design of the incomplete gables; it is interesting to find that these now very closely resemble the cellar gables at L'Ormarin, once the farm of Jan's cousin, Johannes de Villiers.

The slave quarters and the high stone kraal walls connecting them to the coach house were the last to be restored. The construction of the kraals probably were completed by Paul's sons, particularly that lover of fine horses, Jan Jacobus, the last De Villiers owner of Boschendal.

On the werf side, walls had been replaced by concrete piers and diamond mesh gates, but fortunately the old farm employee, Karel Luries, was able to describe clearly how the original walls, with the wooden gates and long cribs used to look, so that these could be reconstructed. After removal of later subdividing walls in the slave quarter's, the original interior plan could easily be adapted into one large and two smaller flats. At the same time the old door and window openings which had been bricked up to provide alternative access from the rear of the building were once again opened onto the werf.

The three access avenues have now been lined with newly planted oaks and a garden, hedged by pomegranate, quince, and bay, is being created. Here visitors will be able to see growing examples of early Cape fruit trees, roses grown by the settlers in the early 19th century, as well as the flowers and herbs commonly found in their gardens.

The number of Cape Dutch homesteads is dwindling, protected as they are only by a regular coat of limewash and so, as the new oaks at Boschendal mature and broaden their shadows over the mellowing walls of the old homestead and as we move further and further away in time from the era of those early farmers, we believe the value of this conservation will grow and enjoyment and appreciation of this beautiful architecture will widen. There is great reward for those involved in conserving this heritage; the rewards will be even greater for those who pass through Boschendal and linger not only to assimilate the rich atmosphere redolent of a past recaptured, but to evaluate the present through his insight into an earlier way of life.

With acknowledgement to Optima 1978

De Beers buys Tower House

BEN MACLENNAN

Grahamstown's historic Tower House, described as unique in South Africa has been bought for R40 000 by the giant De Beers diamond mining corporation and is to be restored for use as a museum. It was in Tower House in 1867 that a Grahamstown jeweller, Henry Galpin, confirmed local geologist Dr William Atherstone's identification of the first diamond found in South Africa.

A spokesman for De Beers confirming the purchase, said the company's intention was to start a museum that would tell the story of the first diamond.

Local historian Dr Eily Gledhill, who has been campaigning for some time for the preservation and restoration of the building, was delighted at the news, describing it as "magnificent" and a "milestone".

It was after approaches from Historic Grahamstown Ltd, of which she is secretary, that the Chancellor of Rhodes University and chairman of the Standard Bank, Dr Ian Mackenzie, spoke to the chairman of De Beers, Mr Harry Oppenheimer, about restoring the building.

'We've been very worried indeed about Tower House. It is possible that parts of the building would have disappeared altogether if they were not preserved,' said Dr Gledhill.

Dr Gledhill was particularly concerned about Tower House's once famous camera obscura and observatory.

The man traditionally associated with the building, Henry Galpin, came out from England in 1848, according to Mrs Rita Snyman, retired historian of the 1820 Settlers' Memorial Museum. He married a Cape Town girl, Miss Georgina Luck on his way to Grahamstown, and set up business in Tower House as a watchmaker and jeweller in 1849. It was Galpin who added a third floor to the building and built the camera obscura, observatory and a now demolished clock tower.

Tower House is unique in South Africa, asserts Mrs Snyman.

"It is a building that must remain without counterpart in origin, shape and in purpose in the whole Republic. It is the first multiple storey building in the Eastern Province and incorporates what is possible the first attempt at a block of flats in South Africa."

In his observatory, a circular brick turret, Galpin kept a telescope and sextant for observing the sun and stars.

His camera obscura was placed in the square brick turret on the roof of the building.

"The idea was that the viewer of the landscape and the person who worked the camera obscura stepped into this apartment after which the doors were closed to shut out incoming light," says Mrs Snyman.

"The worker would then pull away a heavy cloth, thus revealing a powerful lens in the ceiling – and an exact representation in miniature of a portion of surrounding Grahamstown would fall on to a table below for the viewer to behold and enjoy."

Eastern Province Herald,
October 3, 1978

The Lower Albany Historical Society Reports

Our Historical Society became of age in February, 1979, having been founded 21 years ago by the late Mr E. Morse Jones. It started with the holding of an Exhibition at the Showgrounds at Bathurst in 1957 of items of 1820 Settlers interest. This event was extremely successful, so much so, that in the following year in February a meeting was held launching the Lower Albany Historical Society. Each year since then, without a break, the Society has met ten times, four of the occasions being expeditions to some historic site. At some juncture many of the exhibits of the Exhibition, particularly many historical photos of persons and places, were handed over to the Albany Museum, Grahamstown.

Prior to his death in 1968, Mr Morse Jones did a prodigious amount of research into the background of the 1820 Settlers and their descendants. He highlighted these settlers from Great Britain who, while unlike in many ways those who came to the Cape with Jan van Riebeeck in 1652, resembled them nevertheless in their struggle for recognition and existence, and the emergence of rugged personalities. This was the lot of other groups like those in 1620 to America and those later to Australia and New Zealand, etc. In all these and like cases, much was demanded of the settlers

both from the Government of the time and from the environment. In all these instances, the refining fire of hardship and struggle produced, in many cases, inspired leadership, bravery and dauntless personalities.

Mr Morse Jones left valuable records. He published in four volumes *The Lower Albany Chronicles*. These comprised daily events in Settler life. His *The Roll of the British Settlers in South Africa* has become an invaluable source book and achieved a second edition. He recorded on some 4 000–5 000 cards incidents in the lives of individual settlers; these records have been consulted by very many people. It is regrettable that there is not more information available of the Dutch settlers who had preceded their 1820 counterparts but who largely left the Zuurveld because of unsettled conditions.

At Bathurst there is the brain-child of Mr Morse Jones in the form of a Toposcope from which spot one can look out over most of the Settler country. Plaques let into a surrounding wall encircling Bailey's Beacon indicate settler locations and showing: a. distance; b. name of party; c. party leader; d. county of origin; e. ship. The fine Nico Malan Drive leads up to the site of the Toposcope from which point Col Jacob Cuyler directed the 1820 Settlers to their various locations and to the hazards of a new life. Yes! I think it can truthfully be said that Ted Morse Jones played a big part in putting the 1820 Settlers on the map and the L.A.H.S. hopes to keep this interest alive. Incidentally "Toposcope", the official organ of the L.A.H.S. will be 10 years' old in 1979. During the past few years there has been close co-operation between our Society and the Simon van der Stel Foundation in connection with the restoration of Bradshaw's Mill at Bathurst. We appreciate warmly the interest the Foundation has shown in this project. It would appear that the Lower Albany Historic Society is the oldest historical Society in the Eastern Province. The Societies of Grahamstown, Port Elizabeth and East London are junior to it.

A dinner was held to celebrate our 21 years of existence. About 60 people enjoyed the good fare and (one hopes) the speeches. The Mayor, Councillor Smither, the President Prof Winifred Maxwell and the Chairman Mr A S Basson all spoke. After eleven years in office, Mr Basson has retired. Mr F Evans is the new Chairman and Mr G Harvey the new Vice-Chairman.

Hierdie bladsy geborg deur die Munisipaliteit, Paarl

Mercedes-Benz S Class. A class apart.

Every very good car is outstanding in one area or another. But the difference between the very good and the very best is excellence in every area. Experience the Mercedes-Benz S-Class. You'll find it's a class apart.

Mercedes-Benz
Engineered like no other car in the world.

General Representatives for Daimler-Benz AG in South Africa: United Car and Diesel Distribution (Pty) Limited, P.O. Box 1717, Pretoria 0001.
Over 100 sales, service and spares establishments right around South Africa.

Adverto P2154/c

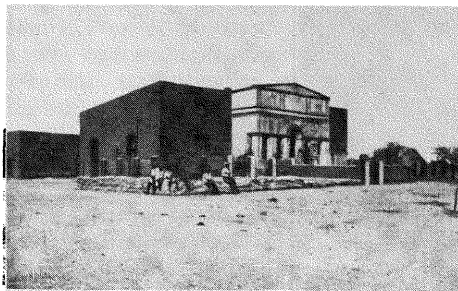
Suidwes-Afrika - Southwest Africa

A pioneer building in SWA

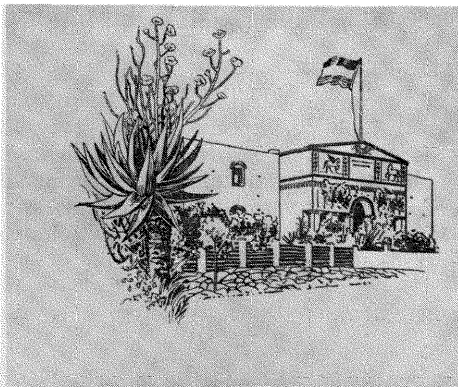
W H PETERS

Architectural memories of a visitor to SWA/Namibia will probably include the Christuskirche, the Alte Feste and the Tintenpalast in Windhoek and the Woermannhaus in Swakopmund. Buildings that are not landmarks remain unknown and their achievements overlooked. Such is the nature of a visit.

Research however, can bring some architectural gems to light. One such case is the house, no longer in existence, built by the Von Eckenbrecher's, a pioneering couple in SWA. In the book by Margarete von Eckenbrecher, *Was Afrika mir gab und nahm* (What Africa gave to me and took from me), the authoress gives a most interesting account of early SWA and their fascinating house. This beautifully illustrated book is printed in

The Von Eckenbrecher house at Okombahe with its classical gable over the portico.

Idealised sketch emphasising the gable decoration.

German Gothic and in it are revealed the thoughts and feelings of the authoress, describing the newly-wed couple leaving Berlin in 1902, the centre of German culture at the time, to settle in distant German SWA on a lonely farm at Okambahe, near Omaruru. She describes the building of her house, the training of Hereros, tales of their prosperity and happiness, and the disastrous loss in the Herero War of everything, including her young child, and her subsequent reluctant return to Germany.

Their house, planned by the couple themselves, was built with the help of Hereros. Bricks were made of clay, in a wooden mould, then air and sun dried. The trenches were dug and veldstone perimeter footings built. A concrete slab was then cast to cover the whole floor area. This was necessary to exclude the busy termites. Doors and windows were obtained from Karibib, some imported from Germany. The mortar was a weak clay and water mix. Because of the problem of termites, traditional lintols of horizontal timber beams had to be replaced with brick arches.

The house consisted of four large rooms, kitchen, pantry and a large store room. To mitigate the intense heat the walls had to be very high. Then, on a framework of rafters a layer of reeds was laid, the walls built another metre higher and a corrugated iron monopitch roof added. In this fashion an insulating airspace could be achieved.

The monopitch was chosen to facilitate rain water drainage. By means of a considerable overhang of the roof on the rear, guttering was saved and a parapet was built on three sides. The exposed roof end had to be weighted down with rocks to prevent its being lifted by the wind. The roof was then tested by pouring buckets of water over it while someone watched from beneath.

The walls were then plastered and the doors and windows hung. In some rooms the floor finish was of clay. The clay was stamped hard by Herero women who danced to the rhythm of Mr Von Ecken-

brecher's harmonica. In other rooms the floor was given a cement render finish so that the floor could be thoroughly wetted to keep the room cool.

The veranda was given special attention as it was to be, in effect, a living room. It was very spacious and high with a stone floor. The walls were painted light blue and enhanced with floral decorations. The authoress writes that the greatest part of the day was spent there, all meals were taken there and that they often sat on the veranda by lamp light until the early hours of the morning. To

Mrs Von Eckenbrecher's study corner demonstrates the sophisticated life-style achieved within the dwelling.

Morning coffee on the veranda or "outdoor living room". The light blue walls enhanced with floral decorations are possibly to recall the placidity of a European garden amidst the barren veld.

Mrs Von Eckenbrecher and child framed in the archway of the portico.

beautify the house a little, the veranda was given a classical portico and decorated gable with, on the one side, Pegasus representing intellectual power, and on the other Centaurus representing physical power. From both symbols the settler couple sought to gain the strength to face the hostile country. Between the two symbols were the words: 'Caelum non animum mutant qui trans mare currunt' (Those who travel over the ocean may change the skies above them, but not their hearts).

This house demonstrates that besides being a basic shelter it has come to terms with local conditions in design and construction. The addition of the classical front and decorations are signs that the inhabitants have taken the first step towards some visual sophistication and have begun to conceive of the building as art. This end is achieved through the aspirations of the inhabitants themselves and the real function of their decoration is to bring some visual order into the barren veld. The ornamentation, and especially the classical front asserts the presence of immigrants and gives the

house its eye-catching quality.

Such deviation from the merely utilitarian, by means of ornamentation, occurs time and again in the simple architecture of SWA. This technique is not particular to the territory, but there the reference was often to classical architectural detail, identifying perhaps with the law and order of the Roman Empire.

The days of buildings such as the Von Eckenbrecher house are gone; the houses have been burnt down, weathered away or have been demolished to make way for modern burnt brick houses. Even if this was not their fate, such buildings cannot remain. They are of mud and need continual repair and their decoration would have to be redone each year after the rains. Besides, as already implied, this type of house serves in a transitional stage between a first shelter and a permanent home, and in their nature they must pass away. Such houses can live only as a photographic record.

Reference: Von Eckenbrecher, Margarete. *Was Afrika mir gab und nahm*. Berlin: Mittler, 1907.

Confidence
is a
Mutual
affair

You... and those who depend on you can enjoy a richer and fuller life when you call on OLD MUTUAL's years of experience in financial counselling.

OLD MUTUAL

YOUR ANCHOR IN LIFE

The old made new

ELIZE KREUSER

Walking down Church Street in Pietermaritzburg, one building immediately catches the eye and irresistibly draws one nearer. Dominating the street scene, it forms a lovely whole with the many other old buildings of historical value and the quaint and interesting arcades that form the city centre.

The building houses a well-known departmental store, but what attracts customers – especially visitors to the city – isn't tempting sales offers or special low prices, but the unusual exterior. Delicate white-painted lattice-work fit to decorate any wedding cake, a wide sidewalk and larger-than-life pictures of ladies and gentlemen from grandpa's day beckoning one from between hundred-year-old carved wooden door and window frames to enter, try and buy.

Stepping closer, one notices the brass plate mounted near the entrance to the store, presented by the Pietermaritzburg Society in recognition of the management's far-sighted and restorative contribution to the city. The charming frontage belonged to the original old Ireland's departmental store, a framed picture of which has the place of honour in the manager's office and has also been presented by the Society for this "fine example of what imaginative business can contribute to the viable retention of a city's historic character".

The store was built in the 1880s and had the distinctive trademark that not people only but horses too were allowed to enter! A fourteen feet high lane leading right through the centre of the building allowed thoroughfare for horses to the stables at the back – in fact, the store was actually built up and over this alleyway. When the new management took over the building, it seemed at first as though the whole shop was not fit for further use and would have to be demolished, but on second thoughts it was decided to retain and renovate the facade. It was then expertly connected to the brand new shop interior, which is as modern as they come.

Restoration work on the frontage entailed chipping off the plaster from the

Old Ireland Building before restoration.

Almost a century old, the original facade of the Ireland's departmental store in Pietermaritzburg will continue to do the city proud for many a year to come.

original brick frontage and doing repair work where necessary. To protect the beautiful stained glass windows adorning the second story of the facade from further weather assaults, a perspex covering was applied on both sides. Where possible, it was attempted to preserve the traditional atmosphere of the old store. According to the manager the renovated front has been one of the most effective publicity stunts ever.

Although the new shop interior does not feature a public thoroughfare, a communal lane has been created between the new shop building and the adjoining attorney's offices. Greenery in the form of plants will be added to visually soften the concrete walls enclosing the lane and to make it more attractive to pedestrians. These plants definitely won't find their way to the mouth of a passing horse that happens to be hungry!

The unpretentious attorney's offices originally served as the home of Piet Retief's widow, before it was acquired by the Hawthorne family in 1879 and converted into offices. It has been in the family ever since. This frontage has also been renovated and the building declared a national monument.

Though times change swiftly, Pietermaritzburg's beloved old street fronts will continue to do the city proud for many a year to come.

Omgewing - Environment RSA,
Mei 1979

'Laws could save historic buildings'

Parliamentary legislation is sorely needed for the conservation of historic buildings. This was said by Cape Town architect Mr Revel Fox at a day-long architectural heritage conservation seminar at the University of Natal in Pietermaritzburg. Mr Fox said people accepted the need to preserve old furniture, paintings and manuscripts, but old buildings were destroyed daily without much public com-

ment.

He said the basis for a conservation policy should be an inventory of buildings. This would show whether isolated buildings should be preserved or whether an area, or even a whole town, should become a carefully planned conservation area.

Legislation was also badly needed to permit development and conservation plans. Action was needed at all levels of Government, but, he said: "It certainly helps if Parliament sets the example and calls for response at provincial and divisional levels."

Mr John Frost chairman of the Natal Architectural Heritage Association, said organisations represented at the seminar had decided to form a co-ordinating committee to deal with the problems of conservation in Natal.

Mr John Sellers, a representative of the Foundation Simon van der Stel, delivered a paper on the work that the Foundation has done and is doing in Natal. He made special mentioning of the work done at Macrorie House and the restoration of the clock to the tower of the Old Presbyterian Church.

Daily News,
March 23, 1979

MULTIPLEX
Een versekeringsplan
beskerm al u besittings vir só
min geld, só min moeite.

Santam Versekering
SANTAM VERSEKERINGSMAATSKAPPY BEPERK

McKENSTRY SCHÖNFELDT & VENNOTE MAKERS 535/716A

Het West-Indisch huis in gevaar

TON KOOT, Voorsitter Stichting Het West-Indisch Huis

Terwijl vooraanstaande monumenten-verzorgers bijeen waren om toespraken aan te horen en het afsteken van feestelijk vuurwerk te aanschouwen, stond een zeer bijzonder en belangrijk monument in brand.

Dit was het droevig einde van het Monumentenjaar 1975 in Amsterdam en het gebouw betrof de oude hoofdzetel van de West-Indische Compagnie, aan de Herenmarkt. Evenals de Verenigde Oost-Indische Compagnie haar hoofdzetel te Amsterdam had aan de Oude Hoogstraat (het is pas gerestaureerd) zo had ook de Geocroyeerde West-Indische Compagnie (G.W.I.C.) haar hoofdzetel in Amsterdam aan de Herenmarkt.

De kern van dit laatste gebouw dateert al van 1617 (de grote tijd van Stadsbouwmeester Hendrick de Keyser) en deed dienst als Stads-Vleeshal. Dit bleek geen succes en al in 1623 werd het door de stad verhuurd aan de G.W.I.C., die meteen begon met de uitbreiding met twee vleugels. In de zuidelijkste daarvan zetelde het Compagniesbestuur, de Heren XIX.

Deze Heren XIX hadden tot 1647 hun hoofdzetel hier aan de Herenmarkt. De Amsterdamse brandweer kon door snel optreden de brand beperken tot de daken en bovenste verdiepingen, maar dat betekende toch dat de prachtige balkengestellen en de zolderverdiepingen – dat waren er zes naast elkaar – verloren gingen. Een miljoenen-schade.

Het gebouw is een beschermd monument, maar helaas was er onvoldoende geld beschikbaar, vanwege het grote aantal te herstellen monumenten. Het zou vele jaren kunnen duren voor het gebouw aan de beurt was en wie sou dan de exploitatie ter hand nemen?

De Stad Amsterdam wilde het gebouw in deze omgeving, aan het begin van de grote en beroemde Amsterdamse grachtengordel, gaarne behouden, maar had daar onvoldoende middelen voor beschikbaar, gezien de ongunstige economie en de vele verplichtingen van het stadsbestuur voor de stadssanering, nieuwbouw, sociale lasten, nieuwbouw

Stadshuis en Opera, hoge salarissen, enz. Men doet wel veel in Amsterdam en geheel Nederland aan restauratie, waar jaarlijks enige honderden miljoenen in omgaan, maar hier was juist het punt bereikt, dat een druppel de emmer sou doen overlopen.

Het West-Indische Huis, zoals het in de volksmond nog heet, maakte zijn donkerste tijd door, het leek zijn doodsstrijd.

Gebruik West-Indische Huis

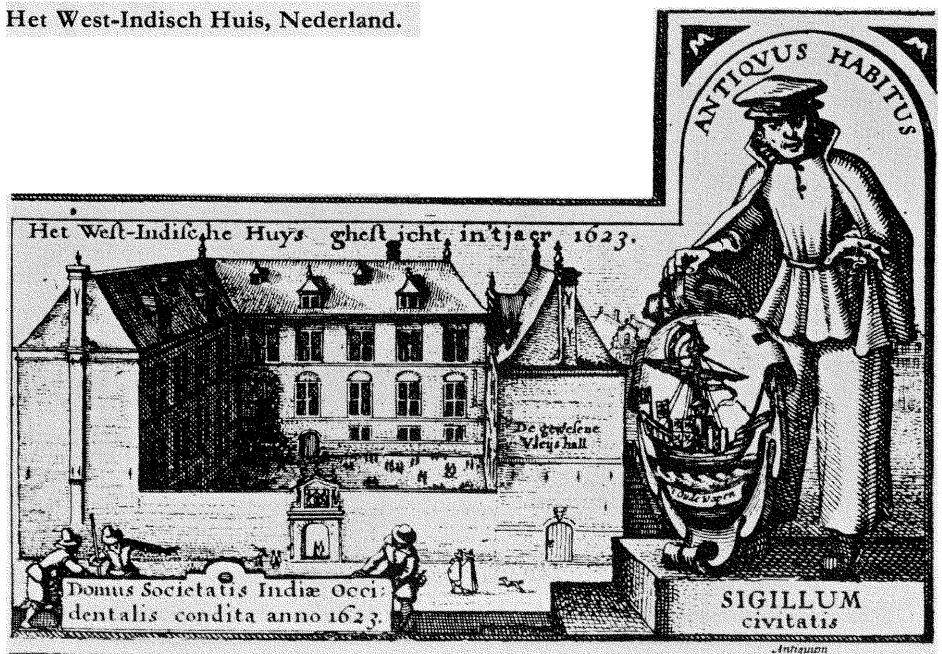
Nadat dit huis, in 1657 enige jaren dienst had gedaan als hulpgebouw voor het oude Stadhuis van Amsterdam, werd het van 1657–1825 in gebruik genomen door de Stad zelf, als Nieuwe Zijds Herenlogement, d.w.s. voorname herberg ten behoeve van de aanzienlijke gasten van de Stadsregering. Dat heeft dus 168 jaar geduurd, maar toen werd het verkocht en dienstbaar gemaakt als wees- en bejaardenhuis van de Hersteld Evangelisch-

Lutherse Gemeente. Dat heeft gediend tot 1954, dus ook 129 jaar. Daarna werd het verkocht aan een textiel-groothandel dien er van 1954 tot de brand in 1975 haar kantoren, administratie en magazijnen in heeft gehad. Het was de textiel-opslag van dese firma op de zolders, die op die noodlottige 16 dec. 1975 vlam vatte en het dakencomplex verloren deed gaan. En dat door de vuurpijl van met vuurwerk spelende kinderen op de Herenmarkt.

Redding

Toen de Stad niet in staat bleek het pand voor eigen rekening aan te kopen, te restaureren en te exploiteren en toen intussen het verval als gevolg van vernielingen van de jeugd voortzette, begreep een aantal burgers van Amsterdam, dat hier ingegrepen moest worden. Er vormde zich een Stichting van een aantal stadgenoten in het vertrouwen, dat de fondsen wel bijeen zouden kunnen worden gebracht. Daar is veel optimisme voor nodig, zoals al spoedig bleek en een onwonderbaar vertrouwen. Enfin, dat was er wel! Eerst moest het gebouw in eigendom worden verkregen, daarna moest het gerestaureerd worden en een sluitende begroting gevormd mede dank zij een goede bestemming. Met het totaal zou een bedrag gemoeid zijn van ruim

Het West-Indisch Huis, Nederland.

negen miljoen gulden. Men deelde mij het presidium toe, geassisteerd door een bankier, jurist, econoom, ervaren monumentenrestaurateur, en vertegenwoordigers van de Junior-Kamer Amsterdam en van het gemeentebestuur.

Er werd met voortvarendheid gewerkt aan de fondswerving in Amsterdam en in New York (het voormalige Nieuw Amsterdam) en aan een comité van aanbeveling, waarbij Prins Claus, Prins der Nederlanden zich bereid verklaarde het Beschermheerschap op zich te nemen. Subsidies werden toegezegd door het gemeentebestuur, het Provinciaal Bestuur en de Regering bij monde van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg o.l.v. het Ministerie van Cultuur. Schenkingen werden gedaan door particulieren en door instellingen, w.o. het Prins Bernhard Fonds met f 330,00. – en het dagblad De Telegraaf met ruim f 200,00.– grote plaatsen innamen.

Het huis is nu eigendom van de stichting en de brandschade is hersteld, we vertrouwen in dat tempo te kunnen doorgaan, maar de kosten zijn nog niet gedekt. Met behulp van een lening, hypotheek en het bijeenbrengen van een bedrag tot anderhalf miljoen aan schenkingen zullen de werkzaamheden kunnen worden voortgezet. Naar wij hopen zullen die ook bevredigend kunnen worden beëindigd, maar zover zijn we nog niet.

Nieuwe bestemming?

Voorwaarde is bijvoorbeeld, dat er een goede bestemming voor het pand wordt gevonden. Ook daar wordt met voortvarendheid aan gewerkt. De Stad is gegadigde voor enige der grootste zalen ten behoeve van trouwzalen voor Amsterdam, in afwachting van het nieuwe stadhuis, waar echter nog niet aan begonnen is. De historische kelders, waar eens de GWIC de schatten van Piet Heyn's Zilvervloot lagen opgestapeld, zullen verhuurd worden als restaurant. Overige ruimten zullen plaats bieden aan het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap, aan de Theaterschool, terwijl de gehele Zuidvleugel een aantal bejaardenwoningen en een bejaardensociëteit zullen herbergen. Over deze zaken wordt nu onderhandeld. Behalve dat het bouwencomplex een kern heeft uit 1617, en aanbouwen uit de 17de en 18de eeuw, heeft het een 19de-eeuwse afsluiting aan de vierde vleugel, het geeft dus een zo harmonieus mogelijk bijeengebrachte bouw. Afgezien van de plaats die het complex in het sociale leven van de volkrijke Haarlemmerbuurt inneemt heeft het ook een grote historische betekenis.

Historische betekenis

Het was een der oudste Stads-Vleeshallen, maar ook heeft hier de GWIC in dit gebouw haar grootste tijd beleefd. Van hier uit is de kolonie Nieuw Nederland gevestigd in de Hudsonvallei met Nieuw Amsterdam (later New York) als hoofd-

stad. Van hier uit zijn de Braziliaanse, de Caribische en de West-Afrikaanse vestigingen bestuurd en hier hebben, zoals vermeld, de schatten van de Zilvervloot opgeslagen gelegen. Een complex met een zó grote historische achtergrond, mag in het historierijke Amsterdam niet verloren gaan.

Grote vraag is, hoe komt het waarlijk aanzienlijke bedrag, dat de Stichting zelf op tafel moet brengen, anderhalf miljoen gulden, bijeen? Naast de opwekking aan belangstellenden en meelevenden zijn er 18de-eeuwse afbeeldingen van het huis, in gebruik als Nieuwezijds Herenlogement, beschikbaar voor een ieder, die meer schenkt dan f 25.– en minder dan f. 200.–

Dan zijn er zilveren penningen met de afbeeldingen van de 17de-eeuwse zegels van de stad Nieuw Amsterdam en van de

kolonie Nieuw Nederland. Een ieder die meer dan f 200.– schenkt, krijgt zo 'n penning toegezonden. De penning draagt de merken van het Rijk en van de Rijksmuntmeester, de doorsnede is 38 mm, het gehalte 900/1 000. Het zal later een gezochte penning worden. Bovendien zal een ieder die tenminste f 25,000.– schenkt, vermeld worden op het Erebord, dat in de Schutterszaal van het West-Indisch Huis wordt aangebracht.

Het secretariaat van de Stichting is gevestigd Sloterkade 21, 1058 HE Amsterdam, Nederland. Storting kunnen gedaan worden op postgiro 15.3.79. De bankrekening bij de ABN-bank, Vijzelstraat 32, te Amsterdam is, ABN 54.02.80.127.

Wie sympathiseert met dit zo waardevolle doel wordt gaarne aangemoedigd van een van deze middelen gebruik te maken.

Die stad Paramaribo, historisch-bouwkundige juweel van West-Indië

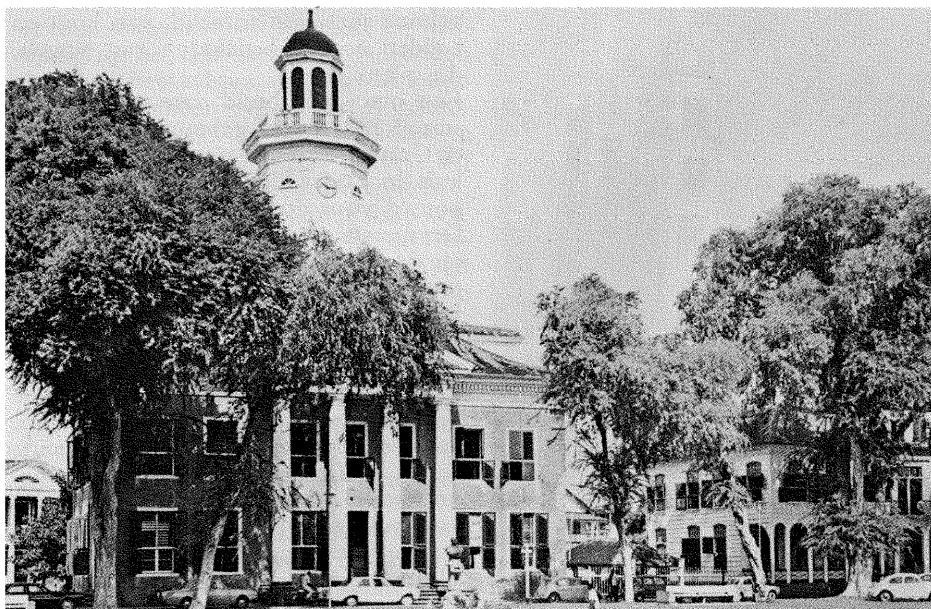
C DE JONG

Suriname, vroeger Nederlands Guyana geheten, was een Nederlandse kolonie en is sinds 1977 een republiek. Het land behoort evenals voormalig Brits Guyana en Frans Guyana tot de eilandenwereld van West-Indië, omdat de drie Guyana's door duizenden mijlen oerwoud van overig Zuid-Amerika zijn gescheiden. Ze zijn daardoor in wezen nog meer geïsoleerd als de echte eilanden, zoals Jamaica, Trinidad en Curaçao.

De kolonie Suriname is in 1650 gesticht door Britse planters en is in 1667 van Brittannië veroverd door de Zeeuwse admiraal A. Crijnssen. Suriname is evenals bijna alle Nederlandse kolonies tijdens de Franse overheersing van Nederland in

1795–1813 door Brittannië veroverd, maar in 1814 met de Nederlandse kolonies in Oost- en West-Indië teruggegeven, met uitzondering van het huidige (Brits) Guyana en de Kaapkolonie.

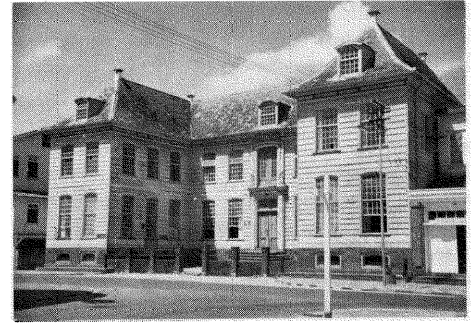
Suriname is een tropisch land, vroeger een plantagekolonie, thans een land van kleine boeren met grote mijn- en bosbouwondernemingen. Wegens het eeuwenlange Nederlandse bewind draagt het kleine land een duidelijk Nederlands stempel en is de ambtelijke taal tot nog toe Nederlands. Dat stempel blijkt duidelijk in de hoofdstad Paramaribo, waar ruim 100 000 mensen wonen, dit is ongeveer een derde van de gehele bevolking. Deze stad is mijns inziens histo-

Ministerie van Financien aan het Oranjeplein (no. 3) in 1836–41 door de stadsarchitect I S Voigt in neoklassieke stijl gebouwd en eerst bestemd tot stadhuis.

Centrale Bank van Suriname aan de Waterkant in Paramaribo, voltooid in 1963. De architect Ir. Nagel, heeft de voorgevel aangepast bij de neoklassieke stijl van de 19de-eeuwse openbare gebouwen in de omgeving. Dit is een goed voorbeeld van een historisch fraai aangepast modern gebouw.

Het grote huis Gravenstraat 6 is het monumentaalste huis in Paramaribo en een der zeer weinige 18de-eeuwse bouwwerken. Het is in 1774-75 van hout gebouwd in Lodewijk-XV-stijl in opdracht van gouverneur Jan Nepveu en heeft al vele bestemmingen gehad.

Foto: C de Jong

risch-architectonisch een der gaafste en mooiste steden van West-Indië. Zij is gelegen aan de één kilometer brede en zeer diepe Surinamerivier, een van de vele machtige rivieren in de Guyana's, waarop zeeschepen tot 60 km landinwaarts varen.

Paramaribo is een rivierstad 25 km van de zee met een waterfront aan de westelijke oever van de Surinamerivier. De straat op de westoever heet dan ook de Waterkant, waar vele oude, mooie koopmanshuizen en zakengebouwen staan. De meeste straten lopen kaarsrecht – de hoofdstraten op schelpruggen aangelegd –, zodat de frisse zeewind verkoeling kan brengen. Vele straten dragen bekende Nederlandse namen, zoals de

Gravenstraat (de hoofdstraat), Keizerstraat, Herenstraat, Watermolenstraat, Kerkplein, Wagenwegstraat, Heiligenweg en Jodenbreestraat. Sommige straatnamen doen humoristisch aan, zoals Domineesstraat, Maagdenstraat en Knuffelsgracht.

De overheidsgebouwen met historische waarde liggen merendeels nabij het oude fort Zeelandia, waarvan de naam herinnert aan de verovering door de Zeeuwen, en het aangrenzende Oranjeplein, sinds kort Onafhankelijkheidsplein geheten. De fraaie historische woonhuizen zijn verspreid in de overige oude stadskern. Het fort ligt aan de rivier, is veel kleiner dan het Kasteel in Kaapstad, is in dezelfde tijd gebouwd en vertoont trekken van overeenkomst met het Kasteel. Overigens dateren de meeste historische gebouwen van de 19de eeuw en heel weinige uit de 18de. De oorzaak van deze schaarste zijn de twee grote branden, welke in 1821 en 1832 het oudste stadsdeel hebben geteisterd; de meeste gebouwen waren namelijk van hout en hadden een dakbedekking van singels, d.z. plankjes.

Een mooi voorbeeld van een nog bestaand 18de-eeuws gebouw is No. 6 aan de Gravenstraat, een groot houten woonhuis in Lodewijk-XV-stijl, in 1774 gebouwd voor gouverneur Jean Nepveu. De meeste overheidsgebouwen dateren uit de eerste helft der 19de eeuw en vertonen de neoklassieke stijl, welke veel heeft ontleend aan Nederland en aan de "colonial style" in de oostelijke Verenigde Staten. De versieringen zijn veelal barok of rococo. Verscheidene van deze bouwwerken zijn opgetrokken in rode baksteen en voorzien van statige witte zuilen en fronton in de voorgevel, bijvoorbeeld het Ministerie van Financiën aan het Oranjeplein en de twee als woonhuis gebouwde ministeries aan de De Mirandastraat.

De woonhuizen zijn merendeels voorzien van een of twee bovenverdiepingen, van een hoge stoep en onder invloed van de

V.S.A. sinds het midden der 19de eeuw van een breed balkon of twee balkons boven elkaar, gewoonlijk versierd met planten. Ze zijn van hout met witgeschilderde planken – wit is in de tropen warmtewerend – en groene luiken met hortjes en geven de stad een vriendelijk voorkomen.

Het onderste gedeelte der muren bestaat dikwijls uit roodgeschilderde bakstenen, welke mooi afsteken tegen de witte planken en groene luiken. De eertijdse dakbedekking met plankjes was te brandbaar en werd verboden en vervangen door dakleien. Tegenwoordig past men veel ijzeren golfplaten op de daken toe; deze worden roestig door het natte klimaat en zijn lelijk. Dat klimaat maakt ook de onderhoudskosten hoog. Daarom heeft men onlangs muren van steen opgetrokken en met witte planken bekleed om het aantrekkelijk uiterlijk te bewaren en de onderhoudskosten te verlagen.

Paramaribo vertoont uiteenlopende bouwstijlen vanaf de 18de-eeuwse, welke uit Europa en de Verenigde Staten afkomstig zijn, – maar de plaatselijke opdrachtgevers en bouwers hebben deze stijlen dikwijls op hun eigen en schilderachtige wijze aangepast.

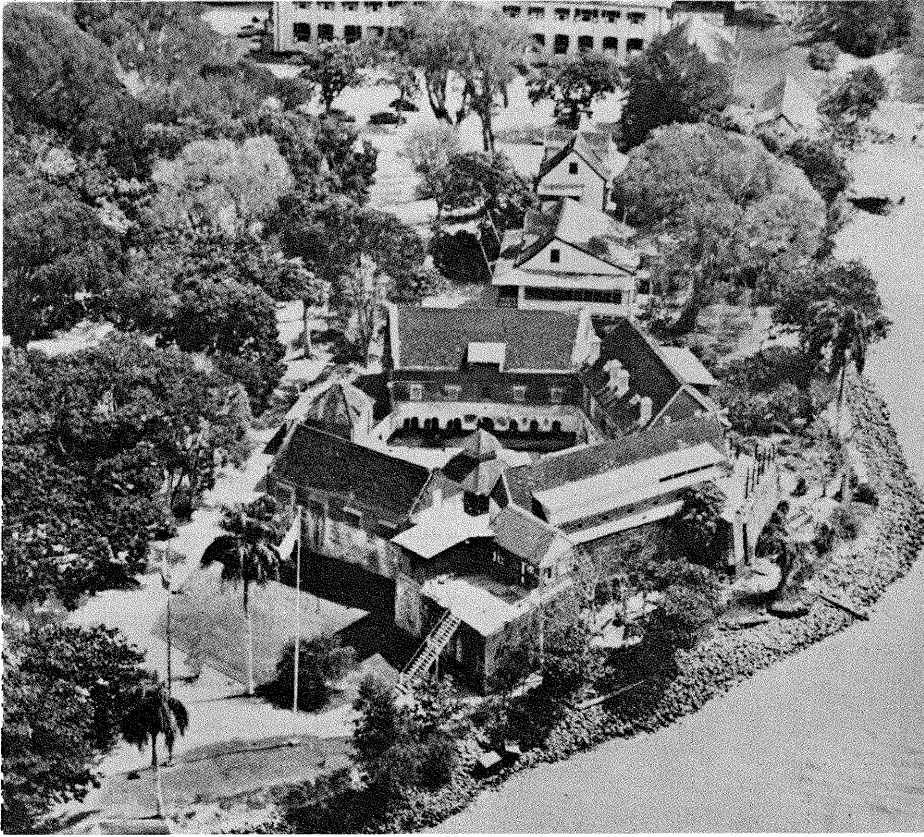
De statige Rooms-Katholieke kathedraal aan de Gravenstraat in Paramaribo, in 1883-85 door Ir. F. Harmens in Neoromaanse stijl gebouwd en geheel van hout opgetrokken.

Foto: C de Jong

De straat aan de Surinamerivier, de Waterkant geheten, bij het Oranjeplein, met de deftige herenhuizen, welke typerend voor Paramaribo zijn.

Foto: C de Jong

Fort Zeelandia aan de westelijke oever der Surinamerivier, eerst verdedigingswerk, daarna gevangenis en sinds 1967 staatsmuseum na een grondige restauratie. Op de achtergrond vroegere officierswoningen en boven aan de kaserne "Gebouw 1790" genoemd. De tegenhanger van Zeelandia is het 18de-eeuwse fort Nieuw Amsterdam aan de oostelijke oever. Het is veel groter en dient sinds enige jaren als openluchtmuseum.

De regering van Suriname is zich goed bewust van het unieke en fraaie karakter der Surinaamse bouwwijzen en tracht dan ook de historisch waardevolle gebouwen in Paramaribo en elders in het land zorgvuldig te bewaren, ook al moet men ook daar uiteraard een hoge tol betalen aan hedendaagse architectuur en bouwwijzen.

Aan boord van die Gelderland

ALGIERS, den 8e December 1900
Waarde Vrienden!

Aan onze belofte getrouw, deelen wij u thans het een en ander mede omtrent de afgelegde reis van H.M. "Gelderland". Zooals u allen nog wel bekend zal zijn, vertrok de "Gelderland" den 20e October j.l. van Lourenço Marques, en stoomde tusschen de Engelsche oorlogschepen door de baai uit naar buiten. Daar er dien middag nog al veel wind stond en daardoor de zee buiten ook wat onstuimiger was, zoodat de "Gelderland" een weinig begon te slingeren en te

stampen, zoodat de President en zijn gevolg al spoedig het onaangename van een beweeglijk schip moest ondervinden. Zooals u waarschijnlijk ook wel zal weten, legt de President zijn pijp niet gauw uit den mond, maar toen hij bespeurde dat hem het rooken niet goed bekwam op een slingerend schip, smeed hij hem neidig op het dek neer. Den volgenden dag was het kalmer en bepaald mooi weer, zoo hebben wij het steeds gehouden, tot 2 dagen vóór onze aankomst te Marseille; die twee dagen hebben wij onstuimig weer met hooge zeeën gehad, zoodat wij ook één dag later daar aankwamen dan verwacht werd; en de Gelderland toen goed heeft laten voelen dat hij ook slingeren en stampen kan. Zoo heeft dan Oom Paul en zijn gevolg de laatste twee dagen nog het onaangename van een zeereis moeten ondervinden. Den 26 October arriveerde de Gelderland te Dar-es-Salaam, zijnde een Duitse kolonie op de Oostkust van Afrika, ten einde aldaar den kolenvoorraad aan te vullen. Hier waren in een Hotel kamers in orde gemaakt voor den President om aldaar zijn intrek in te nemen gedurende het verblijf van de Gelderland op die plaats, doch Oom Paul bedankte voor die beleefdheid, en wenschte liever op de Gel-

derland te blijven, zeggende dat hij het aan boord goed had. Alhier lag ook een Duitsch oorlogsschip, "de Condor", door welks Onderofficieren wij, zoowel als door de Onderofficieren van de Landmacht werden uitgenoodigd op een bierfuij. Beide uitnoodigingen hebben wij aanvaard, en ik kan jelui mededeelen dat wij het geen van allen onder ons hebben gelaten, want wij hebben gedronken tegen de klippen op, en menige flesch Duitsch bier verwerkt.

Na den 28 Octb. klaar gekomen te zijn met kolen laden, vertrokken wij in den morgen van 29 October weer daar vandaan met bestemming naar Djiboutie, alwaar wij den 5 November zonder ongevallen aankwamen. Ook hier werden den President kamers aan den wal aangeboden doch Oom Paul bedankte andermaal daarvoor.

Uit Holland was met een mailboot victualiën voor de Gelderland naar deze plaats gezonden, welke nu met spoed aan boord werden genomen evenals een groote voorraad steenkolen; nadaar mede te zijn klaar gekomen vertrokken wij den 9 November weer daar vandaan, en stoomden dien nacht de Roode zee in. Gelukkig was het nu deze keer niet zoo warm als op onze uitreis. Het was bepaald een dragelijke temperatuur.

In Djiboutie is den Heer Eloff, kleinzoon en tevens particulier secretaris van President Kruger, die de reis ook mede maakte, aan den wal achtergebleven om de komst van de Fransche mailboot af te wachten, die dienzelfden dag daar zou aankomen, ten einde met die boot naar Marseille te reizen om daar de noodige stappen te doen voor de ontvangst. Het toeval echter wilde dat wij nog vóór de mailboot te Port Said aankwamen, hetgeen niet belette dat hij weer twee dagen vóór ons te Marseille was. Den 14 November arriveerde de Gelderland te Suez,

President Paul Kruger aan boord van de Gelderland.

en stoomde dienzelfden dag's middags om 2 uur het Kanaal in. Te Suez liepen allen naar den kant van het kanaal om het Hollandsche oorlogsschip en zijn hooge passagiers te zien voorbijvaren; vele schoolkinderen stonden daar in troepjes verdeeld met hun onderwijzers aan het hoofd, te zwaaien met hoofdedkels en zakdoeken; doch Oom Paul kregen zij niet te zien, daar hij, van alles een vaste tijd hebbende, juist zijn middagslaapje genoot. In het kanaal passeerden wij o.a. ook de Duitse mailboot, "Kroonprins". Oom zat toen juist op het achterdek; toen de bemanning en passagiers hem in de gaten hadden, barste er een algemeen hoera en leve Kruger los, voor die hulde werd door Oom Paul bedankt door het afnemen van zijn sportpet, die de hoogeboed aan boord vervangen had, en knikken met het hoofd.

Den 15 November 's morgens arriveerden wij te Port Said, alwaar wij vlak naast een Engelsche torpedojager kwamen te liggen. De Commandant had van de overheid bericht gekregen, dat het te Port Said krioelde van verdachte lui, zoodat er niemand aan boord mocht komen, en Oom Paul, die anders altijd zijn vaste uren heeft om op het bovendeck te zitten, bleef dien dag kalmtes in de Kajuit, wat dan ook verreweg nog wel het beste was. Daar wij tot onze komst te Port Said nog onbekend waren met de plaats waar de President de Gelderland zou verlaten, werd ons hier medegedeeld dat zulks te Marseille zou geschieden, en de Gelderland bestemd was om zijn bestemming naar Oost-Indië te volgen, na te Algiers eenige noodige reparatiën verricht te hebben.

Onze stille hoop die wij steeds koesterden dat de President een der Hollandsche havens zou kiezen om aan wal te stappen, viel nu geheel en al in duigen.

Na den kolenhonger van de Gelderland alhier voor de zooveelste maal te hebben gestild, vertrokken wij nog den zelfden dag van aankomst (15 Nov.) 's avonds om 9 uur naar Marseille, alwaar wij den 22 November aankwamen. Twee dagen vóór onze aankomst aldaar, had er hier aan boord een Officiëel diner plaats in de longroom, waar de President met gevolg, de Commandant en al de Officiëren aan hebben deelgenomen. De President was in groot ornaat, terwijl vóór hem het portret van Koningin Wilhelmina hing, omhangen door de Transvaalsche vlag.

Onze aankomst ter reede Marseille was vroeg in den morgen ongeveer 7 uur, de Gelderland was al heel spoedig omringd door stoombootjes met vlaggen versierd; daar Dr. Leyds eerst hier aan boord moest komen, voor wij naar binnen konden stoomen, hadden wij een oogenblik oponthoud. Om 8 uur kwam dr Leyds aan boord, als ook den Heer en Mevrouw Eloff en Mevrouw Heijmans, zijnde de echtgenooten van Dr Heijmans, lijfarts van den President die de reis ook

mede heeft gemaakt evenals den Heer Bredell, Commissaris van Politie te Pretoria. Dat de ontvangst van weerszijden allerhartelijkst was, behoeft zeker geen betoog. De President was dan ook buitengewoon aangedaan doch tevens blijmoedig. Ten 9 ure lag de Gelderland in het bassin, met het achterschip gemeerd aan den wal en voor op een boei, het schip was als het ware ingesloten door stoom en roeiboortjes, terwijl van den wal daverend werd geapplaudiceerd; overal zag het zwart van menschen, en niet-tegenstaande het vrij koud was, bleven deze geduldig wachten tot de President naar den wal zou gaan. Om 10u30' kwam de President aan dek, alwaar het geheele Etat-Major zich bevondt benevens al de reeds genoemde Dames en Heeren. De President hield een vrij lange speech; daarna ging hij naar den valreep, alwaar 4 Adelborsten als Valreepsgasten dienst deden, terwijl de Commandant zich daar ook bevondt. De President bedankte de Commandant voor al hetgeen deze voor

President Paul Kruger in zijn kajuit aan boord van H.M. Pantserdekschip Gelderland.

hem had gedaan, om het hem aan boord zoo aangenaam mogelijk te maken; in warme woorden; daarna stapte hij de valreep uit en in het bordes, alwaar hij met een uitbundig gejubel werd begroet door de opvarenden van de zich bij de Gelderland verzameld hebbende kleine vaartuigen, en door de menschen aan den wal die hem van daar ook konden zien; de President bleef even staan en nam zijn hoed af, daarna geholpen door den Heer Eloff ging hij de trap af en stapte in een sloep van de Gelderland, die voor hem gereed lag en geroeid werd door 12 matrozen, het roer was in handen van een Luitenant terzee der 2 klasse, die daarin werd geassisteerd door den Bootsmann Flameling. Terwijl de Gelderland pavooiseerde en de bemanning in groot tenue gekleed paradeerden, stak de sloep

van boord, begroet door de herhaalde uitroepen van sympathie, zoowel van de equipage als van de burgers; en gevolgd door een groote massa kleine vaartuigen. Hoe de President door de Fransche regeering alsmede door het volk is ontvangen, daarvoor verwijs ik naar de desbetreffende nieuwsbladen, want daarin schiet ik met mijn krachten te kort. Tegelijk met deze verzenden wij ook aan hetzelfde adres een paar couranten, waar de aankomst en ontvangst in vermeld staat.

Omtrent het leven van den President aan boord weet ik u niets bijzonders te melden, hij had overal zijn vaste uren van, en was geloof ik veel in zichselven met de gedachten bezig, want ik heb hem weinig zien praten. Bij vertrek van Lourenço Marques zat hij op de campagje en heeft zoo lang naar de Afrikaansche kust zitten kijken tot die geheel uit 't gezicht was, hij had daarbij een zakkompas, wat hij gedurende de reis ook meermalen gebruikte om de koers van het schip te controleeren. Hij logeerde in de kajuit, alwaar ook de verschillende maaltijden gebruikt werden, waar ook de Commandant en het gevolg aan deel nam. Vóór elke maaltijd werd door den President een gebed uitgesproken en na afloop daarvan een dankgebed. Dr. Heijmans logeerde in een Officiëershut, dicht bij de kajuit, terwijl de Heeren Eloff en Bredell in een vierpersoons Adelborsten-hut logeerden. De Commandant logeerde gedurende dien tijd in het verblijf van de eerste Officier, en de Eerste Officier weer in een Officiëershut zoodat het een algemeene verhuizing is geweest. De Heer Happé, bediende van den President, was bij ons ingedeeld, doch logeerde in een Officiëershut.

En nu Mijnen Heeren, zal ik u nog mededeelen dat wij denzelfden dag van aankomst te Marseille (22 Nov.) 's avonds om 5 uur daarvandaan vertrokken zijn en den 24 November te Algiers zijn aangekomen, alwaar wij nu nog vertoeven ten einde eenige reparatiën aan de Machines af te doen. Den 10 December zullen wij deze plaats verlaten om de reis naar Oost-Indië opnieuw te vervolgen, en zullen daar dan ongeveer 20 Januari 1901 aankomen. Het is hier dagelijks guur en koud weer met regen, zoo, dat wij meest allen tengevolge daarvan al de beurt hebben gehad om verkouden te zijn. Onze gezondheid is anders uitstekend, en hopen dat van u allen ook.

En nu mijne Vrienden, geloof ik dat ik mij wel van mijn taak gekweten heb en alles zoo duidelijk mogelijk op papier heb gezet. Mocht ik soms nog iets vergeten hebben wat u gaarne had willen weten, dan is zulks niet met opzet gebeurd, en maak daar dan beleefde excuus voor. Ten slotte wenschen wij u een zalig uiteinde met het oude jaar en eeuw, en een gelukkige intrede in het nieuwe jaar en eeuw 1901.

Ontvang verder de beste wenschen voor

de toekomst en zeer vele hartelijke groeten van uwe oprechte vrienden.

De Onderofficieren aan boord van
H.M. Gelderland
Namens hen
A.C. Louis (get.)

P.S. De Schipper v.d. Poll, toen Sergeant majoor is den 1 November j.l. bevorderd tot Opperschipper (Adjutant Onderofficier).

Daar wij vermoeden dat Oom Jari zeker nog te Lourenço Marques zal wezen, hebben we de zaak aan hem geadresseerd. Aangenaam zal het ons zijn indien een van u allen ons eenig bericht wil zenden omtrent de goede ontvangst van deze, al is het maar per briefkaart adres is: te Batavia of Elders.

Nogmaals gegroet van ons allen
(Bron onbekend)

Briewe - Letters

Besoek aan Tulbagh

Ek wil graag vir die Stigting Simon van der Stel 'n baie groot dankie sê vir alles wat julle vir die inwoners van Suid-Afrika doen om ons erfenis vir ons te behou.

'n Tyd gelede het ons 'n ouerige Switserse paartjie uitgenooi om saam te gaan na Tulbagh. Mnr en mev Bollinger is al in hul sewentigs en dit was hul tweede besoek aan Suid-Afrika. (Hul beplan D.V. 'n derde besoek gedurende 1979). In elk geval, ek was nie seker wat om vir mnr en mev Bollinger in Tulbagh te gaan wys nie ten spyte van die feit dat my moeder teenwoordig was by die amp telike opening.

My moeder het daaraan gedink om die Stigting Simon van der Stel te bel vir raad en informasie. En toe was Yvonne Ryan so hulpvaardig en vol raad en planne!

Ons het toe vir mnr Don Adair gebel. Hy was so goedhartig en entoesiasies. Ons het 10.15 vm op Tulbagh aangekom waar sy vriendelike en saggearde moeder verversings bedien het. Ons het na mnr Adair se pragtig gerestoureerde "Oude Bakkerij" gaan kyk. Ook na sy skilderye. Daarna is ons op 'n staptoer deur Tulbagh en het by die museum besoek afgelê. Middagete by "Paddagang" geniet.

Daarna was ons by die "Antique Dealer" en toe vir tee na die Ou Drostdy.

Mnr Adair het regtig so baie vir ons en vir ons Switserse vriende beteken.

Nelene Rheeder
"Millwood"

Stanleyweg
Rondebosch 7700

The Standard Bank gold wagon outside the Johannesburg branch, c. 1896.

Reminiscences of John Davey – a messenger for the Standard Bank around the turn of the century.

"During my service at Johannesburg, large quantities of Bar Gold used to arrive at the Bank during the week. I did the gold packing into boxes in the Gold Department under the supervision of the Gold Clerk. In this way, during my nine years at Johannesburg Office, I must have packed millions of pounds worth of Bar Gold. The Bank's Gold Wagon used to arrive at the Bank every Monday morning to be loaded with gold boxes for transportation to Park Station for Cape Town and Shipment to London Office. The arrival every Monday morning of the Gold Wagon at the Bank was of great interest to the public, with its four to six very fine looking white horses. The wagon was a huge iron box or long tank mounted on the chassis of a four wheel wagon, myself on the front seat with the driver, four armed Bank officials following close behind in a Cab."

Standard Bank

The Standard Bank of South Africa Limited

(Registered Commercial Bank)

SBIC0558/2517

Trustees van ons Nasionale Erfenis Trustees of our National Heritage

Erelede • Honorary members

Mrs D R Bertish
Mev L W Hiemstra
Dr W H J Punt
Stichting Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders
overzee

Stichting Menno van Coehoorn

Vereniging Hendrick de Keyser

Beskermhederlede • Patron members

Transvaal

Afrikaanse Kultuurvereniging, Volk en Verdediging
Anglo-American Corporation Ltd
Anoniem
Anoniem
Berliner Missiongesellschaft
The Coca-Cola Export Corporation Ltd
Federale Mynbou/General Mining Bpk
Hans Merensky-Trust
Nedbank en Syfrets – UAL Beherende Beperk
Plascon-Evans Ltd
Rank Xerox Ltd
Readers Digest
Rondalia Beperk
Rustenburg Platinum Mines Ltd
Saambou-Nasionale Bouvereniging
Sigma Motor Corp
South African Permanent Building Society
Stadsraad van Johannesburg
Stadsraad van Middelburg
Stadsraad van Pretoria
Standard Bank SA Ltd
Suid-Afrikaanse Brouery-Instituut
Union Corporation Ltd
United Building Society
Volkskas Beperk

Kaaprovinsie • Cape Province

The Abe Bailey Trust
Caltex Oil (SA) (Pty) Ltd
Cape Tercentenary Foundation
Colyn en Meiring, Argitekke
De Beers Consolidated Mines Ltd
Koöperatiewe Wijnbouwers Vereniging van Zuid-
Afrika Bpk (KWV)
Rembrandt Bpk
Sanlam
Stellenbosch Farmers' Wineries

Natal

City Council of Pietermaritzburg
Conac Holdings (Pty) Ltd
Robertsons (Pty) Ltd – Knorr Foods Div
Stewart-Boshoff-fonds

Oranje-Vrystaat • Orange Free State

Sasol

Buiteland • Overseas

Hauni Werke, Körber and Co, K G

Zuid-Afrikaanse Stichting Moederland

Borglede • Sponsor Members

Transvaal

African Eagle Life Ass Soc Ltd
African Explosives and Chemical Industries Ltd
Afrikaanse Verbondgroep
American Express Travel Service
Bates, Wells, Rostron (Pty) Ltd
Bonuskor
Commercial Union

Mowbray
Tamboerskloof
Pretoria

Amstelveen,
Nederland
Oisterwijk,
Nederland
Amsterdam,
Nederland

Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Pretoria
Johannesburg
Pretoria
Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Middelburg
Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Pretoria

Cape Town
Cape Town
Cape Town
Port Elizabeth
Kimberley

Paarl
Stellenbosch
Bellville
Stellenbosch

Pietermaritzburg
Pietermaritzburg
Durban
Durban

Sasolburg

Hamburg,
Germany
Amsterdam,
Nederland

Johannesburg
Johannesburg
Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg

Credit Guarantee Insurance Corp of Africa Ltd
Crown Cork Company SA (Pty) Ltd
Everite Ltd
Federale Voedsel Bpk
Federale Volksbelegging
Foskor
Goldfields of SA Ltd
Greatermans SA Ltd
Haggi Rand Ltd
Herman Ohlthaver Trust
Macdem (Pty) Ltd
Mast Industries (1969) Ltd
Mercedes Benz
Minet & Co (SA) (Pty) Ltd
Nywerheidsontwikkelingskorporasie
OK Bazaars (1929) Limited
Price Forbes Sedgwick Group (Africa) Ltd
Reunert & Lenz Ltd
Sapekoe (Pty) Ltd
Rapport Uitgewers
Rebel Discount Liquor Stores
Russell Holdings Ltd
Samro
Sappi Ltd
Sentrachem Ltd
Siemens (Pty) Ltd
Standard Telephones and Cables (SA) Ltd
Tiger Oats and National Milling Co Ltd
Transvaal Suikerkorporasie Bpk
Unisec
Wiggins Teape (Pty) Ltd

Kaaprovinsie • Cape Province

Bakke Industrial Ltd
Cayzer, Irvine Ltd
Human en Rousseau Uitgewers Beperk
IMA Edms Bpk
Langeberg Ko-op Bpk
Mnre Liebenberg & Stander
Murray & Stewart (Pty) Ltd
Nasionale Pers Bpk
Plessey (SA) Ltd
Shatterprufe Ltd
Westelike Graanboere Koöperasie
Woolworths Proprietary Limited

Natal

Hulets Corporation Ltd
Illovo Sugar Estates Ltd
The Natal Cane Byproducts Ltd
The Natal Mercury Ltd
The Natal Tanning Extract Co Ltd
Mr W J D I Scott
C G Smith & Co Ltd
SA Sugar Association
The Tongaat Group Ltd
Umfolozi Co-operative Sugar Planters
Unicorn Lines (Pty) Ltd
Zakrzewski Associates Inc

Oranje-Vrystaat • Orange Free State

Tom Roering Holdings

Donateurlede • Donor Members

Mnr W J Ackermann
African Oxygen Ltd
Afrikaanse Taal en Kultuurbond (Pos- en Telegraaf-
wese)
Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging (SAS & H)
Allied Building Society
The Argus Printing and Publishing Co
Atkinson Oates Motors, Ltd
Bankorp
Barberton Publicity Association
Barclays National Bank Ltd
Barlow Rand Ltd

Johannesburg
Isando
Johannesburg
Isando
Johannesburg
Phalaborwa
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Germiston
Johannesburg
Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Marshalltown
Pretoria
Tzaneen
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Marshalltown
Johannesburg
Boksburg
Johannesburg
Malelane
Marshalltown
Johannesburg

Paarl
Cape Town
Kaapstad
Kaapstad
Kaapstad
Kaapstad
Cape Town
Kaapstad
Plumstead
Port Elizabeth
Malmesbury
Cape Town

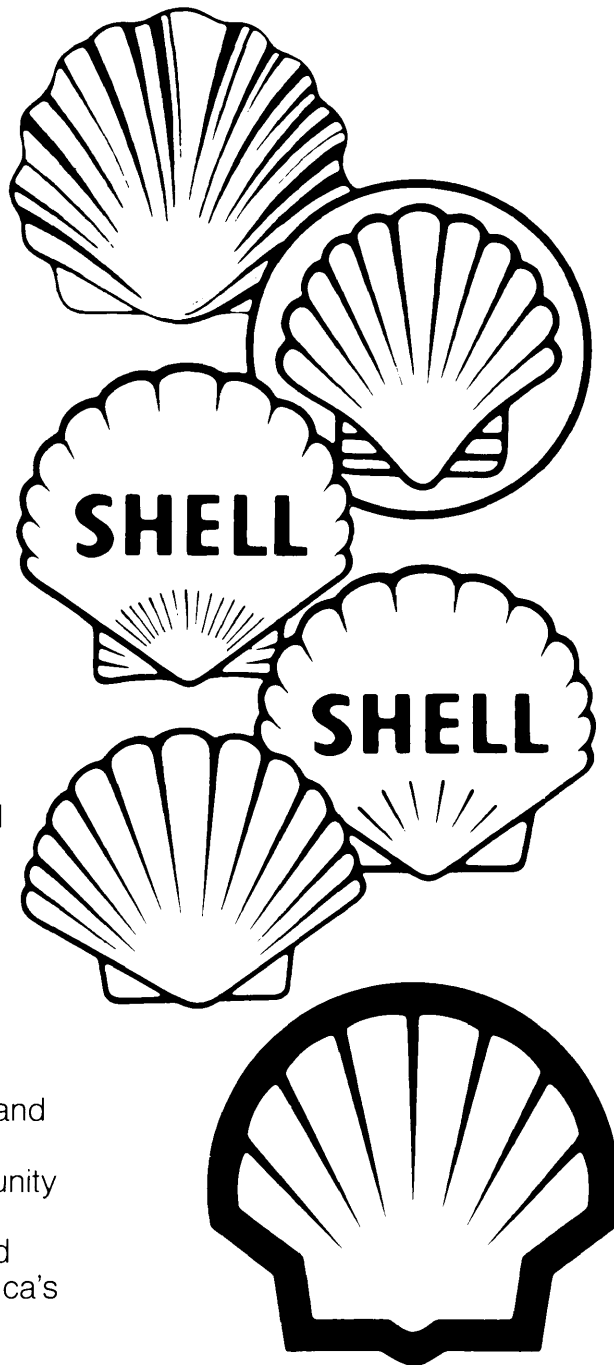
Durban
Durban
Merebank
Durban
Pietermaritzburg
Durban
Durban
Durban
Maidstone
Riverview
Durban
Durban

Bloemfontein

Pretoria
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Johannesburg
Barberton
Johannesburg
Johannesburg

Blue Circle Cement Ltd	Johannesburg	BP Southern Africa (Pty) Ltd	Cape Town
Chloride Oldham Ltd	Benoni	Cape and Transvaal Printers Ltd	Cape Town
CLF Borckenhagen en Louw	Johannesburg	Mnr F D Conradie LV	Despatch
CNA Investment Ltd	Johannesburg	Mev M M L Conradie	Despatch
Mev L M E de Lange	Ermelo	Mrs B I Epstein	Cape Town
Mnr M N du Toit	Bedfordview	Ford Motor Co of SA (Pty) Ltd	Port Elizabeth
H S Ebrahim Memorial Trust	Pretoria	General Ship and Yacht (Pty) Ltd	Roggebaai
Effective Letters (Pty) Ltd	Johannesburg	Howard B Timmins (Pty) Ltd	Cape Town
Eso Standard South Africa (Pty) Ltd	Sandton	Kaaplandse Landbou-unie	Paarl
Frank and Hirsch Ltd	Johannesburg	Lower Albany Historical Society	Port Alfred
Gough Cooper Ltd	Johannesburg	Mr C Michaelis	Cape Town
Grinaker Holdings Ltd	Johannesburg	Mobil Oil SA (Pty) Ltd	Cape Town
The Hill Samuel Group (SA) Ltd	Johannesburg	Munisipaliteit Malmesbury	Malmesbury
Dr J E Holloway	Johannesburg	Munisipaliteit Paarl	Paarl
Imperial Cold Storage and Supply Co Ltd	Pretoria	Munisipaliteit Goodwood	Kaapstad
Johannesburg Cons Investment Co Ltd	Johannesburg	Munisipaliteit Stellenbosch	Stellenbosch
Klipfontein Organic Products Ltd	Kemptonpark	Nederburg Estates (Pty) Ltd	Huguenot
Mnr D A Kruger	Pretoria	Norwich Union Insurance Society	Cape Town
Prof J A Louw	Pretoria	Oceana Group of Fishing Companies	Cape Town
Mrs E N Lownds	Johannesburg	Ovenstone Holdings (Pty) Ltd	Cape Town
Ds D F Malan	Johannesburg	Miss Q V Paine	Cape Town
Mnr J H Meiring	Johannesburg	G W Palmer	Grahamstown
McKinnon Chain (SA) (Pty) Ltd	Johannesburg	Mrs E M Parker	Cape Town
Messina (Tvl) Development Co Ltd	Johannesburg	Pep Stores Beperk	Kuilsrivier
Metal Box Co of SA Ltd	Johannesburg	Porterville Koöp Landboumaatskappy	Porterville
Modulus (Edms) Bpk	Roo-depoort	Rex Trueform Clothing	Cape Town
Momentum Lewensversekeraars	Pretoria	Saambou-Nasionale Bouvereniging	Kaapstad
Monkor Trust Beperk	Johannesburg	Shell SA (Pty) Ltd	Cape Town
Nurcombe, Summerley, Ringrose and Todd Inc	Johannesburg	South African Marine Corporation Ltd	Cape Town
Olivetti (Africa) (Pty) Ltd	Johannesburg	The Southern Life Association	Rondebosch
Portals Water Treatment (SA) (Pty) Ltd	Marshalltown	Miss M M Stegmann	Sea Point
President Versekeringsmaatskappy Bpk	Johannesburg	Suid-Afrikaanse Onderwysersunie	Kaapstad
Primrose Industrial Holdings Ltd	Johannesburg	Mr D R Susman	Cape Town
Mnr W J Punt	Pretoria	VLV-ring Ceres - Breërivier - Hamlet - Tulbagh - Wolsley	Ceres
Rand Mines Ltd	Johannesburg	VLV-tak Cradock	Cradock
Mr G W H Rodell	Foresttown	VLV-tak De Aar	De Aar
Rolfes Ltd	Elandsfontein	VLV-tak Durbanville	Durbanville
Ruto Flour Mills (Pty) Ltd	Pretoria	VLV-tak Humansdorp	Humansdorp
Schachat Holdings Ltd	Johannesburg	VLV-tak Murraysburg	Murraysburg
Senbank	Johannesburg	VLV-tak Paarl-vallei	Paarl
Mr H N Shaw Jackson	Sandton	VLV-tak Stellenbosch	Stellenbosch
Silverton Tannery Ltd	Silverton	VLV-tak Suider-Paarl	Paarl
Stadsraad Edenvale	Edenvale		
Stadsraad Fochville	Fochville	<i>Natal</i>	
Stadsraad Germiston	Germiston	Mr GDR Armstrong	Howick
Stadsraad Roodepoort	Roo-depoort	C & J Clark SA (Pty) Ltd	Pietermaritzburg
Stadsraad Sandton	Sandton	Collins Contractors (Pty) Ltd	Pietermaritzburg
Stegmanns, Metelerkamp, Ritson en Glen	Pretoria	Dunlop SA Ltd	Durban
Ster Films	Johannesburg	Dr R E Gordon	Pietermaritzburg
Stewarts and Lloyds of SA Ltd	Johannesburg	Grafton Everest	Durban
Stigting Jan van Riebeeck	Pretoria	Mrs F L Humphreys	Pietermaritzburg
SA Associated Newspapers Ltd	Johannesburg	Lever Bros (Pty) Ltd	Durban
SA Polisie Kultuurvereniging	Pretoria	Mr R E Levitt	Durban
Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie	Johannesburg	Macrorie House Museum	Pietermaritzburg
Suid-Afrikaanse Vrouefederasie (Tvl)	Pretoria	Munisipaliteit Vryheid	Vryheid
Total SA (Pty) Ltd	Johannesburg	Natal Building Society	Durban
Transvaalse Raad vir Ontwikkeling van Buitestede-like Gebiede	Pretoria	Natal Witness	Pietermaritzburg
Trek Scale Co	Johannesburg	Mr C L Renaud	Durban
Union Liquid Air Company (Pty) Ltd	Germiston	Sandock Austral Ltd	Durban
United Tobacco Company	Johannesburg	The Stafford Mayer Co (SA) Ltd	Durban
Veka Beperk	Johannesburg	Mr H Tayler	Cowie's Hill
Volkswagen van SA (Edms) Bpk	Marshalltown	Mrs M M Tayler	Cowie's Hill
J Walter Thompson Ltd	Johannesburg		
<i>Kaap-provinsie • Cape Province</i>		<i>Oranje-Vrystaat • Orange Free State</i>	
Ackerman Ltd	Cape Town	Kroonstad Munisipaliteit	Kroonstad
D Adair	Tulbagh	Oranje-Vrouevereniging (Hoofbestuur)	Bloemfontein
Addressograph Multigraph (Pty) Ltd	Cape Town		
Afdelingsraad van die Kaap	Kaapstad	<i>Suidwes-Afrika • South West Africa</i>	
Afdelingsraad van Uitenhage	Uitenhage	Wecke en Voigts Ltd	Windhoek
African Homes & Trust Assuransiematskappy Bpk	Kaapstad		
Afrikaanse Christelike Vrouevereniging	Kaapstad	<i>Buiteland • Overseas</i>	
Baumann's Selected Products Ltd	Cape Town	Sir Alfred Beit	Ierland
The Board of Executors	Cape Town	Mnr A M de Koff	Nederland
Die Bolandse Landbou-Unie	Paarl	Dony van Landschot Stichting, Vught	Nederland
Mej C F Booysen	Kaapstad	Mr J A Madsen, Velp	Nederland

Through the years the sign of excellence

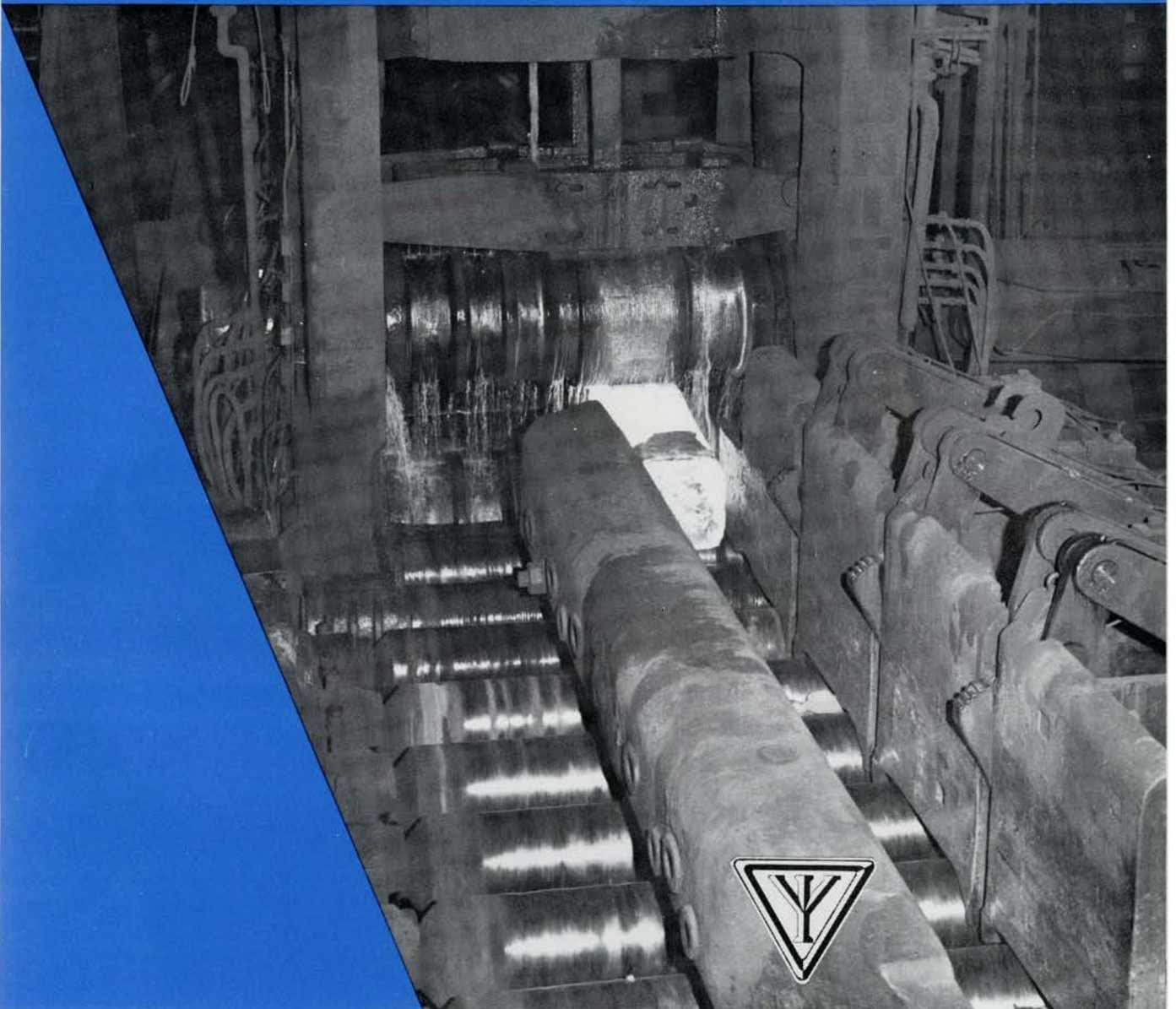

We do everything we can at Shell
to make our sign stand
for excellence.
In our oil and chemical products;
in developing natural resources,
like coal and metals.
In being efficient, profitable and
promoting free enterprise.
In accepting the responsibilities and
obligations these bring.
Like equal treatment and opportunity
for all our employees.
Contributing to the economic and
social betterment of all South Africa's
peoples.

Come to Shell for answers

SWIFT 1097

STAAL... vir vooruitgang

Suid - Afrikaanse Yster en Staal Industriële Korporasie, Beperk
Hoofkantoor: Posbus 450 Pretoria 0001

*Elke Sigaret
'n Meesterstuk*